

การใช้ประโยชน์จาก งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

(RU in CBR)

รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ

การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (RU in CBR)

ISBN 978-616-91226-7-8

ผู้เขียน รศ.ดร.กาญจนา แก้วเทพ

บรรณาธิการ กชกร ชินะวงศ์

พิมพ์ครั้งที่ 1 เมษายน 2566 จำนวน 1,500 เล่ม

ผู้สนับสนุน สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
96 ถนนพหลโยธิน แขวงลาดยาว เขตจตุจักร
กรุงเทพมหานคร 10900
โทรศัพท์ 0 2579 1370

ผู้จัดพิมพ์ มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น
(Community – Based Research Institute Foundation)

ชั้น 5 อาคารเฉลิมพระเกียรติ คณะเกษตรศาสตร์
มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ 50200

ตู้ ปณ.259 ปณฝ. มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ อำเภอเมือง
จังหวัดเชียงใหม่ 50202

โทรศัพท์/โทรสาร 0 5389 2662

สถาบันคลังสมองของชาติ

อาคารอุดมศึกษา 2 ชั้น 19 เลขที่ 328 ถนนศรีอยุธยา
แขวงทุ่งพญาไท เขตราชเทวี กรุงเทพฯ 10400

โทรศัพท์ 0 2126 7632-34 โทรสาร 0 2126 7635

Website: www.knit.or.th

ออกแบบ/พิมพ์ที่ หจก.วนิดาการพิมพ์ 14/2 หมู่ที่ 5 ตำบลสันผีเสื้อ
อำเภอเมือง จังหวัดเชียงใหม่ 50300

โทรศัพท์/โทรสาร 0 5311 0503-4

คํ่า นํ่า

ในแวดวงของการทำงานวิจัย มักจะมีคำถามถึงเรื่องของ **“การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย”** (Research Utilization หรือ RU) อยู่เสมอ ทั้งนี้เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นงานวิจัยชิ้นนั้นมีคุณค่าและมีความหมายต่อชุมชน สังคม และประเทศชาติ ทั้งในมิติในเรื่องของความคุ้มค่าทางเศรษฐกิจ คุณภาพชีวิต ความมั่งคั่งในมิติสังคมวัฒนธรรม หรือการพัฒนาศักยภาพของผู้คนที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานวิจัย

“งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น” (Community-Based Research) หรือที่เรียกกันติดปากว่า CBR นั้น ก็มักจะมีคำถามจากสังคมเช่นกันว่า CBR ถูกนำไปใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง ซึ่งหนังสือ**การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (RU in CBR)** เล่มนี้ รองศาสตราจารย์ ดร.กาญจนา แก้วเทพ ผู้เขียนได้อธิบายให้เห็นภาพตลอดทั้งสายน้ำของการทำงานวิจัยในรูปแบบของ CBR อย่างชัดเจนและครอบคลุมว่า งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นถูกนำไปใช้ประโยชน์ได้ตั้งแต่ช่วงต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ อันเป็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นกับองค์การที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำงานวิจัยทั้งหมด ตั้งแต่ระดับกลุ่มคนหรือชุมชนท้องถิ่นซึ่งเป็นนักวิจัยที่มีบทบาทในการค้นหาทางเลือกทางออกให้กับปัญหาที่เกิดขึ้น เรียกได้ว่าผลที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัยเป็นประโยชน์กับผู้คนที่ลงมือทำงานวิจัยอย่างแน่นอน เพราะเป็นปัญหาของชุมชนเอง นอกจากนี้หากมีการทำงานวิจัยร่วมกันระหว่างชุมชนกับภาคีเครือข่ายอื่น ๆ ผลลัพธ์ของการทำงานก็จะเกิดประโยชน์กับภาคีหน่วยงานต่าง ๆ ที่เข้ามามีส่วนร่วมด้วย และที่สำคัญในระหว่าง

การดำเนินงานวิจัย กระบวนการหรือเครื่องมือการทำงาน CBR ในแต่ละช่วงของการดำเนินงานยังได้เอื้อประโยชน์ในการพัฒนาคน งาน และความรู้ให้เติบโตและผลิบานไปพร้อมๆ กันด้วย

ความน่าสนใจของเนื้อหาของหนังสือเล่มนี้ อยู่ที่การอธิบายให้เห็นภาพของงานวิจัย CBR ที่ถูกนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง โดยเป็นการอธิบายผ่านแนวคิดทฤษฎีทางวิชาการ พร้อมกับการหยิบยกกรณีศึกษาของงานวิจัย CBR มาประกอบ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจได้ง่าย มีความชัดเจน และช่วยคลายข้อสงสัยในหลายประเด็น ที่สำคัญยังเป็นการช่วยยกระดับความรู้ของงานวิจัย CBR ให้มีความแหลมคมยิ่งขึ้นอีกด้วย ซึ่งปัจจุบันแม้ว่ายุคสมัยของการทำงานวิจัย CBR จะเปลี่ยนผ่านไปอย่างไร แต่ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากการทำงานวิจัยในรูปแบบนี้ยังคงคุณภาพคับแก้ว สมกับคำกล่าวที่ว่า “จิวแต่แจ้ว”

ฉะนั้นอย่าได้รอช้า ลองเปิดอ่านเนื้อหาในเล่ม แล้วท่านจะรู้ว่างานวิจัย CBR มีประโยชน์ต่อใจมากมายเพียงใด

คณะทำงานมูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น

สารบัญ

บอกกล่าว	6
----------	---

ส่วนที่ 1 ความเข้าใจทั่วไปเรื่อง RU	12
--	----

- 6 แบบจำลองของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย :
ข้อเสนอของ Weiss 13
- กรอบ RU ในระดับประเทศไทย
- คุณลักษณะเฉพาะตัวของ CBR กับ RU

ส่วนที่ 2 ปัจจัยเอื้ออำนวยเรื่องการใช้ประโยชน์ จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น	58
---	----

- ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 1 : นักวิจัย = ผู้ใช้ประโยชน์ 61
- ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 2 : RU ได้ตลอดสายน้ำ CBR 72
- ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 3 : การออกแบบงานวิจัยแบบ
“ยาชุด/ชุดโครงการ” 79
- ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 4 : 3 แบบแผนทางเลือก
ของสิ่งที่จะนำมาใช้ประโยชน์ 85
- ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 5 : ระบบนิเวศของการวิจัย 90

ส่วนที่ 3 ภาคปฏิบัติการ-เครื่องมือและรูปแบบ RU ใน CBR	92
--	----

- เครื่องมือช่วยงาน RU ในงาน CBR 93
- ตัวอย่างรูปแบบ/กิจกรรม RU-CBR 127

บอกกล่าว

CBR นกวนตัวเองเรื่อง RU

ที่มาของข้อเขียนชิ้นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากในเดือนพฤศจิกายน 2564 ได้มีการประกาศพระราชบัญญัติส่งเสริมการใช้ประโยชน์ผลงานวิจัยและนวัตกรรม พ.ศ. 2564 ซึ่งถือได้ว่าเป็นการตอกหลักหมุดหมายที่สำคัญอีกหลักหนึ่งขึ้นในแวดวงการวิจัยของไทย ผู้เขียนตีความว่า พระราชบัญญัติฉบับนี้มีความหมายถึงการตอกย้ำ (อีกครั้งหนึ่ง) ถึงความสำคัญและความจำเป็นต่อการที่จะต้องนำผลงานการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ รวมทั้งยังมีความหมายถึงท่าทีที่เอาจริงเอาจังกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของไทยที่ยิ่งนับวันก็ยิ่งขยายตัวมากขึ้นทั้งในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ

ในวาระโอกาสเช่นนี้ ผู้เขียนจึงเห็นว่าเป็นเวลาอันเหมาะสมที่งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-Based Research – จากนั้นไปจะเรียกว่า CBR) จะได้ถือโอกาสทบทวนตัวเองในเรื่อง “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” (Research Utilization – จากนั้นไปจะเรียกว่า RU) เพื่อส่องกระจกย้อนดูตัวเองว่า CBR นั้นได้มีการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์บ้างหรือไม่ มากน้อยเพียงไร ใช้ประโยชน์ในด้านใดบ้าง จะใช้ประโยชน์จากงานวิจัยให้มากขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ได้หรือไม่ ฯลฯ ซึ่งเป็นโจทย์หลัก ๆ ของเรื่อง RU

อย่างไรก็ตาม เนื่องจาก CBR เป็นงานวิจัยสายพันธุ์หนึ่งท่ามกลางงานวิจัยสายพันธุ์อื่นๆ CBR จึงมีทั้ง “ลักษณะร่วม” แต่ในเวลาเดียวกันก็มี “ลักษณะเฉพาะ” ที่แตกต่างไปจากงานวิจัยสายพันธุ์อื่นๆ และลักษณะพิเศษเฉพาะบางอย่างก็เข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเด็นเรื่อง “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ตัวอย่างของลักษณะดังกล่าวก็เช่น

- **ต้นกำเนิดที่มาของงานวิจัย CBR** งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นถือกำเนิดตกพามาจากเหตุผลที่ว่า เพราะคนอื่นมาทำวิจัยให้ชาวบ้านหรือเปล่า จึงทำให้ชาวบ้านไม่ได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย เพราะฉะนั้นงานวิจัย CBR จึงมีท่าบังคับเป็นคาถากำกับการทำงานว่า “ต้องเป็นคนไข้ (มีปัญหา) มารักษาตัวเอง” ต้องให้ชาวบ้านที่มีปัญหาเป็น “นักวิจัยชุมชน” ที่ทำวิจัยเพื่อแก้ปัญหาด้วยตัวเอง และเมื่อลือกสเปกเอาไว้ว่า “คนทำวิจัยกับคนใช้ประโยชน์เป็นคนกลุ่มเดียวกัน” เช่นนี้ปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยก็จะหมดปัญหาไปได้เปล่าหนึ่ง คือมีหลักประกันว่าน่าจะมีการนำการวิจัยไปใช้ประโยชน์อย่างแน่นอน แต่อาจจะไปเกิดข้อสงสัยในแง่มุมอื่นๆ เช่น “ใช้ประโยชน์ได้มากน้อยสักแค่ไหน มีข้อจำกัดอะไรบ้างในการใช้ประโยชน์ ใช้ประโยชน์ได้เพียงแค่ครั้งเดียวหรือเปล่า ประโยชน์ที่จะได้มีความยั่งยืนหรือไม่ ฯลฯ” ซึ่งเป็นคำถามเฉพาะตัวในเรื่อง RU ของ CBR ที่อาจจะแตกต่างจากงานวิจัยสายพันธุ์อื่นๆ

- **ขนาดที่จี๊วของงานวิจัย CBR** ต่อเนื่องจากท่าบังคับข้อแรก ที่งานวิจัย CBR กำหนดให้ “ชาวบ้านหรือกลุ่มคนอื่นๆ ในพื้นที่ที่กำลังเผชิญหน้ากับปัญหาเข้ามาเป็นนักวิจัยเอง เพื่อศึกษาค้นคว้าหาวิธีการแก้ไขปัญหาของตัวเอง” จากท่าบังคับนี้ ทำให้งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นส่วนใหญ่จะเริ่มต้นทำงานกับ “คนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง” และเลือกเริ่มต้นแก้ “ปัญหาเล็ก ๆ ในชุมชน” ก่อน เพื่อให้ผู้อยู่ในวิสัยที่ทีมวิจัยชุมชนจะสามารถจัดการกับปัญหาได้ (คือเริ่มเข้าทีมฟุตบอลระดับสนามหน้าโรงเรียนไปก่อน) ดังนั้น

ในแง่ขนาดแล้ว อาจกล่าวได้ว่างานวิจัย CBR ส่วนใหญ่เป็น “งานวิจัยขนาดเล็ก” (Small-scale research) คือ “จิ๋ว” ในแง่มุมต่างๆ ดังนี้

(i) **จิ๋วในแง่พื้นที่ครอบคลุม** งานวิจัย CBR ส่วนใหญ่จะมีพื้นที่ดำเนินการในระดับหมู่บ้าน หรืออาจจะ 2-3 หมู่บ้านในระดับตำบล หรือเป็นบางตำบลในระดับอำเภอ ซึ่งมีทีมงานวิจัยขนาดใหญ่ระดับที่ปูพรมไปทุก ๆ อำเภอใน 1 จังหวัด

(ii) **จิ๋วในแง่ประเด็น** ดังที่ได้เกริ่นมาบ้างแล้วว่า ทีมวิจัยชุมชนซึ่งอาจจะเป็นกลุ่มเกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มรักษาป่าชุมชน ฯลฯ คนเหล่านี้มีอาชีพการงานอย่างอื่นต้องทำอยู่แล้ว มิใช่เป็น “นักวิจัยเต็มเวลา” การทุ่มเททั้งทรัพยากรเวลา แรงงานกายและสมอง จึงทำได้เพียงในระดับหนึ่งเท่านั้น ดังนั้นการคัดเลือกและพัฒนาโจทย์วิจัยให้อยู่ในวิสัยที่พอจะทำได้ จึงมักจะเป็นโจทย์วิจัยเล็ก ๆ หรือศึกษาได้เฉพาะบางส่วนแล้ว เช่น ในโจทย์เรื่องห่วงโซ่อุปทาน ก็อาจจะเลือกทำได้เฉพาะในระดับต้นน้ำก่อน ยังไปไม่ได้ถึงปลายน้ำในโครงการเดียว (เป็นกลยุทธ์ “กินข้าวได้ที่ละคำ”)

(iii) **จิ๋วในแง่ช่วงเวลาที่ศึกษา** โดยส่วนใหญ่ งานวิจัย CBR จะมีระยะเวลาการศึกษาในแต่ละโครงการเพียงครั้งละ 1 ปี ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้นี้ มักจะต้องรับเหมาทั้ง “ขั้นตอนการศึกษา” และ “ขั้นตอนการพัฒนาแก้ไขปัญหาไปพร้อม ๆ กันด้วย”

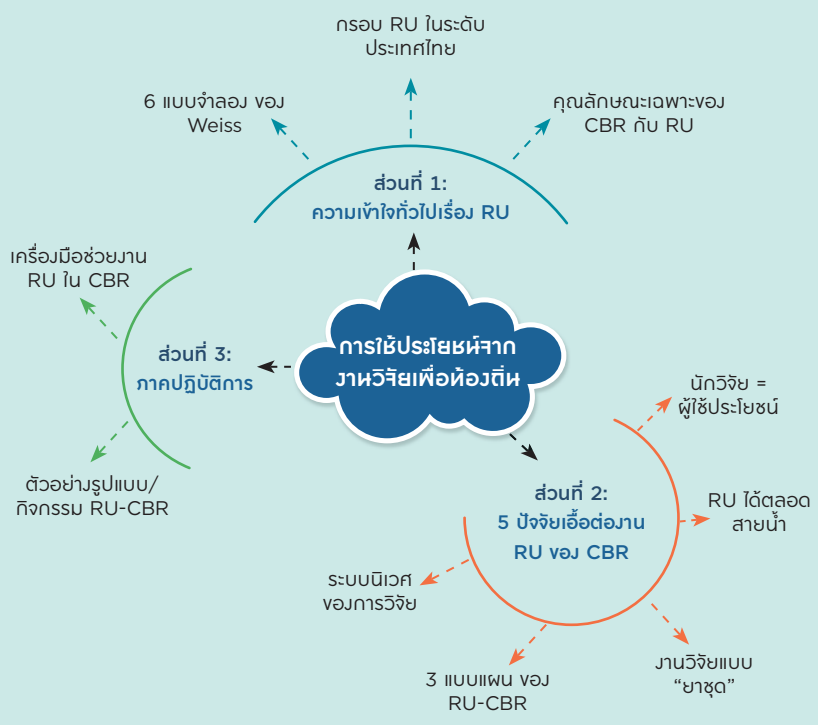
(iv) **จิ๋วในแง่งบประมาณ** เพดานงบประมาณสำหรับโครงการวิจัย CBR นั้น มักจะไม่เกินตัวเลข 6 หลัก และเป็น 6 หลักต้น ๆ คือระดับ 3-4 แสน

(v) **จิ๋วในแง่ขีดความสามารถของทีมวิจัย** นอกเหนือจากแง่มุมในเรื่องข้อจำกัดของการทุ่มเททรัพยากรเวลาของทีมวิจัยที่เป็นกลุ่มคนในพื้นที่แล้ว เนื่องจากคนกลุ่มนี้ในช่วง “ก่อน” ที่จะเข้าร่วมโครงการวิจัย CBR นั้นยังเป็นเพียง “คนธรรมดา” ที่มีแค่ “ผู้เชี่ยวชาญ” (Expert) ทั้งในแง่

“ประเด็นเนื้อหาที่จะศึกษา” (topic of study) และทั้งในแง่ “วิธีวิทยาการวิจัย” (research methodology) ดังนั้นในช่วงเริ่มต้น กลุ่มที่มีวิจัยชุมชนส่วนใหญ่จึงมีข้อจำกัดในเรื่องความรู้และทักษะในทั้ง 2 แง่มุมอย่างแน่นอน

จากตัวอย่างธรรมชาติเฉพาะตัว 2 อย่างของงานวิจัย CBR ที่กล่าวมานี้ ย่อมส่งผลมาถึง “โอกาส” ในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ที่อาจจะสูงกว่างานวิจัยประเภทอื่นๆ แต่ก็ส่งผลมาถึง “ข้อจำกัด” ในเรื่อง RU ด้วย และจากประสบการณ์ที่ผ่านมามากกว่า 20 ปีของงานวิจัย CBR ผู้เขียนก็ได้เห็นบทเรียนของนักวิจัย CBR ที่พยายามจะ “ใช้โอกาสที่มี” ในการนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์อย่างมากที่สุด (ใน DNA ของ CBR นั้น จะขยพ่วงขั้นตอน “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” รวมอยู่ใน package อยู่แล้ว) รวมทั้งได้เห็นความพยายามที่จะฝ่าข้าม “ข้อจำกัด” เช่นเรื่องขนาดที่จิ๋วของตัวงานวิจัย CBR ให้ลดทอนลงไปบ้าง เช่น การเสริมเพิ่มแง่มุมเรื่อง “การขยายผลของวิจัยออกไปแบบ 360 องศา” ทั้งแนวนอน ทั้งแนวตั้ง ทั้งแนวเอียง เป็นต้น (ดูรายละเอียดในตอนต่อๆ ไป)

สำหรับในงานเขียนชิ้นนี้ ผู้เขียนขอนำเสนอเนื้อหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นดังแสดงในภาพ ดังนี้

ความเข้าใจทั่วไปเรื่อง

RU

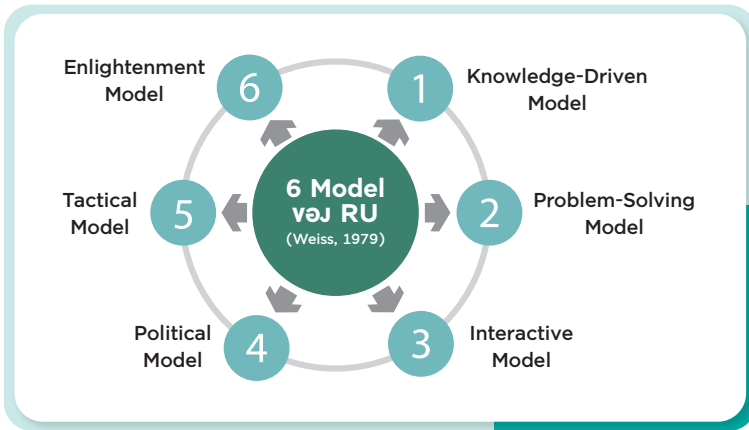
ในเนื้อหาส่วนแรกนี้ ผู้เขียนจะขอนำเสนอทัศนะที่กว้างขวางของ C. Weiss (1979) ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย จากนั้นจะขยับภาพ RU ให้แคบเข้ามาในกรอบ RU ระดับประเทศของไทย และสุดท้ายด้วยการนำเสนอคุณลักษณะเฉพาะตัวของ CBR ที่จะส่งผลต่อเรื่องการ ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

1

6 แบบจำลองของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย: ข้อเสนอของ Weiss

ก่อนที่จะไปถึงเรื่องการทบทวนเรื่อง RU ใน CBR เนื่องจากโดยทั่วไป เมื่อพูดถึงเรื่องการ ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ความเข้าใจของผู้คนโดยทั่วไป มักจะมองไปในทิศทางเดียวกัน คือมองว่าการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเป็นเรื่องดีงามและน่าพึงปรารถนา จึงอยากจะส่งเสริมให้มีมากขึ้น อย่างไรก็ตามตามทัศนะของนักวิชาการบางท่าน เช่น C.W. Weiss (1979) ได้ประมวลความหมายที่หลากหลายของคำว่า “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ให้กว้างขวางมากขึ้น โดยเราคงต้องพิจารณาตั้งแต่ว่า **เป็นใครที่เข้ามาใช้ประโยชน์และเพื่อเป้าหมายอะไร** รวมทั้งอาจจะเห็นตัวแปรบางประเภท เช่น สาขาวิชาที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการ ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วย

ในที่นี้ ผู้เขียนจึงจะลองนำเสนอทัศนะของ Weiss ที่แบ่งแบบจำลองการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเป็น 6 แบบจำลอง โดยที่ Weiss จะเน้นหนัก “การใช้ประโยชน์ในระดับนโยบาย” แต่ผู้เขียนจะลองนำมาเทียบเคียงดูกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นว่า จะพอกลมกลืนไปได้บ้างหรือไม่

แบบจำลองที่ 1: Knowledge-Driven Model

RU ในแบบแรกนี้ดูจะเป็นความหมายแรกเริ่ม และมีต้นกำเนิดมาจากสาขาวิชาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ ในแบบจำลองนี้ได้เรียงลำดับขั้นตอนของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยไว้ดังนี้

(i) ในแบบจำลองนี้ จะเริ่มต้นขั้นแรกด้วยการทำงานวิจัยพื้นฐาน (Basic research) เช่น งานวิจัยด้านชีวเคมีเกี่ยวกับยาคุมกำเนิด หลังจากนั้น ขั้นที่ 2 ก็จะเป็นงานวิจัยประยุกต์ (Applied research) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่นำข้อค้นพบจากงานวิจัยพื้นฐานมาทดสอบเพื่อดูผลเชิงปฏิบัติการว่าจะมีความเป็นไปได้มากน้อยเพียงใด/อย่างไร และหากทุกอย่างมีความเป็นไปได้

ก็จะเข้าสู่ขั้นตอนของ Development เช่น การจัดการเทคโนโลยี เพื่อนำไปสู่ขั้นสุดท้ายคือ Application ซึ่งได้แก่การนำไปใช้ในสถานการณ์ที่เป็นจริง

ในแบบจำลองนี้มีข้อตกลงเบื้องต้นว่า เมื่อความรู้ได้ถูกสร้างขึ้น/หรือค้นพบแล้ว (ผลจากการวิจัย) เพียงแต่นำมาพัฒนาและนำไปใช้งานเท่านั้น ก็ถือว่าเป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้แล้ว มีข้อสังเกตเล็กๆ ว่า ข้อตกลงแบบนี้มักจะใช้อธิบายได้ดีกับความรู้ในสาขาวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ แต่มักจะไปไม่ค่อยได้สวยหรือราบรื่นนักกับความรู้จากสาขาสังคมศาสตร์ เพราะมีปัจจัยอื่นๆ มาเหนี่ยวรั้งเอาไว้

(ii) **ตัวอย่างของงานวิจัย CBR** ที่อาจจะตรงกับแบบจำลอง Knowledge-driven Model ได้แก่ งานวิจัยประเภทที่จำเป็นต้องมีการใช้ “ความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะในด้านวิชาการ” เช่น ความรู้เฉพาะด้านวิทยาศาสตร์การเกษตร ความรู้เชิงเทคนิคด้านเครื่องยนตกลไก ฯลฯ และ RU แบบนั้นมักจะเป็น “งานวิจัย CBR สายพันธุ์นอก” ที่มีทีมวิจัยวิชาการที่ประกอบด้วยนักวิชาการจากหลายๆ สาขาที่เข้ามาทำงานร่วมกับทีมวิจัยชุมชน (กลุ่มคนในพื้นที่)

ตัวอย่างเช่น โครงการ “การพัฒนาผลิตภัณฑ์แต่งพันธุ์ชาวสวนคาม 150 เพื่อยกระดับเศรษฐกิจชุมชนจากฐานราก” (พัฒนา ภาสอน, 2564) โดยโครงการนี้มีหัวหน้าโครงการที่เป็นนักวิชาการด้านวิทยาศาสตร์การเกษตรที่มีความเชี่ยวชาญด้านการพัฒนาเมล็ดพันธุ์พืช และได้ทำการวิจัยพื้นฐานในเรื่องการพัฒนาเมล็ดพันธุ์มาอย่างเกาะติดแบบต่อเนื่อง เป้าหมายเบื้องต้นของการวิจัยขั้นนี้ก็คือ การแก้ไขจุดเจ็บของกลุ่มเกษตรกรผู้ปลูกแต่งในเรื่องการพัฒนาเมล็ดพันธุ์ให้มีคุณภาพ ไม่กลายเป็นพันธุ์ ซึ่งจำเป็นต้องใช้ความรู้วิชาการด้านเมล็ดพันธุ์มาทำงาน นอกจากนั้นทีมวิจัยวิชาการก็ยังวางเป้าหมายที่เริ่มหนักมือมาทางด้านวิชาการขั้นสูงมากขึ้น เช่น การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ด้วยการค้นหาสารเคลือบที่ปลอดภัย และวิทยาการขั้นสูงและซับซ้อนขึ้นไปอีกระดับหนึ่งที่นักวิชาการอยากจะ “ลองของ” ก็คือการพัฒนาผลิตภัณฑ์เครื่องสำอางจากสารที่สกัดจากเมล็ดแต่ง

อย่างไรก็ตาม จากตัวอย่างงาน CBR ที่ยกมานี้ ก็จะทำให้เห็นว่ามีการปรับแต่ง (Modified) รูปแบบลักษณะของแบบจำลอง Knowledge-driven ไปบ้าง กล่าวคือ สำหรับเป้าหมายหรือแรงจูงใจในการวิจัยในขั้นตอนของ Basic research และ Applied research อาจจะไม่ได้อีกกัน อย่างเด็ดขาด หากแต่ได้บูรณาการบวกลบผสมกันแบบ 2 in 1 ไปพร้อม ๆ กัน

(iii) อีกตัวอย่างหนึ่งของงานวิจัย CBR ที่อาจจะจัดอยู่ในแบบจำลองของ Knowledge-driven เป็นงานวิจัยด้านการสร้างสรรคนวัตกรรมและการถ่ายทอดเพื่อให้เกิดการยอมรับนวัตกรรมนั้น เช่น งานวิจัยเรื่อง “การใช้จุลินทรีย์ในท้องถื่น (IMO) กับการยอมรับของเกษตรกร อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน” (วัลลภ สุวรรณอาภา และคณะ, 2547) งานวิจัยชิ้นนี้มีหัวหน้าโครงการเป็นนักวิชาชีพที่มีความรู้ด้านเกษตรจากการศึกษาในสถาบันการศึกษา จึงได้นำเอา “วิธีวิทยาการวิจัยแบบสมัยใหม่” คือ การทดลองทดสอบในสนามไร่นา (Field experiment) ซึ่งมีลักษณะเป็นงานวิชาการ แต่ทางที่วิจัยได้พยายามปรับกระบวนการวิจัยเชิงวิชาการให้เป็นแบบชาวบ้านที่ไม่ยุ่งยากจนเกินไป และเนื่องจากเป็นงานวิจัยเพื่อท้องถื่น ดังนั้นผู้ทดลองจึงมิได้มีแต่ฝ่ายนักวิชาการฝ่ายเดียวเท่านั้น หากแต่ยังมีฝ่ายเกษตรกรที่ทำการทดลองจริงในไร่นาของตัวเองโดยผ่านการฝึกอบรมเรื่องกระบวนการสังเกต การกำหนดตัวแปร การจัดบันทึก การทดลองใส่กิจกรรมแทรก (Intervention) การสังเกตดูการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ส่วนนวัตกรรมที่ต้องการค้นหาก็คือ จุลินทรีย์ในท้องถื่น (IMO) ที่จะนำมาทดแทนสารเคมี โดยต้องค้นหาความรู้ว่าจุลินทรีย์ประเภทใดจะเหมาะสมกับพืชชนิดใด ในพื้นที่เพาะปลูกแบบไหน เป็นต้น

ความแตกต่างระหว่างงานวิจัยทั่วไปกับงานวิจัย CBR ในแบบจำลอง Knowledge-driven ที่อาจจะสังเกตได้จากงานวิจัยเรื่องจุลินทรีย์ในท้องถื่น ก็คือเส้นทางการขับเคลื่อนตามต้นฉบับในแบบจำลองนั้นอาจจะเป็นแบบ “ทางเดียว” และ “ม้วนเดียวจบ” (Linear) หากแต่ในงานวิจัย CBR

นั้นอาจจะมีเส้นทางเดินแบบเดินกลับไปกลับมาระหว่างขั้นตอนต่าง ๆ (Iterative)

แบบจำลองที่ 2: Problem-Solving Model

(i) Weiss ระบุว่า แบบจำลองนี้มักจะเกิดขึ้นในสาขาสังคมศาสตร์ ที่จุดกำเนิดของงานวิจัยนั้นเกิดมาจาก “ตัวปัญหาจริง” และเป้าหมายของการวิจัยก็เพื่อต้องการข้อมูล/ข้อเท็จจริง/แนวทางเพื่อแก้ไขปัญหา นั้น จากคุณลักษณะสำคัญของแบบจำลองนี้ ทำให้นักวิจัย CBR ส่วนใหญ่ จะสังกัดอยู่ในแบบจำลอง Problem-solving นี้ เพราะ “งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น มักจะอุบัติขึ้นมาเพราะมีปัญหามาจริงเกิดขึ้น”

Weiss เสนอต่อไปว่า แม้ว่าแบบจำลอง “แก้ปัญหา” นี้ จะแตกต่างจากแบบ Knowledge-driven แต่ทว่าส่วนที่เหมือนกันก็คือ แบบจำลองนี้ ก็ยังมีรูปร่างเป็นเส้นตรง (Linear) เหมือนแบบจำลองแรก หากทว่าจะมีขั้นตอนที่ต่างกันคือ “การตัดสินใจของผู้รับผิดชอบ” จะเป็นตัวกำหนดตัวแรกของ “การประยุกต์ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” เนื่องจากผู้รับผิดชอบนโยบาย (RU จากงานวิจัยที่ Weiss กล่าวถึงจะเน้นที่การใช้ประโยชน์เชิงนโยบาย) ตระหนักว่าปัญหาที่เกิดขึ้นนั้นยังขาดข้อมูลหรือขาดทางเลือกหลาย ๆ วิธีในการแก้ไขปัญหา ดังนั้นจึงจำเป็นต้องทำวิจัยเพื่อเติมเต็มความรู้ที่ขาดหายไป การวิจัยจึงถูกคาดหวังว่าจะได้ความรู้มาเพื่อประกอบการตัดสินใจ ซึ่งหมายความว่า “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ได้ถูกกำหนดขึ้นล่วงหน้าก่อนที่จะมีงานวิจัยเกิดขึ้น

Weiss ประมวลภาพของงานวิจัยในแบบจำลองนี้ว่า ความรู้ที่เกิดจากงานวิจัยในแบบจำลองนี้อาจมีได้หลายรูปแบบ ทั้ง **ข้อมูลเชิงคุณภาพ**ที่ใช้การบรรยาย/การพรรณนา หรือเป็น **ข้อมูลเชิงปริมาณ** เช่น ทศนคติของประชาชนต่อผลงานของรัฐบาล ข้อค้นพบจากงานวิจัยเหล่านี้ นอกจากจะให้ข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหาแล้ว ก็ยังช่วยให้ความมั่นใจในการตัดสินใจ (หรือให้ความชอบธรรม) ของผู้รับผิดชอบอีกด้วย

(ii) หากพิจารณาแง่มุมการใช้ประโยชน์ของงานวิจัย CBR แล้ว ผู้เขียนคิดว่างานวิจัย CBR จะสังกัดอยู่ในแบบจำลอง Problem-solving นี้ เป็นส่วนใหญ่ เพราะหัวใจของงานวิจัย CBR ก็คือ **จะทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหา** (มิใช่ทำเพราะ “ความอยากรู้ อยากเห็นเชิงวิชาการ” เช่น แบบจำลองแรก) ไม่ว่าจะ เป็น “ปัญหาของใคร ภาคส่วนไหน” เช่น เป็นปัญหาของชาวบ้าน ในชุมชน เป็นปัญหาของหน่วยงานรัฐในท้องถิ่น หรือเป็นปัญหาของสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เช่น ครอบครัว โรงเรียน วัด สาธารณสุข ฯลฯ

หากทว่า ความแตกต่างของ CBR จากแบบจำลองที่ Weiss นำเสนอมาก็คือ **ผู้รับผิดชอบการตัดสินใจ**ตั้งแต่ต้นทางว่าควรจะต้องมีการทำวิจัยหรือไม่ ไปจนถึงปลายทางว่าจะเอาผลการวิจัยไปใช้หาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา นั้น มิใช่เป็น “ผู้รับผิดชอบระดับนโยบาย” (Policy maker) หากแต่เป็น “เหยื่อ/ผู้ที่ได้รับผลกระทบจากปัญหานั้น” (Victim)

สำหรับปัญหาที่งานวิจัย CBR หยิบจับมาทำวิจัยเพื่อหาทางแก้ไวนั้น อาจจะมี 2 แบบ แบบแรกเป็น **ปัญหาแบบใหม่**ที่เพิ่งเกิดขึ้นมา เช่น เมื่อเริ่มมีการจัดการท่องเที่ยวในหมู่บ้านขึ้นมา ก็เกิดปัญหาการจัดการขยะซึ่งในชุมชนไม่เคยมีปัญหานี้มาก่อน หรือแบบที่สอง เป็น **ปัญหาที่เกิดขึ้นมานานแล้ว** และมีคนกลุ่มต่างๆ ได้พยายามแก้ไขปัญหามาแล้ว แต่ทว่ายังไม่สำเร็จ ปัญหาทั้ง 2 แบบนี้ จะส่งผลให้การออกแบบการวิจัยมีความแตกต่างกันไปบ้าง เช่น หากเป็นแบบแรกก็ต้องเน้นกิจกรรมการไปศึกษา

ดูงานของคนอื่น แต่หากเป็นปัญหาแบบที่สองก็ต้องเน้นการถอดบทเรียน การแก้ไขปัญหามาของตัวเอง

(iii) ตัวอย่างงานวิจัยที่เป็นแบบฉบับของงานวิจัย CBR ในแบบจำลอง Problem-solving นี้ ก็เช่นงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาตลาดชุมชน เพื่อยกระดับเศรษฐกิจและสังคมโดยเครือข่ายชุมชน ตำบลบ้านแยง อำเภอนครไทย จังหวัดพิษณุโลก” (นิคม คำภาพ, 2565) ที่มาของงานวิจัย ชี้นี้เกิดขึ้นเนื่องมาจากพื้นที่ตำบลที่ศึกษาเป็นพื้นที่ที่มีผลผลิตทางการเกษตรอย่างหลากหลาย และที่ตั้งของชุมชนก็เป็นชุมทางผ่านที่มีผู้คนเดินทางสัญจรไปมาอย่างคับคั่ง ซึ่งเหมาะที่จะสร้าง “ตลาดกลาง” เพื่อจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตร อันจะส่งผลต่อการเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ในขั้นแรก เทศบาลผู้รับผิดชอบพื้นที่ได้มองเห็นโอกาสดังกล่าว และได้ลงมือก่อสร้างอาคารสถานที่เพื่อจัดทำตลาดขึ้นมา แต่เมื่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ก็ไม่ได้มีการเปิดตลาดหรือมีการใช้อาคารสถานที่ดังกล่าว เนื่องจากรูปแบบการก่อสร้างไม่เอื้ออำนวยให้เดินทางเข้าถึงได้สะดวก พ่อค้าแม่ขาย จึงไม่มาใช้บริการ อาคารที่ก่อสร้างไว้จึงถูกทิ้งรกร้าง และทำให้ชุมชนเสียโอกาสทางเศรษฐกิจ

ในปี พ.ศ. 2564 ทีมวิจัยซึ่งประกอบด้วยเครือข่ายเกษตรกรจาก 13 หมู่บ้าน (ทั้งตำบล) ซึ่งเคยมีประสบการณ์การทำงานวิจัย CBR มาแล้ว ในปีที่แล้ว (พ.ศ. 2563) จึงได้มาร่วมตัวกันทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่องการสร้างตลาดดังกล่าว งานวิจัยเริ่มต้นจากการทบทวนวิธีการสร้างตลาดที่ผ่านมาของเทศบาล และตั้งสมมติฐานว่าปัญหาที่เปิดตลาดไม่ได้น่าจะเกิดมาจากตัวแปรเรื่อง “การขาดการมีส่วนร่วม” จากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง ทั้งด้านเกษตรกรผู้ผลิต พ่อค้า-แม่ค้าผู้ขาย และผู้ซื้อ ดังนั้นงานวิจัยครั้งนี้ จึงเป็นการแก้ข้อผิดพลาดในอดีต กิจกรรมหลักของทีมนักวิจัยจึงเป็นการประสานงานกับผู้คนกลุ่มต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการสร้างและการบริหารจัดการตลาด และเก็บรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์สังเคราะห์

เพื่อหาทางเลือกที่ดีและเหมาะสมที่สุด ผลผลิตแรก (Output) ของโครงการวิจัยก็คือ “การเกิดขึ้นจริงของตลาดกลางของชุมชน” ที่ได้พื้นที่ตั้งที่เหมาะสม และมีการซื้อขายเกิดขึ้นจริงอย่างต่อเนื่อง ในเอกสารรายงานการวิจัยระบุว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยชิ้นนี้มองเห็นได้อย่างชัดเจนในเรื่องประโยชน์เชิงพาณิชย์ คือมีการเพิ่มและกระจายรายได้ของชุมชนไปยังผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับตลาดชุมชนทั้งในทางตรงและทางอ้อม เช่น ผู้ประกอบการร้านค้าในชุมชน ผู้ประกอบการร้านค้าบริเวณรอบ ๆ ตลาดชุมชน ผู้ที่มีอาชีพเกษตร ผู้ที่มีอาชีพรับจ้างทั่วไป ผู้ที่สูงอายุ กลุ่มเยาวชน คนรุ่นใหม่ ผู้ที่ว่างงาน และผู้ที่ได้รับผลกระทบจากโรคโควิด-19 เป็นต้น

แบบจำลองที่ 3: Interactive Model

(i) ในแบบจำลองที่ 3 นี้มีความแตกต่าง 2 ประการ จากแบบจำลองที่ 2 ประการแรกก็คือ ผู้บริหาร/ผู้รับผิดชอบนโยบายจะไม่เพียงแต่ใช้ข้อมูลจากงานวิจัยแหล่งเดียวเท่านั้น หากแต่จะใช้ข้อมูลจากแหล่งอื่น ๆ ประกอบด้วย เช่น จากสื่อมวลชน นักการเมือง นักวางแผน กลุ่มผู้ปฏิบัติงาน ฯลฯ ดังนั้น ข้อมูลหรือข้อเสนอแนะจากงานวิจัยจึงจะเป็นเพียงหนึ่งในหลายๆ แหล่งข้อมูล

ประการที่สอง ทิศทางของการวิจัยและการใช้ประโยชน์จะไม่มีลักษณะเป็นเส้นตรง (linear) อย่าง 2 แบบจำลองแรก หากแต่จะมีลักษณะย้อนกลับไปกลับมาแบบซึ่งกันและกัน

การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในแบบจำลองนี้ ผลจากงานวิจัยจึงเป็นเพียง “ส่วนหนึ่งเท่านั้น” ที่จะถูกนำไปใช้ประกอบการตัดสินใจของฝ่ายนโยบาย โดยที่ยังมีปัจจัยอื่นๆ เช่น ความเข้าใจทางการเมืองของผู้บริหาร แรงผลักดันจากกลุ่มผลประโยชน์ ฯลฯ เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย

(ii) สำหรับตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่จะมาเข้าทางดังกล่าวในกล่องแบบจำลองที่ 3 นี้ มักจะได้แก่ งานวิจัยที่มีเข็มมุ่งที่จะทำงานกับ

ภาคีหน่วยงานรัฐท้องถิ่นเป็นหลัก ทั้งนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริงที่ว่า การขับเคลื่อนงานของหน่วยงานรัฐท้องถิ่นนั้นมักเกิดมาจากแรงผลักดันหลาย ๆ ด้านหรือรอบด้าน เช่น จากนโยบายส่วนกลาง จากกลุ่มนักการเมืองท้องถิ่น จากกลุ่มผลประโยชน์ในพื้นที่ จากความสนใจและรสนิยมของผู้บริหารหน่วยงานคนใหม่ เป็นต้น

ตัวอย่างงานวิจัยแบบฉบับของ CBR ก็เช่น งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนานโยบายและแนวทางการขยายผลเพื่อรองรับสังคมสูงวัยอย่างมีส่วนร่วมของจังหวัดอุบลราชธานี” (กาญจนา ทองทั่ว และคณะ, 2564) ที่มิวิจัยในโครงการนี้ได้ผ่านประสบการณ์การทำวิจัยเตรียมความพร้อมเรื่องสังคมสูงวัยมาแล้วกับฝ่ายชุมชนพื้นที่ในปี พ.ศ. 2563 ในปีต่อมาคือปี พ.ศ. 2564 ทีมวิจัยจึงได้ขยับที่จะมาถ่ายโอนบทเรียนและประสบการณ์จากการวิจัยดังกล่าวเข้าสู่การเตรียมพร้อมขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและหน่วยงานรัฐท้องถิ่นที่มีภารกิจรับผิดชอบในประเด็นสังคมสูงวัย เช่น คณะกรรมการพัฒนาคุณภาพชีวิตระดับอำเภอ (พชอ.) สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ระดับจังหวัด ซึ่งแน่นอนว่าบรรดาองค์กรและหน่วยงานเหล่านี้ย่อมมีแนวคิด แนวนโยบาย แนวทางการทำงาน การกำหนดภารกิจ ที่มาพร้อมกับการกำหนดงบประมาณสนับสนุน ฯลฯ ทั้งที่มาจากส่วนกลางหรือหน่วยเหนืออยู่แล้ว ดังนั้นทีมวิจัยจึงมีอาจจะหวังสูงจนเกินไปว่าองค์กรและหน่วยงานเหล่านี้จะยอมรับ “แนวทางการทำงานแบบ CBR” เป็นเพียงแนวทางเดียวหรือเป็นแนวทางหลักในการปฏิบัติงาน แต่อย่างน้อยก็ขอให้หน่วยงานเหล่านี้พิจารณารับเอา “บทเรียนที่เป็นของจริง ซึ่งมีรูปธรรมและได้ผ่านการพิสูจน์มาแล้ว” มาไว้เป็น “หนึ่งในตัวเลือกขององค์กรด้วย” (พูดง่าย ๆ ก็คือ “ไม่ได้หวังจะเป็นหนึ่งเดียว แต่ก็ขอให้เป็นหนึ่งใน...”)

ดูเหมือนว่า ด้านแรกที่ทีมวิจัยในโครงการนี้จะต้องฝ่าข้ามไปให้ได้ก่อน ก็คือการเคลียร์พื้นที่ความเข้าใจให้ตรงกันว่าการเตรียมพร้อม

เพื่อรองรับสังคมสูงวัยนั้น มิใช่เท่ากับ “การทำงานกับกลุ่มผู้สูงอายุ” เท่านั้น หากแต่เป็น “การทำงานกับคนทุกรุ่นวัยที่จะต้องไปมีชีวิตอยู่ในสังคมที่มีผู้สูงอายุเป็นจำนวนมาก” และการเตรียมตัวดังกล่าวก็ต้องดำเนินการให้ครบครันทั้ง 4 ด้าน/มิติ คือ ด้านสิ่งแวดล้อม เศรษฐกิจ สังคม และสุขภาพ

แบบจำลองที่ 4: Political Model

(i) Weiss ระบุว่า ในแบบจำลองนี้ ผู้ที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์จากงานวิจัยจะเป็นกลุ่มคนที่อยู่ในแวดวงการเมืองและมีแรงจูงใจทางการเมืองเป็นพื้นฐานในการใช้ผลงานวิจัย โดยทั่วไปบรรยากาศที่เกิดขึ้นก็คือ ก่อนหน้าที่จะมีการทำวิจัย จะมีการโต้แย้งเกี่ยวกับประเด็นต่าง ๆ อย่างมากมาย (เช่น ประโยชน์และอันตรายของการตัดแต่งพันธุกรรมพืชและสัตว์) และเพื่อให้ได้ข้อสรุป ผู้รับผิดชอบระดับนโยบายก็จะเลือกใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อประโยชน์ทางการเมืองหลายๆ แบบ เช่น

- เพื่อโต้แย้ง/ลบล้างแนวคิดของฝ่ายตรงข้ามให้ตกไป
- เพื่อโน้มน้าวกลุ่มที่ยังไม่มั่นใจในข้อเสนอของฝ่ายตน
- เพื่อตอกย้ำความมั่นใจของฝ่ายตนเอง

Weiss สรุปว่า ในแง่นี้ดูเหมือนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย จะกลายเป็นอาวุธทางการเมืองอย่างหนึ่งของกลุ่ม/นักการเมือง

(ii) ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า จากทัศนะของ Weiss ที่มีต่อแบบจำลอง Political model นั้น Weiss อาจจะมีทัศนะค่อนข้างติดลบต่อการที่ผลงานวิจัยถูกนำไปใช้เพื่อผลประโยชน์ทางการเมือง และดูเหมือนจะเป็น “ฝ่ายนักการเมือง” ที่เป็นฝ่ายเข้ามาใช้งานวิจัยเพื่อผลประโยชน์ทางการเมืองของตนเอง (แต่อย่างน้อย ทัศนะดังกล่าวของ Weiss ก็มีสวนถูกต้องอยู่เป็นกรณีส่วนใหญ่) ในกรณีของงานวิจัย CBR ซึ่งทำวิจัยในพื้นที่รูปธรรมและในสถานการณ์ที่เป็นจริง ก็ย่อมปฏิเสธไม่ได้เลยว่า จะหลีกเลี่ยงปรากฏการณ์ที่เมื่อนักการเมืองเข้ามาเอาผลงานวิจัยไปใช้เพื่อการต่อสู้ทางการเมืองไปได้

เช่น นักวิจัยที่ศึกษาเรื่องนโยบายเพื่อการพัฒนา กลุ่มคนเปราะบาง กลุ่มต่าง ๆ เล่าว่า งานวิจัยนั้นดำเนินการในช่วงก่อนมีการเลือกตั้งท้องถิ่น และเมื่อการวิจัยเสร็จสิ้นก็มีข้อเสนอแนะต่าง ๆ ต่อฝ่ายนโยบาย ยังไม่ทันที่ทีมวิจัยจะนำรายงานผลการวิจัยไปนำเสนอต่อฝ่ายนโยบายเลย ก็มีพรรคการเมืองบางพรรคได้นำเอาผลการวิจัยไปใช้เป็นนโยบาย ในการหาเสียงเรียบร้อยแล้ว (เรียกว่า “นักการเมืองใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ได้เร็วกว่าทีมวิจัยเสียอีก”) อย่างไรก็ตาม CBR ก็มีจุดยืนว่า หากการนำไปใช้ประโยชน์นั้นเป็นแบบ “วัดครึ่ง กรรมการครึ่ง” คือเป็นประโยชน์ทั้งต่อ พรรคการเมืองและเป็นประโยชน์ทั้งต่อประชาชนส่วนรวม การใช้ประโยชน์ จากผลการวิจัยในลักษณะนี้ก็ยังพอรับได้อยู่

(iii) อย่างไรก็ตาม ผู้เขียนมีทัศนะว่า การเมืองเป็นเรื่องไม่เข้าใคร ออกใคร แล้วแต่ว่าใครจะมีโอกาสเข้าลูกบอลก่อน ในทัศนะของ Weiss นั้น จะเป็นฝ่ายนักการเมืองที่เข้าลูกบอลก่อน คือเป็นฝ่ายมาใช้ผลประโยชน์จากงานวิจัย แต่ผู้เขียนเห็นว่าในทางกลับกัน ฝ่ายที่ทำวิจัยก็สามารถจะใช้ประโยชน์ จากงานวิจัยโดยผ่านนักการเมือง/พรรคการเมืองได้เช่นกัน

ข้อความที่กล่าวมานี้มิได้เกินเลยความจริงไปเท่าใดนัก เพราะได้ เคยมีเรื่องจริงเกิดขึ้นมาแล้ว เช่น ในปี พ.ศ. 2562 สำนักงานกองทุน สนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้สนับสนุนให้มีการทำโครงการวิจัยเรื่อง “การผลักดันข้อเสนอจากการวิจัยต่อองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนด นโยบาย” (สิทธิเดช พงศ์กิจวรสิน และคณะ, 2562) สำหรับคำว่า “องค์กร ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดนโยบาย” นี้ ทีมวิจัยระบุว่า โดยปกติ เพื่อให้การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย (ที่เลือกศึกษาเป็นกรณีเฉพาะ) มีผลเกิดขึ้น อย่างครอบคลุม กว้างขวางและยาวนาน ทาง สกว. ก็มักจะนำผลการวิจัย ไปขับเคลื่อนเพื่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระดับนโยบาย แผน และกลไก ต่าง ๆ หากทว่าเท่าที่ผ่านมา การส่งผ่านงานวิจัยไปผลักดันนี้มักจะดำเนินการ กับหน่วยงานฝ่ายบริหารของรัฐในระดับกระทรวง กรม กอง ที่เกี่ยวข้อง

กับหัวข้อวิจัยเป็นส่วนใหญ่ แต่ความจริงแล้วยังมีหน่วยงานอีกปีกหนึ่งที่มีส่วนสำคัญในการกำหนดนโยบาย คือ **องค์กรฝ่ายการเมือง** ที่มีอำนาจในการกำหนดนโยบายต่าง ๆ ในการพัฒนาประเทศ และเท่าที่ผ่านมาช่องทางการส่งผ่านข้อเสนอแนะไปยังองค์กรฝ่ายการเมืองยังคงมีอย่างจำกัด และขาดการผลักดันอย่างเป็นรูปธรรม งานวิจัยชิ้นนี้จึงเป็นการเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว

ในกรณีที่น่าจะถือว่า ฝ่ายที่มิวิจัยเป็นฝ่ายเชิญลูกก่อนในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยผ่านกลไกหนึ่งทางการเมือง คือพรรค/นักการเมือง

(iv) ในกรณีของงานวิจัย CBR ได้มีการปรับแต่งทั้งแนวคิด ความหมาย และวิธีการดำเนินงานเกี่ยวกับคำว่า “การเมือง/ความเป็นการเมือง” (Politic/Political) ออกจากต้นฉบับเดิมของคำว่า “การเมือง” ไปอย่างมาก ในช่วงปี พ.ศ. 2563 ทีมวิจัย CBR จำนวนหนึ่งที่ทำการศึกษาวิจัยวิจัยที่มี “มิตการเมือง” เข้ามาเกี่ยวข้อง ได้ร่วมกันพัฒนาตัวชี้วัดความเหลื่อมล้ำทางการเมืองภายใต้การ Coaching ของ อ.ไพสิฐ พาณิชยกุล ผลจากการศึกษาร่วมกันได้เพิ่มขยายแง่มุมความเข้าใจเรื่อง “การเมือง” ออกไปอย่างกว้างขวาง เริ่มตั้งแต่ **คำนิยามความหมาย**ของ “การเมือง” ที่มีอย่างน้อยถึง 6 ความหมาย (จากการเมืองแบบมีพรรคการเมือง ไปจนถึงความหมายว่า “ทุกหนแห่งที่มีความสัมพันธ์เชิงอำนาจ” ที่นั้นย่อมมี “การเมือง”) หรือการขยายทัศนะของคนทั่วไปที่มีต่อการเมืองที่มักจะค่อนข้างติดลบให้มีด้านบวกเพิ่มมากขึ้นด้วย เช่น การมองว่าการเมืองเป็นทั้งเรื่องที่มีอันตราย (Danger) แต่ก็สามารถเป็น “ทรัพยากร” (Resource) ได้การเมืองเป็นทั้ง Threat และ Opportunity ในสูตรการวิเคราะห์ของ SWOT การเมืองมิได้หลายแกน ทั้งการเมืองแนวตั้ง (การเมืองของกลไกรัฐ) การเมืองแนวนอน (การเมืองของภาคประชาชน) การเมืองแนวเอียง

(จุดตัดระหว่างการเมืองทั้ง 2 แกน) รวมทั้งการเมืองก็มีหลายระดับชั้น ตั้งแต่การเมืองในระดับหมู่บ้าน ตำบล ท้องถิ่น จนถึงระดับชาติ

ในโครงการวิจัย CBR บางประเด็นที่มีโจทย์การวิจัยเข้าไปเฉียดๆ ใกล้กับเรื่องการเมือง (ในความหมายที่กว้างขวางที่กล่าวมาแล้ว) เช่น งานวิจัยเรื่อง “การสร้างเครือข่าย**พลเมืองอาหาร** (Food citizen) เพื่อลดความเหลื่อมล้ำในการเข้าถึงอาหารปลอดภัย” (ชวลิต ทิพม่อม และคณะ, 2564) จากชื่องานวิจัยสามารถคาดเดาได้เลยว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “**การเมืองที่กินได้**” โดยมีวัตถุประสงค์ที่จะทำให้ “ผู้คนทุกกลุ่มที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับอาหาร” ไม่ว่าจะในฐานะผู้ผลิตวัตถุดิบ ผู้แปรรูป ผู้ปรุงอาหาร ผู้ขาย ผู้บริโภคอาหาร ได้ยกระดับสถานภาพขึ้นมาเป็น “พลเมืองอาหาร” ที่มีคุณสมบัติทั้ง 4 อย่างครบถ้วน คือ มีสิทธิ หน้าที่ ความรับผิดชอบ และการลงมือกระทำการ (จึงจะสมควรเรียกว่าเป็น “พลเมือง”) งานวิจัยในแนวนนี้ก็ต้องมีทั้งนักการเมือง (อาจจะระดับท้องถิ่นหรือระดับชาติ) และทีมนักวิจัยที่ผลักดันมาใช้ประโยชน์จากงานวิจัยอย่างแน่นอน

แบบจำลองที่ 5: Tactical Model

เป็นกรณีที่ดูเหมือนเนื้อหาและผลการวิจัยจะไม่ได้ถูกนำมาใช้ประโยชน์อย่างจริงจัง หากแต่ “ตัวการทำวิจัยนั่นเอง” จะกลายมาเป็นสิ่งที่ถูกนำมาใช้ประโยชน์ เช่น เมื่อฝ่ายที่ต้องตัดสินใจถูกผลักดันให้ดำเนินการอย่างใดอย่างหนึ่ง เราก็มักจะได้ยินคำว่า “เรากำลังรอผลการวิจัยในเรื่องนี้เพื่อประกอบการตัดสินใจ” (เช่น ปริมาณสารพิษถึงระดับเป็นอันตราย) ตัวกระบวนการวิจัยเองก็กลายเป็นหลักฐานว่า “ได้มีการดำเนินการอะไรบางอย่างแล้ว” (ภาษาคอบอลอาจเรียกว่า “เป็นการสับขาหลอก”) หรือมิฉะนั้นฝ่ายผู้รับผิดชอบอาจอ้างผลการวิจัยว่า “ไม่ต้องทำอะไร” เพราะผลการวิจัยได้ระบุว่า.....

แบบจำลองที่ 6: Enlightenment Model

Weiss อธิบายว่า ได้มีการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้านสังคมศาสตร์ ในแบบจำลองนี้ค่อนข้างมาก (ในขณะที่แบบจำลองแรกคือ Knowledge-driven จะมีการใช้มากในสาขาวิทยาศาสตร์) การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในลักษณะนี้จะไม่ได้อาจเกิดมาจากผลงานวิจัยชิ้นใดชิ้นหนึ่ง หากแต่เป็น “แนวคิด/จุดยืนทางทฤษฎี” ที่ช่วยให้ผู้คน “ได้เกิดความรู้สึกสว่างวาบทางปัญญา/ความเข้าใจ” (Enlighten) ต่อเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ความเข้าใจว่า “สุขภาพดีไม่มีขาย หากอยากได้ เจ้าของสุขภาพต้องลงมือทำเอง ด้วยการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของตัวเอง”

กระบวนการของแบบจำลองนี้เสนอว่า รูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยอาจจะไม่ได้มาจากผลการวิจัยชิ้นใดชิ้นหนึ่งที่เข้าถึงผู้รับผิดชอบนโยบาย หากทว่าบรรดาข้อสรุปหรือข้อเสนอแนะต่าง ๆ จากผลการวิจัยที่เข้าถึงสาธารณชน และได้ค่อย ๆ ปั้นแต่ง (Shape) ความคิดของผู้คน ต่อประเด็นใดประเด็นหนึ่งขึ้นมา เช่น ราคาของสินค้าเกษตรอินทรีย์ ความรับผิดชอบต่อสังคมขององค์กรธุรกิจ (CSR) งานวิจัยเป็นงานที่ใคร ๆ ก็สามารถทำได้ (everyone can do research) การใช้พลังงานทางเลือก ฯลฯ

ในแบบจำลองนี้ ผลการวิจัยจะถูกนำเสนอสู่หลาย ๆ ช่องทาง เช่น สื่อมวลชน การเผยแพร่ในองค์กร การประชาสัมพันธ์ การณรงค์ทางสังคม ฯลฯ และแม้ว่าผู้มีความรู้ในสังคมจะไม่สามารถอ้างอิงผลการวิจัยชิ้นใดชิ้นหนึ่งเป็นการเฉพาะ หากทว่าข้อค้นพบจากผลการวิจัยหลาย ๆ ชิ้นก็ได้กลายเป็น “ฉากหลัง” ทำให้ประเด็นปัญหาที่ไม่เคยอยู่ในความสนใจหรืออยู่ในลำดับความสำคัญ หรืออยู่ในสายตากรับรู้ของฝ่ายบริหาร ต้องถูกนำมาบรรจุอยู่ในนโยบายของฝ่ายบริหาร ในกรณีของ CBR ก็เช่นการใช้พื้นที่ที่เคยเป็นที่ทิ้งขยะในชุมชนแออัดหรือพื้นที่ว่างริมทางรถไฟให้มาแปลงเป็นสวนปลูกผักอินทรีย์ เพื่อสร้างรายได้หรือลดรายจ่ายของกลุ่มคนยากจนในชุมชน เป็นต้น

จุดแข็งของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในแบบจำลองนี้ ก็คือ ผลจากงานวิจัยอาจทำให้ผู้บริหารต้องทบทวนบางประเด็น ต้องปรับเปลี่ยนนโยบายบางเรื่อง ต้องเปลี่ยนตัวชี้วัดบางตัว ต้องเปลี่ยนแปลงการจัดสรรงบประมาณ ฯลฯ แม้ว่าผลการวิจัยนั้นอาจจะไม่สอดคล้องกับความเชื่อและความต้องการของฝ่ายบริหารก็ตาม

อย่างไรก็ตาม จุดอ่อนของแบบจำลองนี้ก็คือ กระบวนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยแบบนี้เป็นกระบวนการแบบอ้อม ๆ แบบค่อยเป็นค่อยไป และในบางกรณี แทนที่จะเป็นกระบวนการสร้างความกระจ่างทางปัญญาให้แก่สังคม แต่เนื่องจากนักวิจัยไม่สามารถจะควบคุมกระบวนการเผยแพร่ผลการวิจัยได้ ผลลัพธ์สุดท้ายอาจจะกลายเป็นการสร้างควมสับสนหรือถึงระดับมีดบาดให้แก่สังคมก็เป็นได้

ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่พอจะเข้าทางของแบบจำลอง Enlightenment ก็เช่น งานวิจัยเรื่องการประกอบอาชีพของคนพิการในพื้นที่หลายอำเภอของจังหวัดนครราชสีมา (พัชรภรณ์ ชนกันฑารักษ์, 2565) ทีมวิจัยซึ่งเป็นพี่เลี้ยง CBR ของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นชุดพัฒนาคนพิการ ดังนั้นทีมงานวิจัยจึงได้เกาะติดทำวิจัย CBR ที่เกี่ยวเนื่องกับการประกอบอาชีพของคนพิการมาอย่างยาวนานนับสิบปี คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552 เป้าหมายหลักของทุกชิ้นงานวิจัยที่ทางศูนย์ฯ ลงมือทำก็คือ การมุ่งที่จะเปลี่ยนแปลงความคิดความเข้าใจและสร้างสภาพการณ์เงื่อนไขที่เอื้ออำนวยต่อการประกอบอาชีพของคนพิการ เพื่อเป็นบันไดก้าวไปสู่การมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นของคนกลุ่มนี้ โดยมีการลงมือปฏิบัติการจริงกับกลุ่มเป้าหมายที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการประกอบอาชีพของคนพิการอย่างน้อย 6 กลุ่ม โดยเริ่มจากกลุ่มแรกสุดคือ **ตัวคนพิการเอง** (ทั้งเปลี่ยนแปลงความเข้าใจต่อตัวเองและเสริมศักยภาพในทุก ๆ ด้าน) ต่อด้วย “ครอบครัวของคนพิการ” ตามมาด้วย “คนในชุมชนและสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน” เสริมด้วย “อาสาสมัครช่วยเหลือคนพิการ” ต่อด้วย “หน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง

รวมทั้งกลไกต่าง ๆ ของรัฐเช่นกฎหมาย” และตบท้ายด้วย “นายจ้างหรือหน่วยจ้างงาน” จากผลงานวิจัยที่ค่อย ๆ สะสมมาอย่างยาวนานได้ค่อย ๆ เปลี่ยนแปลงโอกาสและสภาพการประกอบอาชีพของคนพิการประเภทต่าง ๆ ให้ดีขึ้นมาเป็นลำดับ

2

กรอบ RU ในระดับประเทศไทย

2.1 จากต้นกำเนิดของ สกว.

เนื่องจากฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นหน่วยงานย่อยหน่วยหนึ่งในสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ดังนั้น นโยบายและแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับเรื่อง RU ของ CBR จึงเป็นไปตามทิศทางของ สกว. ด้วย ในที่นี้ ผู้เขียนจึงจะขอถ่ายทอดภาพกว้างให้เห็นแนวทางการทำงานด้าน RU ของ สกว. เพื่อเสริมความเข้าใจในเรื่อง RU ของ CBR ในลำดับต่อไป

ก่อนหน้าที่จะมีภารกิจตั้งหน่วยงาน สกว. ขึ้นมานั้น เสียงพรับปรนเกี่ยวกับการไม่ได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในสังคมไทยมักจะได้ยินอยู่เป็นระยะ ๆ วาทกรรมที่ตลกขบขันและสะท้อนให้เห็นถึงปรากฏการณ์นี้ได้ดีที่สุดก็คือ “ทำวิจัยเสร็จแล้วก็ขึ้นหิ้ง” ที่มักได้ยินอยู่เป็นประจำจากผู้คนที่ยุ่่นอกวงการวิจัย

และอาจจะเนื่องมาจากบริบทด้านการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยดังกล่าว ทำให้เมื่อมีการก่อตั้ง สกว. ขึ้นมาในปี พ.ศ. 2535 โดยมีสถานะเป็นสถาบันด้านการส่งเสริมการวิจัยระดับชาติแห่งที่ 2 (สถาบันแห่งแรกคือสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ - วช.) สกว. จึงถูกมอบหมายให้ปักธงอย่างแน่นอนว่าจะต้องเน้นเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยให้อยู่ใน

ภารกิจอันดับต้นๆ ขององค์กร อันจะเห็นได้จากป้ายคำขวัญของ สกว. ที่ว่า... “สร้างสรรค์ปัญญา เพื่อพัฒนาประเทศ” (สีลาภรณ์ บัวสาย และ สุชาติ ชินะจิตร, 2552)

ด้วยเหตุดังกล่าว สกว. จึงได้สร้างสรรค์นวัตกรรมบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่ปักธงเอาไว้หลาย ๆ รูปแบบ ตัวอย่างเช่น

- การกำหนดให้นักวิจัยจะต้องระบุ “ตัวคนใช้ประโยชน์” ตั้งแต่ต้นทาง รวมทั้งในขั้นตอนการพัฒนาโจทย์หรือพิจารณาโครงการ ก็ต้องนำเอา “ตัวเป็นๆ ของผู้ใช้ประโยชน์” ให้เข้ามารวมในกระบวนการด้วย เรียกว่าเห็นหน้าคนใช้งานวิจัยตั้งแต่จุดออกสตาร์ท
- มีการนำเครื่องมือที่จะนำไปสู่ “กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์งานวิจัยกลุ่มต่างๆ” มาใช้ เช่น เครื่องมือการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder analysis) เครื่องมือแผนที่ทางสังคม (Social mapping) เป็นต้น
- เริ่มมีการแตกสายพันธุ์ใหม่ๆ ของงานวิจัยที่ให้ผู้ใช้นิยมนำเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัย เช่น คนทำงานวิจัยปัญหาของตัวเองในที่ทำงาน (ที่รู้จักในชื่อ R2R – from Routine to Research) การทำวิจัยในชั้นเรียน งานวิจัยสายพันธุ์ใหม่ๆ เหล่านี้เริ่มกระเดียดเข้ามาใกล้ๆ กับงานวิจัย CBR
- การริเริ่มนำเอา “คนที่ไม่น่าจะทำได้” (เพราะไม่ได้ผ่านการฝึกอบรมหรือการเรียนวิชาการวิจัยมาก่อน) เช่น ชาวบ้านที่เป็นเกษตรกร ชาวไร่ ชาวนา ชาวประมง พ่อค้า แม่ขาย กลุ่มแม่บ้าน ฯลฯ หากแต่เป็น “คนที่มีความจำเป็นต้องใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” (อย่างมากที่สุด เพราะเป็นแถวหน้าที่จะต้องรับมือกับความเสียหายทางสังคมด้านต่างๆ) ในการแก้ไขปัญหาต่างๆ ในชีวิตเข้ามาเป็น “นักวิจัยชุมชน” ซึ่งก็คือต้นกำเนิดของฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

- และพัฒนาการขั้นสูงสุดของ สกว. ที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ก็คือการจัดตั้งฝ่ายการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยขึ้นมาเป็นหน่วยงานหนึ่งใน สกว. (เมื่อราวปี พ.ศ. 2557) มีการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ที่เกี่ยวกับเรื่อง RU เอาไว้อย่างชัดเจน (ในแผนยุทธศาสตร์ปี 2557–2560) รวมทั้งมีการตีพิมพ์เผยแพร่รูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในด้านต่างๆ ในวารสาร**ประชาคมวิจัย** ซึ่งเป็นวารสารเผยแพร่ผลงานของ สกว. รวมทั้งมีการระบุให้บรรดาโครงการวิจัยเขียนเอกสาร Research Exploitation (RE) ที่แสดงการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของตนเองประกอบไปด้วย

2.2 5 ด้าน ของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

จากพัฒนาการเรื่อง RU ของ สกว. ที่เพิ่มระดับความเข้มข้นมาเป็นลำดับ จนถึงแผนยุทธศาสตร์ สกว. ปี 2557–2560 และการตั้งฝ่ายงาน RU ขึ้นมา ผลลัพธ์ชิ้นสำคัญอย่างหนึ่งในช่วงเวลานี้ก็คือ การจัดแบ่งประเภทของ RU ในแต่ละด้านเอาไว้อย่างชัดเจน โดยการแบ่งประเภทนั้นได้ใช้ Sector เป็นเกณฑ์ดังนี้

(ก) **การใช้ประโยชน์ด้านนโยบาย: คำจำกัดความ:** การนำความรู้จากงานวิจัยไปใช้ในกระบวนการกำหนดนโยบาย ซึ่งนโยบายหมายถึงหลักการ แนวทาง กลยุทธ์ในการดำเนินงานเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ อาจเป็นนโยบายระดับประเทศ ระดับภูมิภาค ระดับจังหวัด ระดับท้องถิ่น หรือระดับหน่วยงาน นโยบายที่ดีจะต้องประกอบด้วยวัตถุประสงค์ แนวทาง และกลไกในการดำเนินงานที่ชัดเจน สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการ การใช้ประโยชน์ด้านนโยบาย จะรวมทั้งการนำเอาองค์ความรู้ไปสังเคราะห์เป็นนโยบายหรือทางเลือกเชิงนโยบาย (Policy options) แล้วนำนโยบายนั้นไปสู่ผู้ให้ประโยชน์

ตัวอย่างของงาน RU ด้านนโยบายนี้ก็เช่น งานวิจัยที่ได้กล่าวถึงไปแล้วเรื่อง “การผลักดันข้อเสนอจากการวิจัยต่อองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการกำหนดนโยบาย” (สิทธิเดช พงศ์กิจวรสิน และคณะ, 2562) ซึ่งในตัวกระบวนการวิจัยก็ได้มีการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่ผ่านการคัดสรรและสกัดเอาประเด็นปัญหาที่มีความสำคัญไปนำเสนอแก่พรรคการเมืองไปด้วยเลยในตัว หรืออีกตัวอย่างหนึ่งที่เป็น RU ในด้านนโยบายนี้ก็เช่น งานวิจัยเรื่อง “ปัจจัยที่ส่งผลต่อการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยหน่วยงานภาครัฐของไทย” (ภาคภูมิ ทิพคุณ, 2562) ซึ่งเป็นงานวิจัยที่ออกแบบเป็นเชิงปริมาณโดยใช้เครื่องมือวิจัยเป็นแบบสอบถามที่มีกลุ่มตัวอย่างเป็นหน่วยงานรัฐถึง 3,000 กว่าแห่ง (มีคำตอบกลับมา 932 ชุด) โดยมีเป้าหมายที่จะค้นหาปัจจัยต่าง ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับการใช้ตัดสินใจในการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ในภาระงานของตน

(ข) การใช้ประโยชน์ด้านพาณิชย์: คำจำกัดความ: เป็นผลงานที่เน้นสร้างนวัตกรรม เทคโนโลยี ผลิตภัณฑ์ใหม่ ไปสู่การผลิตเชิงพาณิชย์ และลดการนำเข้าเทคโนโลยีจากต่างประเทศ โดยมีเป้าหมายเพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม และมีการเพิ่มประสิทธิภาพในกระบวนการผลิตและการบริการ จากคำจำกัดความข้างต้น ก็จะเห็นความชัดเจนในการนำการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในด้านพาณิชย์ว่าครอบคลุมทั้งการใช้เพื่อสร้างตัวผลิตภัณฑ์ (New product) และใช้ในการพัฒนากระบวนการผลิต (New process) โดยมีเป้าหมายสุดท้ายอยู่ที่การเพิ่มมูลค่าเชิงปริมาณ

อย่างไรก็ตาม ในภาคปฏิบัติ เนื่องจากงานวิจัยของ สกว. มีนับเป็นหมื่นๆ โครงการ ดังนั้นจึงมีบางโครงการที่ได้สร้างนวัตกรรมของการใช้ประโยชน์ด้านพาณิชย์ในแง่ของการเพิ่มทั้ง **มูลค่าเชิงปริมาณ** และ **เพิ่มคุณค่าเชิงคุณภาพ** เช่น งานวิจัยเรื่อง “เครือข่ายกลุ่มธุรกิจสหกรณ์สวนสามพราน” (ณฐนนท์ เมธิพิสิฐกุล และคณะ, 2555) ที่ใช้แนวคิดหลักคือ “การทำธุรกิจสหกรณ์เชิงคุณค่า” หรือที่รู้จักกันในชื่อ “สวนสามพราน

โมเดล” โครงการนี้นำทีมโดยคุณอรุษา นวราช กรรมการผู้จัดการโรงแรม สอนสามพรานริเวอร์ไซด์ และวางเป้าหมายของงานวิจัยไว้ที่การพัฒนา ระบบบริหารจัดการกลุ่มธุรกิจเชิงคุณค่าของสามพราน เพื่อมุ่งไปสู่สังคม เกษตรอินทรีย์ภายใต้การมีส่วนร่วมระหว่างธุรกิจ ชุมชน และภาควิชาการ

นวัตกรรมที่เกิดขึ้นในด้านการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยมี หลายอย่าง นวัตกรรมแรกคือ **รูปแบบของการสร้างเครือข่าย** โดยปกติแล้ว การสร้างเครือข่ายนั้นมักจะ “ก่อร่างขึ้นในกลุ่มคนที่เป็นชนเผ่าเดียวกัน” เช่น ในด้านธุรกิจก็จะสร้างเครือข่ายที่เรียกว่า “พันธมิตรทางธุรกิจ” ส่วนใน ภาคชุมชนก็มักจะมีการสร้าง “เครือข่ายเกษตรกรอินทรีย์” ด้วยกันเอง แต่ว่าการสร้างเครือข่ายในโครงการนี้จะเป็น “การสร้างเครือข่ายข้ามเผ่า ข้ามสายพันธุ์”

กลุ่มที่เข้ามาประกอบกันเข้าเป็นเครือข่ายมีทั้งหมด 9 กลุ่ม เช่น สหกรณ์พนักงานโรสการ์เดิน กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตสินค้าด้านเกษตรปลอดภัย กลุ่มธุรกิจสหกรณ์สอนสามพราน โรงเรียนในพื้นที่ สถาบันวิชาการ ฯลฯ โดยมีบริษัท โรสการ์เดิน จำกัด เป็นแกนกลางของเครือข่าย (Star) เรียกว่า “ครบเครื่องเรื่องเครือข่าย”

ผลลัพธ์จากการมีเครือข่ายแบบครบเครื่องดังกล่าวทำให้การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทำได้หลายอย่างเช่น

(i) ทำให้สามารถประสานความชำนาญจากภาคธุรกิจมาสร้าง ระบบพาณิชย์เชิงมูลค่า กับความชำนาญของภาคประชาชนในการสร้าง ระบบพาณิชย์เชิงคุณค่าเข้าด้วยกันไปตามต้นทุนและข้อจำกัดของแต่ละ ภาคส่วน

(ii) ทำให้การดำเนินงานอย่างครบห่วงโซ่อุปทานสามารถเป็น ไปได้จริง เนื่องจากระบบพาณิชย์ของระบบเกษตร/ตลาดสีเขียว (Green market) นั้นจะมีหลักประกันความยั่งยืนได้อย่างดีที่สุดหากมีการ**เชื่อมต่อ** ระหว่างฝ่ายผู้ผลิตกับฝ่ายผู้บริโภค ในกรณีนี้ เกษตรกรผู้ผลิตสามารถ

เชื่อมต่อกับพนักงานของโรงแรมสวนสามพราน (มีฐานะเป็นผู้บริโภค เจ้าประจำ) รวมทั้งการทำกรตลาดกับโรงแรมสวนสามพราน (ซึ่งทำอาหารรับรองแขกของโรงแรม) ก็ยังเป็นรูปแบบการตลาดแบบ B2B (Business to Business) ที่มีความเสถียรอีกด้วย

(iii) ส่วนผลผลิตที่เป็นรูปธรรมก็มีทั้งส่วนที่เป็นระบบพาณิชย์เชิงมูลค่า เช่น การมีตลาดสุขใจที่เป็นศูนย์กลางซื้อขายสินค้าด้านออร์แกนิกของเกษตรกรในพื้นที่ และมีผลผลิตที่เป็นระบบพาณิชย์เชิงคุณค่า คือ มีศูนย์เรียนรู้ที่เป็นสถานที่เชื่อมประสานกลุ่มธุรกิจต่าง ๆ 2 ศูนย์ คือ ศูนย์เรียนรู้ล่องน้ำลุยสวน และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ส่วนตลาดสุขใจนั้น นอกจากจะเป็นพื้นที่ซื้อขายสินค้าแล้วก็ยังมีอีกฟังก์ชันหนึ่ง คือเป็นศูนย์เรียนรู้มีชีวิต (Living Learning Center)

(ค) การใช้ประโยชน์ด้านสาธารณะ: คำจำกัดความ: เป็นการดำเนินงานเพื่อนำผลการวิจัยและนวัตกรรมไปใช้ในวงกว้างเพื่อประโยชน์ของสังคมและประชาชนทั่วไปให้มีความรู้ความเข้าใจ เกิดความตระหนักรู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง จึงนำไปสู่การเปลี่ยนวิธีคิด พฤติกรรม เพื่อเพิ่มคุณภาพชีวิตของประชาชน สร้างสังคมคุณภาพ และส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

จากคำจำกัดความดังกล่าวจะมองเห็นลักษณะเด่นของ RU ด้านสาธารณะ ก็คือกลุ่มคนที่จะได้ใช้ประโยชน์คือ **“สาธารณะ”** (Public) ที่มีได้มีการจำเพาะเจาะจงว่าเป็นใคร กล่าวคือ “ใครใคร่ใช้ประโยชน์ ก็เข้ามาใช้ได้” และเป็นการใช้ประโยชน์เชิงตั้งรับ กล่าวคือ แล้วแต่ความสมัครใจของผู้ใช้ ลักษณะดังกล่าวจึงมากำหนดรูปแบบของการเผยแพร่ผลงานวิจัยของ สกว. ผ่านช่องทางต่าง ๆ ที่จะนำเนื้อหาจากงานวิจัยไปสู่สาธารณะ เช่น ในรูปแบบของหนังสือเล่ม วารสาร บทความที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ การให้สัมภาษณ์แก่วิทยุ-โทรทัศน์เมื่อมีประเด็นที่เกี่ยวข้อง วิดีโอสรุปงานวิจัย หน้าเว็บไซต์ ฯลฯ

ตัวอย่างรูปธรรมก็เช่น หนังสือเล่มเรื่อง **“รอบรู้-รอบแหว”** (ตปากร พุทธเกส, 2562) ที่รวบรวมชุดความรู้การวิจัยเกี่ยวกับโรคอ้วนที่ สกว. สนับสนุน มาสกัดเป็น “ความรู้ที่เหมาะสมสำหรับคนทั่วไป” แล้วนำเสนอในรูปแบบของข้อมูลสำคัญ ๆ มีภาพวาดการ์ตูนประกอบ มีคำแนะนำสำหรับการปฏิบัติตัวเรื่องความอ้วน เป็นต้น

(ง) **การใช้ประโยชน์ด้านวิชาการ: คำจำกัดความ:** การนำองค์ความรู้จากผลงานวิจัยที่ตีพิมพ์ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น ผลงานตีพิมพ์ในวารสารระดับนานาชาติ ระดับชาติ หนังสือ ตำรา บทเรียน ไปเป็นประโยชน์ด้านวิชาการ การเรียนรู้ การเรียนการสอน ในวงนักวิชาการและผู้สนใจด้านวิชาการ รวมถึงการนำผลงานวิจัยไปวิจัยต่อยอด หรือการนำ Product และ Process ไปใช้ในการส่งเสริมการสร้างนวัตกรรมและเทคโนโลยี

การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในด้านวิชาการนี้ไม่ค่อยมีปัญหาหากนักในเรื่อง RU เนื่องจากการใช้ประโยชน์ในด้านนี้เป็นที่รับรู้กันโดยทั่วไปอยู่แล้ว ดังเช่นในการวิจัยครั้งใหม่ ๆ ก็เป็นชนบททางวิชาการอยู่แล้วที่จะต้องมีการทบทวนวรรณกรรมที่เป็นงานวิจัยที่เคยทำมาในอดีต ซึ่งเท่ากับเป็นทำบังคับให้ต้องมีการใช้ประโยชน์เชิงวิชาการจากงานวิจัยที่ทำมาแล้วนั่นเอง

(จ) **การใช้ประโยชน์ด้านชุมชนและพื้นที่: คำจำกัดความ:** การนำกระบวนการ วิธีการ องค์ความรู้ การเปลี่ยนแปลง การเสริมพลังอันเป็นผลกระทบที่เกิดจากการวิจัยและพัฒนาชุมชน ท้องถิ่น พื้นที่ไปใช้ให้เกิดประโยชน์การขยายผลต่อชุมชน ท้องถิ่น และสังคมอื่น

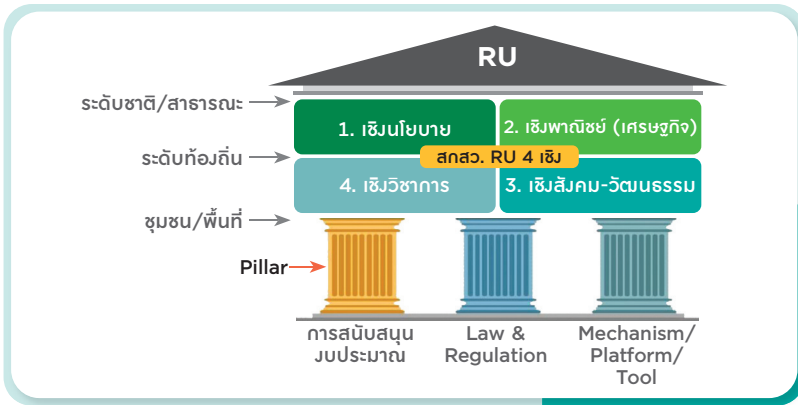
จากคำนิยามของ RU ด้านชุมชนและพื้นที่นั้นจะมีความแตกต่างจาก RU 4 ประเภทแรก ตรงที่ไม่ได้ใช้ “มิติ/ด้านการใช้ประโยชน์” (Dimension) เป็นเกณฑ์จัดแบ่งว่าจะเป็นการใช้ประโยชน์ในด้านใดก็ได้ หากแต่มีการขีดวงเอาไว้ในแง่ “ขอบเขตระดับของการใช้” (Level) คือเป็นระดับชุมชน หรือท้องถิ่น หรือพื้นที่ รวมทั้งได้มีการขีดเส้นใต้คำว่า “มีการขยายผล” ไปในพื้นที่อื่น ๆ

และเท่าที่ผ่านมา งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็มักจะถูกจัดลงกล่อง RU ด้านชุมชนและพื้นที่ เนื่องจากมีคุณลักษณะของงานวิจัยตรงกับที่ระบุเอาไว้ในคำจำกัดความ กล่าวคือ เป็นงานวิจัยที่ชี้นำการศึกษาและการพัฒนาอยู่ในระดับชุมชนและพื้นที่นั่นเอง

2.3 การแบ่งประเภท RU ของ สกสว. (2562)

ในช่วงปี พ.ศ. 2562 มีการปรับเปลี่ยนสถานะของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการงานวิจัย (สกสว.) ซึ่งมีภารกิจหลักคือทำให้ทุนสนับสนุนการวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลงในสังคม มาเป็นสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.) ซึ่งมีภารกิจหลักคือ การดำเนินการด้านนโยบาย ยุทธศาสตร์ และแผนวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม อย่างไรก็ตาม ภาระงานเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยก็ยังคงมีการเน้นความสำคัญมาอย่างต่อเนื่องจาก สกสว. โดยถือเป็นภารกิจหนึ่งที่มีฝ่ายงานรองรับอย่างชัดเจน

ผลงานแรกของฝ่ายงานที่รับผิดชอบงาน RU ของ สกสว. ได้ดำเนินการก็คือการทบทวนการจัดแบ่งประเภทการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่ได้จัดทำขึ้นในยุคของ สกสว. และก็พบว่ามีการใช้เกณฑ์ที่ยังเขย่งกันอยู่บ้าง ดังนั้น ฝ่ายงาน RU ของ สกสว. จึงได้พิจารณาปรับปรุงกรอบการจัดประเภทของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเสียใหม่ โดยใช้เกณฑ์ 2 เกณฑ์มาคู่กัน คือ **มิติ/ด้านของการใช้ประโยชน์** และ **ขอบเขต/ระดับของการใช้ประโยชน์** นอกจากนั้น หากการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเปรียบเสมือน “ตัวบ้าน” ที่จะตั้งอยู่ได้ ก็จำเป็นต้องมี “เสาหลัก” (Pillar) อันหมายถึงเงื่อนไขปัจจัยที่เอื้ออำนวยให้การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเป็นไปได้อย่างจริงจัง และตลอดรอดฝั่ง ดังแสดงในภาพ

จากภาพ จะมีการแบ่งประเภท RU ออกเป็น 4 ด้าน 3 ระดับ 3 เสาค้ำ คือ

- **ด้านทั้ง 4** ของการใช้ประโยชน์ คือ (1) เจริญนโยบาย (2) เจริญพาณิชย์ (เศรษฐกิจ) (3) เจริญสังคม-วัฒนธรรม (4) เจริญวิชาการ
- **ระดับทั้ง 3** คือขอบเขตของการใช้ประโยชน์ ก็คือการใช้ประโยชน์ ในด้านต่าง ๆ ในระดับล่างสุดคือชุมชน-พื้นที่ ในระดับกลางคือระดับท้องถิ่น (เช่น ตำบล อำเภอ จังหวัด) และในระดับสูงคือระดับชาติ/ระดับสาธารณะ
- **เสาค้ำทั้ง 3** ที่จะเป็นเงื่อนไขเอื้ออำนวยให้มีการใช้ประโยชน์ จากงานวิจัย ก็คือการสนับสนุนงบประมาณในด้าน RU เป็นการเฉพาะ (เพื่อมิให้เป็นเพียงแ่งงานแถมหรืองานฝาก) การมีกฎหมายหรือกฎระเบียบที่เกี่ยวข้อง (เช่น การมี พ.ร.บ. ส่งเสริมการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ปี พ.ศ. 2564 ที่ได้กล่าวมา หรือกฎหมายที่เกี่ยวกับลิขสิทธิ์จากผลงานวิจัย) และเสาค้ำสุดท้าย คือการมีกลไก/แพลตฟอร์ม/หรือเครื่องมือช่วยเอื้ออำนวยเรื่อง RU เช่น การมีหน่วยจัดการเรื่อง RU ขึ้นมาเป็นการเฉพาะ ในแต่ละสถาบันที่มีภารกิจด้านการวิจัย เป็นต้น

นियามการนำผลงานวิจัยและนวัตกรรมไปใช้ในประโยชน์ สกสว.

ด้านนโยบาย	ด้านเศรษฐกิจ	ด้านสังคม	ด้านวิชาการ
รวมด้านชุมชนพื้นที่ และด้านสาธารณะ			
การนำผลงานวิจัย และนวัตกรรม ไปใช้ประโยชน์ โดยอาจเป็นส่วนหนึ่ง ของกระบวนการ กำหนดนโยบาย แผนเชิงกลยุทธ์ แนวปฏิบัติ ระเบียบ มาตรการ กฎหมาย หรือใช้ประกอบการ ตัดสินใจเชิงนโยบาย ซึ่งสามารถแสดง หลักฐานได้ชัดเจน	การนำผลงานวิจัย และนวัตกรรมไป ใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่ม ลดการพึ่งพาเทคโนโลยี จากต่างประเทศ และ เพิ่มประสิทธิภาพ ในกระบวนการผลิต สินค้าและการบริการ	การนำผลการวิจัย และนวัตกรรม** ไปใช้ประโยชน์ ในการเปลี่ยนวิธีคิด พฤติกรรม หรือ เกิดการนำไปปฏิบัติจริง นำไปสู่การพัฒนาคน ชุมชนท้องถิ่น สังคม ที่มีคุณภาพ และ สิ่งแวดล้อมที่ดี โดยสามารถแสดง หลักฐานได้ชัดเจน	การนำผลงานวิจัย และนวัตกรรมไปใช้ ประโยชน์ด้านวิชาการ ทั้งการวิจัย การเรียน การสอน เพื่อให้เกิด การเผยแพร่และ ต่อยอดองค์ความรู้ โดยสามารถแสดง หลักฐานได้ชัดเจน
**ผลงานวิจัยและนวัตกรรม หมายถึง องค์ความรู้ เทคโนโลยี บทสังเคราะห์หรือประสบการณ์จากงานวิจัยและ นวัตกรรมหรือการบริการวิชาการ			
ลักษณะการใช้ประโยชน์	เช่น การเผยแพร่ ผลักดัน ถ่ายทอด สร้างความตระหนัก สร้างการมีส่วนร่วม หรือ จับคู่เลื่อนทางสังคม		
สังคม ในที่นี้ครอบคลุม:	ประชาชน ชุมชน พื้นที่ ความสัมพันธ์เชิงสังคม และสิ่งแวดล้อม		

2.4 ตัวอย่างงานวิจัย CBR ภายใต้กรอบใหม่ RU ของ สกสว.

ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างงานวิจัย CBR เพื่อแสดงให้เห็นรูปธรรมของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่สามารถจะจัดลงกล่องตามกรอบใหม่ RU ของ สกสว. ในทั้ง 4 ด้าน และ 3 ระดับ ดังนี้

(ก) การใช้ประโยชน์เชิงนโยบายในระดับจังหวัด ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับนโยบายนั้น จะมีการดำเนินงานในหลายขั้นตอนกว่าที่เนื้อหาที่เขียนไว้ในนโยบายจะแปรรูปมาเป็นรูปธรรมการปฏิบัติที่เป็นจริง บันไดขั้นแรกของเรื่องนโยบายก็คือ การ**ก่อร่างสร้างนโยบาย**ขึ้นมา (Policy formulation) ขั้นต่อมาที่มักจะเป็นขั้นคอขวดของเรื่องนโยบายในประเทศไทย ก็คือ

ขั้นการดำเนินงานตามนโยบาย (Policy implementation) งานวิจัย CBR ที่จะนำมายกตัวอย่างในที่นี้เป็นเรื่องนโยบายที่เกี่ยวกับป่าชุมชนที่อยู่ในบ้านได้ขั้นที่ 2 คือขั้นการดำเนินงานตามนโยบาย

ในโครงการวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการวางแผนจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม กรณีศึกษา 26 ชุมชนนำร่อง จังหวัดลำปาง” (ปริบูรณ์ บุญอยู่สง และคณะ, 2563) ทีมวิจัยได้ทบทวน Timeline คร่าว ๆ เกี่ยวกับการบริหารจัดการเพื่อการใช้และการอนุรักษ์ป่าชุมชนในสังคมไทย ซึ่งอาจแบ่งได้อย่างหยาบ ๆ เป็น 3 ยุคใหญ่ ๆ คือ

ยุคแรก เป็นช่วงเวลาในอดีตก่อนที่สังคมไทยจะเริ่มพัฒนาประเทศเข้าสู่โลกสมัยใหม่ การบริหารจัดการเพื่อการใช้และการอนุรักษ์ป่าชุมชนของไทยนั้นจะอยู่ในอำนาจและความรับผิดชอบของชุมชนที่อยู่รอบ ๆ ป่า วิธีการบริหารจัดการนั้นจะเป็นไปเพื่อการใช้ประโยชน์ด้านปัจจัยสี่ของผู้คนที่อาศัยอยู่รอบ ๆ ป่า การดำเนินการจะใช้หลักความเชื่อด้านศาสนาและพิธีกรรม รวมทั้งข้อตกลงกันเองภายในชุมชน ในยุคนี้ชุมชนสามารถดูแลและใช้ป่ามาได้อย่างอุดมสมบูรณ์และยั่งยืน

ยุคที่สอง เป็นช่วงเวลาที่ยานาจารัฐขยายเข้าไปครอบครองเป็นเจ้าของป่าชุมชน และมีอำนาจในการบริหารจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าทุกประเภท การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นไปเพื่อการค้าและขยายกลุ่มผู้ใช้ออกไปเป็นคนนอกชุมชน (เช่น การสัมปทานป่าไม้) โดยมีการจัดตั้งหน่วยงานของรัฐมารับผิดชอบ ใช้กฎหมายและเจ้าหน้าที่รัฐเป็นเครื่องมือการบริหารจัดการ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการโดยรัฐก็คือในเชิงปริมาณ พื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงจนถึงตัวเลขวิกฤต ในเชิงคุณภาพ ป่าที่หลงเหลืออยู่ก็มีความเสื่อมโทรมและมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของป่าไป ทำให้เกิดปัญหาใหม่ๆ มากขึ้นกว่าแต่เดิม เช่น ปัญหาไฟป่า ปัญหาน้ำแล้ง/น้ำท่วม เป็นต้น

ยุคที่สาม เพื่อออกจากสภาพวิกฤตเรื่องป่าไม้ในยุคที่ 2 ได้มีการปรับเปลี่ยนแนวคิดใหม่ในการบริหารจัดการป่ามาเป็น “การบริหารจัดการทรัพยากรร่วมระหว่างรัฐกับชุมชน” (ผนวกยุค 1 กับยุค 2 เข้าด้วยกัน) เริ่มจากการทำ Zoning แบ่งประเภทและขอบเขตของป่า เช่น บริเวณป่าต้นน้ำจะเป็นป่าอนุรักษ์ ห้ามมีการนำมาใช้สอย และอยู่ในความรับผิดชอบของรัฐ บริเวณป่าชุมชนจะอยู่ในการบริหารจัดการของชุมชน และอนุญาตให้มีการนำผลผลิตจากป่ามาใช้สอยได้

ตัวอย่างรูปธรรมที่สุดของการบริหารจัดการในยุคที่ 3 นี้ก็คือ การประกาศ พ.ร.บ.ป่าชุมชน พ.ศ. 2562 ที่ระบุให้มีการจัดการป่าชุมชนโดยคณะกรรมการป่าชุมชน อย่างไรก็ตาม กรมป่าไม้ก็ได้วางเงื่อนไขว่า คณะกรรมการป่าชุมชนจะต้องจัดทำแผนการจัดการป่าชุมชนให้สอดคล้องกับเจตนารมณ์ของกฎหมายโดยมีแผน 5 ด้าน คือ แผนด้านการอนุรักษ์ ด้านการฟื้นฟู ด้านการพัฒนา ด้านการบำรุงรักษา และด้านการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ซึ่งหากคณะกรรมการป่าชุมชนใดไม่อาจเสนอแผนจัดการป่าชุมชนของตนที่ถูกต้องและเหมาะสมได้ ก็อาจนำไปสู่การเพิกถอนป่าชุมชน ประชาชนก็จะเสียโอกาสในการได้รับประโยชน์

แต่ทว่าเนื่องจากการจัดทำแผนตามกรอบ 5 ด้านของกรมป่าไม้นั้นเป็นเรื่องใหม่สำหรับคณะกรรมการป่าชุมชนซึ่งจำเป็นต้องศึกษาเรียนรู้รวมทั้งในการจัดทำแผนก็จำเป็นต้องมีการเก็บรวบรวมข้อมูลต่างๆ อีกมากมาย จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยนี้ โดยได้เริ่มต้นทดลองเพื่อศึกษาหาวิธีการและกระบวนการจัดทำแผนป่าชุมชนอย่างมีส่วนร่วมจาก 26 ชุมชนนำร่อง ในพื้นที่ 13 อำเภอของจังหวัดลำปาง ดังนั้นการใช้ประโยชน์ในเบื้องต้นของงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือการเพิ่มขีดความสามารถของคณะกรรมการป่าชุมชนที่ศึกษา ส่วนการใช้ประโยชน์ในเบื้องต้นก็คือการขยายผลออกไปสู่คณะกรรมการป่าชุมชนอีก 202 ป่าชุมชน ในปีต่อไป และผลประโยชน์ในเบื้องต้นก็คือการขยายผลให้ครอบครัวป่าชุมชนทั้งหมด 421 แห่งของทั้งจังหวัดลำปาง

(ข) การใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ในระดับตำบล อันที่จริงในหน้าประวัติศาสตร์ของงานวิจัย CBR ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา ก็ได้มีงานวิจัย CBR กลุ่มหนึ่งที่เน้นหนักเรื่องการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจอยู่แล้ว แต่ทว่าความหมายของการใช้ประโยชน์เชิงเศรษฐกิจของ CBR นั้นจะมีอย่างค่อนข้างกว้างขวางมากกว่าเพียงการเพิ่มรายได้ เพิ่มกำไร การแปรรูปผลิตภัณฑ์ การขยายช่องทางการตลาด หรือการเพิ่มต้นทุนเท่านั้น หากทว่าครอบคลุมไปถึงการสร้างความมั่นคงทางอาหาร การพึ่งตนเองด้านปัจจัยสี่ การทำนุบำรุงรักษามรดกศิลปวัฒนธรรมชาติ เช่น ป่าชุมชน ท้องทะเลเพื่อการประมงแบบพื้นบ้าน การฟื้นฟูผืนน้ำ การบำรุงรักษาเมล็ดพันธุ์พื้นบ้าน ฯลฯ ที่เรียกว่า “เศรษฐกิจชุมชน” ที่มีทั้งเพื่อการยังชีพและการค้าขาย

อย่างไรก็ตาม ในช่วงทศวรรษที่ 3 ของ CBR เกิดวิกฤตใหญ่ในโลกคือโควิด-19 ที่ทำลายฐานเศรษฐกิจของชุมชนอย่างรุนแรง ดังนั้นตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2562 เป็นต้นมา ทิศทางงานวิจัย CBR จึงปรับตัวเพื่อตอบรับกับความจำเป็นเร่งด่วนของสังคมด้วยการดำเนินงานวิจัยที่เน้นการใช้ประโยชน์ด้านเศรษฐกิจให้เพิ่มมากขึ้น ไม่ว่าจะเป็นโจทย์การวิจัยจากประเด็นใดก็ตาม

ตัวอย่างงานวิจัยที่จะนำมากล่าวถึงนี้เป็นตัวอย่างหนึ่งของโครงการวิจัย CBR ที่เน้นการใช้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ในช่วงทศวรรษที่ 3 คือ งานวิจัยเรื่อง “กระบวนการขยายผลห่วงโซ่การผลิตโคเนื้อคุณภาพที่เหมาะสมกับความต้องการของตลาด กรณีศึกษาชุมชนฝั่งโขง พื้นที่ตำบลปงขามและตำบลห้วยน้ำใหญ่ อำเภอห้วยน้ำใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร” (ช่อกลิ่นยา ศรีขำนิ และคณะ, 2565) งานวิจัยชิ้นนี้ดำเนินการโดยมีพี่เลี้ยง CBR จังหวัดมุกดาหาร เป็นหัวหน้าโครงการ และทำวิจัยร่วมกับทีมวิจัยชุมชนที่เป็นแกนนำกลุ่มเลี้ยงโค ส่วนกลุ่มเป้าหมายนั้นเป็นเกษตรกรกลุ่มวิสาหกิจเลี้ยงโคจำนวน 10 กลุ่ม จำนวน 130 คน ใน 2 ตำบล

โจทย์การวิจัยที่สำคัญคือการเพิ่มประสิทธิภาพในกระบวนการผลิตโค และการลดต้นทุนการผลิต (เช่น ด้านอาหารโค)

จากผลการวิจัยที่ผ่านมา (ในช่วงปี พ.ศ. 2563) ทีมวิจัยได้ ซักค้นพบว่า ห่วงโซ่การผลิตโคตั้งแต่ต้นน้ำถึงปลายน้ำนั้นมีทั้งหมด 9 ห่วงโซ่ ดังในภาพ

วิธีการดำเนินการวิจัยจึงได้แก่การนำห่วงโซ่ทั้ง 9 ห่วงโซ่นั้น มาตรวจเช็คสภาพของกลุ่มวิสาหกิจเป้าหมายทั้ง 10 กลุ่ม ว่าแต่ละกลุ่ม ยังมี “รอยโหว่” ในห่วงโซ่ข้อใดบ้าง และเนื่องจากข้อจำกัดเรื่องเวลาและงบประมาณในการวิจัย ทีมวิจัยได้ลดปริมาณห่วงโซ่จากต้นแบบ 9 ห่วง ให้เหลือ 7 ห่วง โดยตัดห่วงโซ่ช่วงปลายน้ำออกไป และได้เพิ่มห่วงโซ่ใหม่ ห่วงที่ 10 คือ การเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพิ่มเข้ามา และหลังจากทราบว่ามี “รอยโหว่ในห่วงโซ่ใดบ้างแล้ว” ทีมวิจัยและกลุ่มเกษตรกรเป้าหมายก็ได้ร่วมกัน วางแผนออกแบบและลงมือดำเนินการทำกิจกรรมเพื่อปะผุรอยโหว่ตาม สภาพความเป็นจริงของแต่ละกลุ่ม กิจกรรมปะผุนั้นมีประมาณ 10 กิจกรรม

เช่น การอบรมและลงมือปฏิบัติการเรื่องการใช้ออร์โมนกระตุ้นการเป็นสัด ความรู้เรื่องการผลิตอาหารผสม TMR และวิธีการให้อาหารอย่างถูกต้อง การใช้เทคโนโลยีอัลตราซาวด์ตรวจโคท้องและระบบสืบพันธุ์ การให้ยาบำรุง และยาถ่ายพยาธิ การใช้สายวัดน้ำหนักตัวโค เป็นต้น

กลุ่มที่ได้ใช้ประโยชน์เบื้องต้นเลยจากงานวิจัยครั้งนี้ ก็คือกลุ่มผู้เลี้ยงโคที่เป็นกลุ่มเป้าหมาย 130 คน ที่ได้ประโยชน์เชิงพาณิชย์ในหลาย ๆ ด้าน เช่น เพิ่มจำนวนโคที่เลี้ยง (เพิ่มผลผลิต) เพิ่มจำนวนโคที่ตั้งท้อง (เพิ่มประสิทธิภาพในการผลิต) ลดค่าใช้จ่ายอาหารโค หรือการรู้น้ำหนักโคที่ถูกต้องก็เพิ่มอำนาจต่อรองในการซื้อขายโค เป็นต้น

ส่วนผลประโยชน์ในลำดับต่อไป ก็มีกลุ่มผู้ได้ประโยชน์อยู่หลายกลุ่ม เช่น ในกลุ่มสมาชิกเป้าหมายการวิจัยได้เพิ่มโอกาสการเข้าถึงแหล่งทุนดอกเบี้ยต่ำจากกองทุนสงเคราะห์เกษตรกรเป็นจำนวนเงินประมาณ 5 ล้านบาท ต่อจากนั้น กลุ่มผู้ได้ใช้ผลประโยชน์จากงานวิจัยในลำดับต่อไปก็คือกลุ่มเกษตรกรเลี้ยงโคคนอื่น ๆ ที่ทางโครงการวิจัยจะได้ดำเนินการต่อไปในช่วงของการขยายผล

(ค) การใช้ประโยชน์ด้านสังคมและวัฒนธรรมระดับตำบล

จากคำนิยามที่ค่อนข้างจะกว้างขวางของมิติด้านสังคม-วัฒนธรรมตามกรอบของ สกสว. ที่ได้กล่าวมาข้างต้น แต่ทว่า “แก่นแนวคิดหลัก” ในคำนิยามนั้นก็อาจจะหมายถึงการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่นอกเหนือจากด้านเศรษฐกิจ ด้านวิชาการ และด้านนโยบาย โดยมุ่งเน้นการนำผลการวิจัยไปปรับเปลี่ยนแปลงวิถีคิด พฤติกรรม หรือการนำไปปฏิบัติจริงในทุก ๆ เรื่องที่เกี่ยวกับ “สังคม-วัฒนธรรม” ไม่ว่าจะเป็นด้านการศึกษา สุขภาพ สวัสดิภาพ ความปลอดภัยในชีวิต มรดกทางวัฒนธรรมทั้งรูปธรรมและนามธรรม ทั้งยังรวมไปถึงเรื่องการมีสิ่งแวดล้อมที่ดีทั้งสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคมอีกด้วย

ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่จะยกมาแสดงให้เห็นการใช้ประโยชน์ด้านสังคม-วัฒนธรรมที่อยู่ในระดับตำบลนี้ คือ งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาองค์ความรู้ภูมิปัญญาสมุนไพรท้องถิ่นสู่การลดสารเคมีในกระแสดือดของเกษตรกร เทศบาลตำบลบ้านแก้ง อำเภอภูเขียว จังหวัดชัยภูมิ” (สมเกียรติคองกระพี, 2564)

ที่มาของโครงการเริ่มจากความรุนแรงของปัญหาในพื้นที่ศึกษา คือปัญหาการใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นในการเกษตร (ปลูกอ้อย) ซึ่งในพื้นที่ศึกษามีการใช้ช้อย่างยาวนานเกือบ 50 ปี จนกระทั่งความรุนแรงของปัญหาเข้าถึงระดับการมีสารตกค้างในเลือดของเกษตรกรในระดับที่อันตราย แต่ก็ไม่มีทางหลีกเลี่ยงเพราะเป็นโรคที่เกิดจากการประกอบอาชีพ แม้จะมีมาตรการป้องกัน (เช่น การใส่หน้ากากเวลาพ่นยา) แต่ก็เอาไม่อยู่เพราะระดับความรุนแรงไม่ได้ลดน้อยลง

ในอีกด้านหนึ่ง ชุดความรู้ของการแพทย์สมัยใหม่ในการลดสารเคมีในเลือดนั้นยังมีช่องว่างอยู่ ในขณะที่ความรู้ชุดเดิมของหมอพื้นบ้านนั้นยังพอมีต้นทุนอยู่บ้าง จึงนับเป็น “โอกาสของสมุนไพรพื้นบ้าน” ที่จะเข้ามาเติมช่องว่างนี้ด้วยการยกระดับความรู้จากฐานความรู้เดิมเพื่อเพิ่มมูลค่าของการแพทย์พื้นบ้านนี้ จึงเป็นที่มาของวัตถุประสงค์ของโครงการที่นอกจากจะสร้าง “นวัตกรรมการป้องกันด้วยสมุนไพร” แบบที่เคยทำมาแล้ว ก็ยังก้าวขึ้นไปสู่ “นวัตกรรมการรักษาเยียวยา” ด้วย

แม้ว่าความยากลำบากของการวิจัยจะอยู่ที่พื้นที่ที่เลือกศึกษาเป็นพื้นที่ใหม่ที่ยังไม่เคยทำวิจัย CBR มาก่อน แต่โครงการนี้ก็มิจุดแข็งอย่างมากตั้งแต่มีหัวหน้าโครงการเป็นคนของเทศบาลตำบลเอง จึงสามารถระดมความร่วมมือจากภาคส่วนต่างๆ ได้ในระดับสูง (คือสามารถดึงเข้ามาร่วมเป็นที่วิจัย) และมีความชอบธรรม เช่น กลุ่ม อสม. แม้แต่ภาคเอกชน (เช่น ฝ่ายพัฒนาชุมชนของบริษัทมิตรผลปลูกอ้อย) ด้วยเหตุนี้ ขอบเขตของพื้นที่ศึกษาจึงกว้างขวางระดับ 21 หมู่บ้านของทั้งตำบล

ทีมวิจัยใช้วิธีวิทยาการวิจัยแบบ CBR บวกผสมกับวิธีการทดลองในสนามแบบเชิงวิชาการที่เน้น “การดูผลจากการทดลองก่อน-หลัง” แบบควบคุมตัวแปรที่จำเป็นเอาไว้ เพื่อพิสูจน์ประสิทธิผลของสมุนไพรที่พัฒนาแล้วให้เห็นเชิงประจักษ์

งานใช้ประโยชน์จากงานวิจัยชิ้นนี้จึงมีห่วงโซ่ตามมาเป็นหลายชั้น ผลผลิตแรกที่ได้ก็คือ**ตัวสมุนไพรเอง**ที่ได้ขยายศักยภาพจากที่เคยรักษาได้แคโรคพื้นบ้านหรือเป็นอาหารเสริมบำรุง ก็ได้ขยายประสิทธิภพมาเยียวยาโรคสมัยใหม่ (กำจัดสารเคมีในกระแสดเลือดได้) ในส่วนประโยชน์ทางสังคมต่อคนในชุมชน ก็คือ**การลดรายจ่าย**จากการรักษาอาการเจ็บป่วยจากสารเคมี และการมีสุขภาพร่างกายที่แข็งแรงขึ้น นอกจากนี้ก็ยังมี**การจดทะเบียนกลุ่มวิสาหกิจชุมชน**ภูมิปัญญาสมุนไพรท้องถิ่น ตำบลบ้านแก้ง เพื่อดำเนินการด้านสมุนไพรอย่างครบวงจร มีสมาชิกรวม 35 คน มีการ**นำแผนสุขภาพ**เรื่องสมุนไพรเข้าสู่แผนพัฒนาของตำบล มีการ**ทำ MOU** ระหว่างเทศบาลตำบลกับฝ่ายพัฒนาชุมชนของกลุ่มบริษัทมิตรผล และสถาบันการศึกษาในท้องถิ่น เป็นต้น

(ง) การใช้ประโยชน์ด้านวิชาการในระดับจังหวัด

(i) สำหรับงาน RU ในเชิงวิชาการนี้ โดยพื้นฐานแล้วอาจกล่าวได้ว่า งานวิจัย CBR อาจจะมีแตกต่างจากงานวิจัยวิชาการโดยทั่วไปประการหนึ่ง กล่าวคือ ในแง่เป้าหมายสูงสุดของการวิจัย CBR มิได้มุ่งที่การ “สร้างความรู้ใหม่” (New Knowledge) หากแต่มุ่งหวังที่จะ “ใช้ความรู้” (โดยไม่เกี่ยงว่าจะเป็นความรู้เดิมที่มีอยู่หรือเป็นความรู้ใหม่ที่สร้างขึ้นมา) ในการแก้ไขปัญหาของชุมชนและพื้นที่มากกว่า พูดแบบภาษาพุทธศาสนาก็คือ CBR มิได้มุ่งเป้าหมายที่จะแสวงหาไปไม้ทั้งหมดที่มีอยู่ในป่าแห่งความรอบรู้ หากแต่มุ่งค้นหา “ไปไม้ที่อยู่นอกป่ามือที่เข้ดับทุกข์ของชุมชนได้มากกว่า”

(ii) แต่แม้จะมีเป้าหมายดังที่กล่าวมานี้ หากทว่านั่นก็มิได้เป็นเครื่องปิดกั้นการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ในเชิงวิชาการแต่อย่างใด และการใช้ประโยชน์ในด้านนี้จากงานวิจัย CBR ก็มีได้หลากหลายรูปแบบ ทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม (ดูรายละเอียดต่อไปในหัวข้อ “รูปแบบ RU ของ CBR”)

(iii) นอกจากการจัดแบ่ง RU เชิงวิชาการในแง่รูปแบบแล้ว หากเราจัดแบ่ง RU จากงานวิจัย CBR ที่ถูกนำไปใช้ในเชิงวิชาการจากเกณฑ์ **“สิ่งที่จะนำไปใช้ประโยชน์”** ก็อาจจะจัดแบ่งได้เป็น 2 ประเภทใหญ่ ๆ คือ

ประเภทแรก นำเอาความรู้ในแง่ **“เนื้อหา/ประเด็น”** ที่ค้นพบจากงานวิจัย CBR ไปใช้ประโยชน์เชิงวิชาการ เช่น การนำความรู้เรื่อง “การบริหารจัดการการท่องเที่ยวชุมชน” ไปจัดทำเป็นหลักสูตรการสอนสาขาวิชาการท่องเที่ยวในสถาบันการศึกษาในพื้นที่ การนำนักศึกษา มาเรียนรู้ประสบการณ์จริง ณ ศูนย์เรียนรู้งานวิจัย CBR หรือนักวิจัยชุมชน CBR ไปเป็นวิทยากรบรรยายในประเด็นที่ได้มีประสบการณ์ทำวิจัยมา

ประการที่สอง เป็นการนำเอาความรู้ในแง่ **“วิธีวิทยาการวิจัยแบบ CBR”** ไปจัดทำเป็นหลักสูตรฝึกอบรมหรือเป็นหลักสูตรการเรียนการสอนในโรงเรียนหรือสถาบันการศึกษา ดังเช่นงานวิจัยเรื่อง **“รูปแบบที่เหมาะสมในการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาโท สาขาวิชาวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น”** (ชูพักตร์ สุทธิสา, 2555)

ที่มาของงานวิจัยชิ้นนี้เกิดขึ้นเนื่องจากมหาวิทยาลัยมหาสารคามมีการจัดการเรียนการสอนหลักสูตรการวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 แต่ทว่าทีมวิจัยที่เป็นคณาจารย์ที่รับผิดชอบหลักสูตรดังกล่าวเป็นกลุ่มคนที่คลุกคลีอยู่กับการทำวิจัยที่ใช้วิธีวิทยาแบบ CBR ซึ่งเป็นวิธีวิทยาที่มีทั้ง “ลักษณะร่วม” แต่ก็มี “ลักษณะเฉพาะตัว” ที่แตกต่างจากงานวิจัยเชิงวิชาการทั่วไปด้วย (ดูรายละเอียดคุณลักษณะของ CBR ในหัวข้อต่อไป)

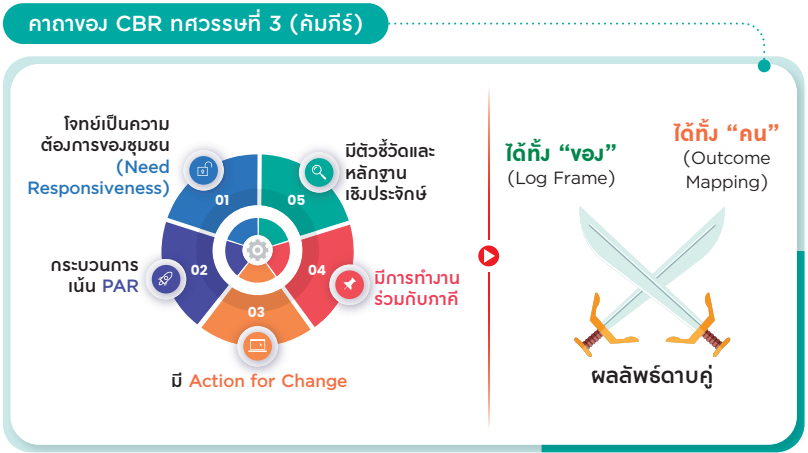
ดังนั้น อาจารย์ที่เป็นทีมวิจัยจึงเห็นว่า หากจะมีการสอน วิชาวิจัยเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นแบบให้ครบถ้วนทุกแนวทางแล้ว ในส่วนที่เป็นงานวิจัยแบบ CBR ก็น่าจะมีการพัฒนารูปแบบที่เป็นไปใน “วิถีเดียวกับระเบียบวิธีวิทยาแบบ CBR ด้วย” นี่จึงเป็นโจทย์วิจัยข้อแรกของโครงการ และในขั้นตอนของการจัดการเรียนการสอน ก็คงจะเป็นไปไม่ได้หากทางสถาบันการศึกษาจะดำเนินงานตามลำพัง หากแต่คงต้องให้ “รูปแบบการประสานความร่วมมือระหว่างมหาวิทยาลัยและองค์กรภาคี” (สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น พี่เลี้ยงนักวิจัยภาคอีสาน และผู้นำชุมชน) และนี่ก็เป็นโจทย์อีกข้อหนึ่งของโครงการ

จากตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่แสดงการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ภายใต้กรอบใหม่ของ สกว. ที่แบ่งเป็น 4 ด้าน และ 3 ระดับนั้น ผู้เขียนมีข้อสังเกตว่า การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR นั้น มักจะมีลักษณะ “บูรณาการ” และมี “พลวัต/วิวัฒนาการ”

ในแง่ “บูรณาการ” หมายความว่า ในงานวิจัย CBR ขึ้นหนึ่ง ๆ อาจจะใช้ประโยชน์ได้ในหลาย ๆ ด้าน เช่น ทั้งเชิงพาณิชย์ ทั้งด้านสังคม-วัฒนธรรม ทั้งในเชิงนโยบายไปพร้อม ๆ กัน ส่วนลักษณะการมี “พลวัต/วิวัฒนาการ” ก็หมายความว่า ในระยะเริ่มต้น การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR อาจเริ่มต้นด้วยประโยชน์เชิงพาณิชย์ในระดับชุมชน แต่ในขั้นต่อมาก็ได้ขยายวิวัฒนาการขึ้นไปเป็นระดับนโยบายของตำบล อำเภอ เป็นต้น อย่างไรก็ตาม ในการทำงาน ทีมวิจัยก็ต้องระบุนวามิติและระดับของการใช้ประโยชน์ที่ “เป็นหลัก” “เป็นรอง” “เป็นย่อย” เอาไว้เสียก่อน

3 คุณลักษณะเฉพาะตัวของ CBR กับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR

จากที่ผู้เขียนได้เกริ่นมาข้างต้นบ้างแล้วถึงคุณลักษณะพิเศษบางประการของงานวิจัย CBR ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับโดยตรงกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย (RU) เช่น ต้นกำเนิดการเกิดขึ้นมาของงานวิจัย CBR ก็เพื่อภารกิจ RU โดยตรง หรือการเป็นงานวิจัยขนาดจิ๋วของ CBR นอกเหนือจากคุณลักษณะเบื้องต้นดังกล่าวแล้ว ในการดำเนินงาน CBR ซึ่งมีผู้เข้ามาร่วมเกี่ยวข้องจำนวนมาก จึงจำเป็นที่ CBR จะต้องวางหลักคิดและหลักการในการดำเนินงานเพื่อให้ทิศทางการขับเคลื่อนงาน CBR นั้นยังคงเดินอยู่บนเส้นทาง (ไม่ออกนอกเส้นทาง หรือตกหลุมตร่วง) หลักคิดและหลักการดำเนินงานดังกล่าวนี้ CBR เรียกเล่นๆ ว่าเป็น **คาถากำกับ 5 ข้อ** และการทำงานแบบ **“หวานพีช หวัง 2 ผล(ลัพธ์) แบบดาบคู่”** ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเรื่อง RU ในงานวิจัย CBR ผู้เขียนจะขอทบทวนคาถาและผลลัพธ์ดาบคู่ดังกล่าวพอสังเขป

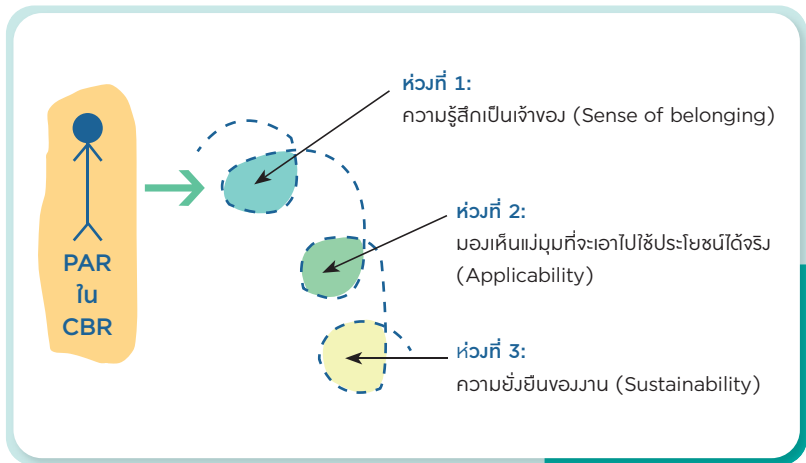
3.1 คาถาที่ 1: โจทย์การวิจัย CBR จะต้องตอบสนองความต้องการของชาวบ้านอย่างชัดเจน (Need responsive) และคาถาข้อนี้จะมีหลักประกันที่แน่นอนมากยิ่งขึ้น เมื่อ “คนตั้งโจทย์วิจัยนั้นเป็นตัวชาวบ้าน/กลุ่มคนที่กำลังเผชิญกับปัญหาเอง” ตัวอย่างเช่น ในโครงการวิจัยเรื่องการยกระดับคุณภาพชีวิตของคนไร้บ้าน ก็มี “คนไร้บ้านตัวจริงเสียงจริง” มาร่วมเป็นทีมวิจัย (วิชาญ อุ๋นออก และคณะ, 2564)

คาถาข้อ 1 นี้จึงเป็น “ทั้งเหตุและผล” กับประเด็นเรื่อง RU หมายความว่า การที่ชาวบ้านมาเป็นคนตั้งโจทย์วิจัยและดำเนินการวิจัยต่อไปเองนั้น จะเป็นหลักประกันว่าผลการวิจัยจะ “ได้ถูกนำไปใช้” อย่างแน่นอน (เพราะเจ้าของเรื่องมาเอง) และในทางกลับกัน หัวข้อโจทย์วิจัยที่ชาวบ้านตั้งมาเองกับมือก็ว่าจะทำให้ผลการวิจัยนั้น “ใช้งานได้จริง” (คือทั้ง “ได้ใช้” และ “ใช้ได้” ไปพร้อม ๆ กัน) ซึ่งตรงกับหลักการข้อหนึ่งของ RU คือ ความสอดคล้องต้องกันระหว่างหัวข้อวิจัยกับความต้องการของผู้ใช้ (Relevancy)

3.2 คาถาข้อที่ 2: ในการดำเนินการตามขั้นตอนของกระบวนการวิจัยนั้น ต้องเปิดโอกาสให้ชาวบ้าน/กลุ่มคนในพื้นที่ได้เข้ามามีส่วนร่วม “อย่างแท้จริง อย่างสูงสุด และอย่างครบวงจร” แน่แน่นอนว่าในทางปฏิบัติชาวบ้านแต่ละคนแต่ละกลุ่มก็อาจจะเข้ามามีส่วนร่วมที่มากน้อยแตกต่างกันไป และมีส่วนร่วมในหลายๆ ระดับ หลายรูปแบบ แต่ที่แน่ ๆ ก็คือ ต้องไม่ใช่ให้ชาวบ้านทุกคนมีส่วนร่วมเพียงแค่นั้น “ฐานะกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลเท่านั้น” (สนใจเรื่องการมีส่วนร่วมในงานวิจัย CBR โปรดดู “การมีส่วนร่วม: คาถาข้อที่ 2 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น”, กาญจนา แก้วเทพ, 2565)

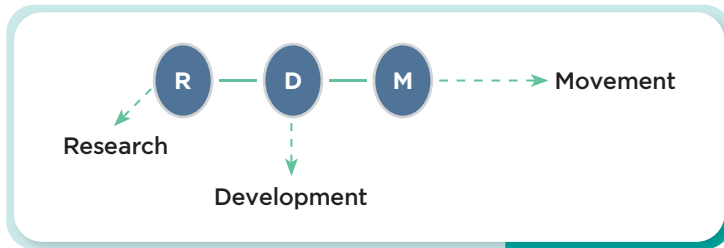
และเช่นเดียวกับคาถาข้อที่ 1 ที่ว่า ทั้งเรื่องการมีส่วนร่วมและเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยต่างเป็นเหตุและเป็นผลต่อกันและกันในแง่มุมแรก เมื่อการมีส่วนร่วมเป็นเหตุ ก็จะส่งผลถึง RU ในหลายๆ

แง่มุม กล่าวคือ เมื่อชาวบ้าน/เจ้าของปัญหาเข้ามาร่วมในกระบวนการวิจัย ก็จะเกิดผลที่เป็นห่วงโซ่ผลลัพธ์ต่อมาอีกหลายห่วง และหนึ่งในห่วงโซ่นั้น ก็คือการมองเห็นแง่มุมที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

ในทางกลับกัน เมื่อการมองเห็นประโยชน์จากงานวิจัยเป็นเหตุ ผลลัพธ์ที่จะตามมาคือชาวบ้านก็จะอยากหรือมีแรงจูงใจที่จะเข้าร่วมในงานวิจัยให้ตลอดรอดฝั่ง ทั้งนี้เนื่องมาจากข้อเท็จจริง 2 ประการ ที่ว่า ประการแรก งานวิจัย CBR เป็นงานที่เรียกร้องการมีส่วนร่วมจากชาวบ้าน ในรูปแบบต่างๆ ทั้งเวลาที่จะต้องมาทุ่มเท กำลังกายและกำลังสมอง กำลังทรัพย์ ฯลฯ หากชาวบ้านยังมองไม่เห็นว่ “มาช่วยงานวิจัยแล้วจะได้ประโยชน์อะไร” การมีส่วนร่วมก็คงไม่สามารถเดินเครื่องได้อย่างเต็มสูบ และประการที่สอง การทำงานวิจัยมิใช่ “ภาระงานที่ต้องทำ” ของชาวบ้าน เหมือนที่เป็น “ภาระงานที่ต้องทำของนักวิชาการ” ดังนั้นแรงจูงใจที่ชาวบ้าน จะมาทำงานวิจัยในเบื้องต้นจึงมีน่าจะใช่เพราะเป็น “หน้าที่รับผิดชอบ” แต่น่าจะใช่เพราะ “การมองเห็นประโยชน์ที่จะเกิดขึ้น” มากกว่า

3.3 คาถาข้อที่ 3: จะต้องมีการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง (Action for change) คาถาข้อนี้เกิดจากคุณลักษณะหนึ่งของ CBR คือเป็นงานวิจัยเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง (Research for change) ดังนั้นสูตรเต็มของ CBR จึงมีส่วนประกอบย่อย 3 ส่วน คือ

จากส่วนประกอบย่อย 3 ส่วนดังกล่าว ใน DNA ของงานวิจัย CBR หลังจากเสร็จสิ้นขั้นตอนของการวิจัย (R) เช่น การพัฒนาโจทย์ + เก็บรวบรวมข้อมูล + การวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูลไปแล้ว ก็จะต้องก้าวมาสู่สูตรย่อยตัวที่ 2 คือการพัฒนา (D) ซึ่งหมายถึงการออกแบบกิจกรรมบนข้อมูลที่ผ่านการวิเคราะห์-สังเคราะห์มาแล้ว (Activities designed-on information) เพื่อการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาที่มีอยู่ ในขั้นนี้ก็ถือได้ว่าเป็นการใช้ประโยชน์จากการวิจัยไปแล้วส่วนหนึ่ง ซึ่งหมายความว่างาน RU นั้นได้ถูกฝังตัว (Embedded) อยู่แล้วใน DNA ของ CBR นั่นเอง

3.4 คาถาข้อที่ 4: มีการทำงานร่วมกับภาคี ผู้เขียนวิเคราะห์ว่าเส้นทางการทำงานร่วมกับภาคีของ CBR นั้น มีพัฒนาการที่มีการเปลี่ยนแปลงคลี่คลายมาเป็นระยะๆ ที่ส่งผลถึงเรื่อง “การรับรู้บทบาทและสถานะของภาคี” ต่องาน CBR และมีผลมาถึงเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยอีกทอดหนึ่ง

ตั้งแต่ยุคเริ่มแรก CBR จะมุ่งการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายหลักที่เป็นชาวบ้านในชุมชน ไม่ว่าจะเป็กลุ่มเกษตรกรรายย่อย กลุ่มอนุรักษ์

สิ่งแวดล้อม (ป่า, แม่น้ำ, พื้นดิน) หรือกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และเมื่อลงมือทำงานไปแล้วได้พบว่า ลำพังกำลังของชาวบ้านเท่านั้นยังไม่เพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาที่ซับซ้อนและหมักหมมได้ จึงจำเป็นต้องมีการแสวงหาความร่วมมือจากภาคีภาคส่วนต่างๆ เช่น หน่วยงานรัฐในพื้นที่ การทำงานกับภาคีในลักษณะนี้เป็นการวางเส้นทางการรับรู้ภาคีในฐานะ **“ผู้ให้ความร่วมมือ/ผู้ให้การช่วยเหลือ”** เป็นสำคัญ

ในลำดับต่อมา เมื่อกลุ่มชาวบ้านที่เข้ามาทำวิจัย CBR สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าหรือปัญหาระยะสั้นได้ผลแล้ว ก็จะมีการขยับแนวคิดต่อไปว่า หากต้องการให้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นดำรงคงอยู่ต่อไปในระยะยาว หรือหากต้องการให้การขยายผลเป็นไปอย่างรวดเร็วมากกว่าการขยายตัวตามแนวนอนแบบช้า ๆ ก็ควรที่จะขยายการทำงานไปถึงภาคีภาคส่วนต่างๆ ด้วย เช่น การนำผลการวิจัยเข้าสู่การทำแผนงานของ อบต. การขยายผลการวิจัยเข้าสู่สถาบันการศึกษาในชุมชน ในช่วงเวลานี้ ภาคีจะถูกรับรู้ในฐานะ **“กลไกการขยายผล”** อันเป็นการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับขั้นที่ 2 (ต่อจากระดับขั้นที่ 1 คือกลุ่มชาวบ้าน)

สำหรับปัญหาบางปัญหาที่มีระดับความซับซ้อนมากขึ้น หรือเมื่อวิเคราะห์ต้นตอสาเหตุของปัญหาแล้ว ก็พบว่า “ภาคีบางภาคีนั้นแหละ” เป็นส่วนหนึ่งของสาเหตุของปัญหา สำหรับในกรณีนี้ การทำงานร่วมกับภาคีจะขยับสูงขึ้นไปอีกก้าวหนึ่ง คือมีการรับรู้ว่า **“ภาคีเป็นกลุ่มเป้าหมายอีกกลุ่มหนึ่งที่จะต้องทำการเปลี่ยนแปลง”**

และในยุคสุดท้าย อันได้แก่ ยุคทศวรรษที่ 3 ของ CBR เมื่อ CBR เขยิบขึ้นมาเล่นใจวิจัยขนาดใหญ่ไพเราะพิริบเช่นเรื่อง “ความเหลื่อมล้ำทางสังคม” ซึ่งมีบรรดาผู้เล่นขาใหญ่ (เช่นรัฐ) ได้ดำเนินงานมาก่อนแล้ว สำหรับ CBR นั้น แม้ว่าโดยเนื้อในแล้วจะสัมผัสกับปัญหาความเหลื่อมล้ำอยู่แล้วในหลาย ๆ แง่มุม เช่น กลุ่มเป้าหมายของ CBR ก็คือกลุ่มคน 40% ล่างที่ถูกผลกระทบจากความเหลื่อมล้ำมากที่สุด และเป้าหมายแบบแฝง ๆ

ของ CBR ก็คือการพัฒนายกระดับคุณภาพชีวิตของคนกลุ่มนี้ แต่ทว่าก็เพียงจะมาในช่วงทศวรรษที่ 3 นี้เองที่ CBR ได้มีการเปิดเผยตัวอย่างชัดเจนว่าจะเข้ามาาร่วมเล่นกับโจทย์ใหญ่ ๆ ระดับชาติเช่นเรื่องความเหลื่อมล้ำอย่างจริงจัง

ดังนั้น ในยุคปัจจุบัน CBR จึงได้เพิ่มคาถาข้อที่ 4 ที่ขบเน้นความสำคัญของการทำงานร่วมกับภาคีให้มากยิ่งขึ้น โดยเพิ่มการรับรู้ภาคีว่า “เป็นหุ้นส่วนของการวิจัย CBR” (Partner) ซึ่งในภาคปฏิบัติก็หมายความว่า ภาคีสามารถจะเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมสูงสุดในงานวิจัย เช่น ร่วมเป็นที่วิจัยหรือเป็นหัวหน้าโครงการวิจัยเองเลย หรือเข้ามาร่วมตั้งแต่ช่วงต้นน้ำไปจนตลอดสายน้ำแห่งการวิจัย

ดังนั้น หากกล่าวโดยสรุป ในยุคสุดท้ายของการทำงาน CBR กับภาคืนั้นจะมีลักษณะ 2 ด้าน แบบด้านหัวและด้านก้อย ในด้านหัวคือ การขอความร่วมมือกับภาคี และในอีกด้านหนึ่งด้านก้อย คือการสร้าง ความเปลี่ยนแปลงให้เกิดขึ้นกับภาคี

และในทั้ง 2 ด้านของการทำงานกับภาคีนี้ก็จะเข้ามาเกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR กล่าวคือ ในด้านหัว การขอความร่วมมือจากภาคีนั้น ภาคีสามารถจะเข้ามาช่วยในเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้โดยตรงในช่วงขยายผล เช่น หลังจากบริหารจัดการเรื่องการท่องเที่ยวในชุมชนได้แล้ว โรงเรียนในชุมชนอาจจะนำผลการวิจัยไปต่อยอดด้วยการช่วยอบรมมัคคุเทศก์น้อยในโรงเรียน ในส่วนของด้านท้าย เมื่อภาคีมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้น ภาคีก็จะสามารถทำหน้าที่เป็นหน่วยงานที่ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้ต่อไป เช่น เมื่อ อบต. เข้าใจวิธีการสร้างอาชีพให้แก่ผู้สูงอายุบนฐานภูมิปัญญาเดิมจากการทำงานวิจัย CBR อบต. ก็จะนำเอาวิธีการสร้างอาชีพดังกล่าวไปเปลี่ยนแปลงรูปแบบหรือแผนงานการสนับสนุนอาชีพแก่ผู้สูงอายุของ อบต. ต่อไป

3.5 คาถาข้อที่ 5: มีตัวชี้วัดและหลักฐานเชิงประจักษ์ ในช่วงปี พ.ศ. 2562 เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบใหญ่ของวงการวิจัยของไทย ที่ส่งผลกระทบต่อฝ่ายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น เนื่องจากองค์กรเดิมที่ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นสังกัดอยู่ คือสำนักกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้เปลี่ยนสถานะจากหน่วยงานสนับสนุนการวิจัยไปดำเนินงานด้านนโยบายการวิจัยของประเทศ ดังนั้นงานวิจัย CBR จึงต้องถูกโอนย้ายไปอยู่ภายใต้การสนับสนุนของสำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และการดำเนินงานของ CBR ภายใต้หน่วยงานใหม่นี้ก็มีชื่อเรียกร้องให้มีกระบวนการทำงาน และ

โดยเฉพาะกระบวนการวัดผลลัพธ์ให้มีมาตรฐานและมีความน่าเชื่อถือมากยิ่งขึ้น เช่น จากแต่เดิมงาน CBR มักจะพูดถึงผลลัพธ์จากการทำวิจัยอย่างลอยๆ แบบบ้านๆ ว่า “ทำวิจัย CBR จบแล้วชาวบ้านเก่งขึ้น ดีขึ้น” แต่ในทศวรรษที่ 3 CBR จะต้องลงรายละเอียดว่า ที่ว่า “ชาวบ้านเก่งขึ้นนั้น” “เก่งในด้านไหน ใช้อะไรเป็นตัวชี้วัด และมีหลักฐานประกอบตัวชี้วัดอย่างไร”

ด้วยเหตุนี้ ในทศวรรษที่ 3 นี้ CBR จึงเสริมโหวงยังความน่าเชื่อถือของผลงานด้วยการศึกษาและจัดทำตัวชี้วัด รวมทั้งเก็บข้อมูลหลักฐานเชิงประจักษ์ให้มากขึ้นกว่าเดิม ในกระบวนการจัดทำตัวชี้วัดนี้ CBR ได้พยายามรักษา DNA ของตนเองเอาไว้ เช่น แสวงหาวิธีการสร้างตัวชี้วัดแบบมีส่วนร่วม (ท่องคาถาคบ 2 ข้อ คือ ข้อ 2 และข้อ 5 ไปพร้อมๆ กันด้วย) หรือการใช้ประโยชน์จากตัวชี้วัดในแบบ Multi-function เช่น ใช้ตัวชี้วัดเป็น “กระจก” ส่องสถานะ Check-in งานที่กำลังทำอยู่ ใช้ตัวชี้วัดเป็น “เข็มทิศ” นำทางการออกแบบกิจกรรมใหม่ๆ และใช้ตัวชี้วัดเป็น “ไม้บรรทัด” เพื่อเปรียบเทียบผลงานที่ทำได้จริงกับผลงานที่คาดหวังเอาไว้ เป็นต้น

3.6 CBR หวนพิช หวัง 2 ผล กับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย

เมื่อพิจารณาความแตกต่างระหว่างงานวิจัยวิชาการทั่วไปกับงานวิจัย CBR ในแง่มุมของ “ผู้คนที่เข้ามาทำวิจัย” แล้ว จะพบเห็นความแตกต่างได้อย่างชัดเจน กล่าวคือ ในงานวิจัยวิชาการนั้น คนที่เข้ามาทำวิจัยจะมีต้นทุนความรู้ทั้งในแง่เนื้อหา/ประเด็นที่จะศึกษา และทั้งความรู้ด้านวิธีวิทยาการวิจัยมาแล้วในระดับหนึ่ง (ถ้าเป็นนักศึกษา ก็ได้เรียนภาคหลักการ-ทฤษฎีมาแล้ว ถ้าเป็นอาจารย์ ก็อาจจะเคยมีประสบการณ์การวิจัยมาเป็นต้นทุนหน้าตัด)

แต่สำหรับงานวิจัย CBR ที่มีชาวบ้านหรือกลุ่มคนอื่นๆ ในพื้นที่ (เช่น เจ้าหน้าที่ อบต. อสม. ครูโรงเรียน กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจชุมชน ฯลฯ) คนกลุ่มเหล่านี้ยังไม่มีหน้าตัดในเรื่องความรู้ทั้ง 2 ชุด คือ เนื้อหา/ประเด็น

และโดยเฉพาะวิธีวิทยาการวิจัย ดังนั้น CBR จึงได้ตั้งเป้าหมายผลลัพธ์ของการดำเนินงานเอาไว้ 2 เป้า คือ หวังทั้ง “ของ” และหวังทั้ง “คน”

การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR จึงสามารถใช้ประโยชน์ได้ทั้งจาก “ของ” (เช่น ได้น้ำมากขึ้น ได้แปรรูปขยะให้มีมูลค่า ได้ความอุดมสมบูรณ์ของป่าชุมชนเพิ่มมากขึ้น) และที่สำคัญคือ ผลลัพธ์จาก “คน” ซึ่งหลังจากผ่านงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นแล้ว CBR ก็คาดหวังว่าจะได้ **“คนที่คิดและทำแบบวิจัย”** มาใช้ประโยชน์ต่อไป

ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่สามารถ “หว่านพืช” ดำเนินการวิจัยมาจนได้ผลลัพธ์มาทั้ง 2 อย่าง ซึ่งเป็นแบบฉบับของงานวิจัย CBR เช่น งานวิจัยเรื่อง “การบูรณาการการสอน การวิจัยและการบริการวิชาการเพื่อท้องถิ่นในการเพิ่มศักยภาพของเกษตรกร โดยการนำวิธีการทางบัญชีเพื่อพัฒนาธุรกิจชุมชนในเขตจังหวัดเชียงใหม่” (จุฑามาส พันธุ์ณรงค์, 2547)

ทีมวิจัยซึ่งเป็นอาจารย์สาขาบัญชีในสถาบันอุดมศึกษาในท้องถิ่นได้เริ่มวิเคราะห์จุดเจ็บของตนเองว่า ในการที่จะดำเนินการกิจแบบ 3 in 1 คือ การสอน การวิจัย และการบริการวิชาการนั้น ในปัจจุบันทางสถาบันฯ ยังไม่สามารถดำเนินการให้สำเร็จลุล่วงได้หากมีการแยกกันทำที่ละอย่าง ในส่วนนี้เป็นกรณีวิเคราะห์ **“ปัญหาของเรา”**

ในส่วน **“ปัญหาของเขา”** ที่เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับทีมวิจัยก็คือ ปัญหาหลักประการหนึ่งของธุรกิจชุมชนที่เกษตรกรต้องการแก้ไขก็คือ การพัฒนาความรู้ด้านการจัดทำบัญชีเพื่อให้สามารถจัดทำบัญชีได้เองในอนาคต รวมทั้งสามารถนำข้อมูลทางบัญชีมาเป็นสิ่งประกอบการตัดสินใจสำหรับกลุ่มธุรกิจต่อไป ซึ่งปัจจุบันกลุ่มธุรกิจชุมชนส่วนใหญ่ยังมีจุดอ่อนด้านบัญชีอยู่มาก นี่เป็นส่วนที่เป็น **“ปัญหาของเขา”**

เมื่อปัญหาของเรา (สถาบันการศึกษา) กับปัญหาของเขา (กลุ่มเกษตรกร) เป็นปัญหาที่สามารถจูนเข้ามาหากันได้ และน่าจะแก้ไข

ให้ลู่วงได้หากมีการร่วมมือกัน ซึ่งเป็นที่มาของโครงการวิจัยนี้ โดยมีกลุ่มเป้าหมายของโครงการอยู่ 2 กลุ่ม แบบจับปลา 2 ตัว ด้วย 2 มีอ กลุ่มเป้าหมายแรกเป็นนักศึกษาสาขาบัญชีที่สมัครเข้าร่วมโครงการ จำนวน 10 คน กลุ่มเป้าหมายที่สองเป็นกลุ่มเกษตรกรที่รวมกลุ่มเป็นธุรกิจชุมชน จำนวน 5 กลุ่ม 236 คน

ทางโครงการแบ่งงานวิจัยเป็น 3 ระยะ ตามกระบวนการของงานวิจัย CBR

- **ช่วงต้นน้ำ** เป็นช่วงการศึกษาสภาพการณ์ของทั้งปัญหาเรา และปัญหาเขาแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายมีความชัดเจนเกี่ยวกับโรคที่เป็น ความรุนแรงของโรค สาเหตุของโรค และแนวทางแก้ไขเยียวยา (โรคการทำบัญชี)

- **ช่วงกลางน้ำ** เป็นช่วงลงมือทำการรักษาด้วยยาและวิธีรักษาแบบต่าง ๆ ให้เหมาะสมกับแต่ละกลุ่ม เช่น การออกแบบเอกสารบัญชีและพัฒนารูปแบบบัญชีที่เหมาะสมของแต่ละกลุ่ม การตรวจสอบ การบันทึกบัญชี การแนะนำให้แต่ละกลุ่มตรวจสอบซึ่งกันและกัน การจัดกิจกรรมเสริมกระตุ้นให้การบันทึกบัญชีเป็นไปอย่างต่อเนื่อง การคำนวณต้นทุนและผลตอบแทนของธุรกิจชุมชน การใช้ SWOT ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้มีนักศึกษาในทีมวิจัยเข้ามาเป็นผู้ช่วยซึ่งเป็นโอกาสที่นักศึกษาจะได้ทดลองวิทยายุทธ์ที่เรียนมาจากห้องเรียน

- **ช่วงปลายน้ำ** ในส่วนการวัดผลด้านนักศึกษา มีการเปรียบเทียบความรู้ของนักศึกษาที่เข้าร่วมและไม่ได้เข้าร่วมโครงการ ในส่วนของชุมชน มีการติดตามผลการดำเนินงานและมีการถ่ายทอดความรู้สู่ชุมชนอื่น ๆ

ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้ มีทั้งผลลัพธ์ที่เป็น “ของ” คือ ได้ระบบบัญชีที่เหมาะสมกับธุรกิจชุมชนแต่ละกลุ่ม และผลลัพธ์ที่สำคัญคือ การได้ “คน” ที่มี 2 กลุ่ม

- **ด้านนักศึกษา** มีความรู้ที่มีการเรียนจากของจริงและสามารถปฏิบัติได้จริง และนอกเหนือไปจากด้านความรู้แล้ว ยังมีห่วงโซ่ผลลัพธ์อื่น ๆ ตามมาอีกเหยียดยาวโดยเฉพาะด้านพฤติกรรม เช่น นักศึกษามีการทำงานที่เป็นระบบ มีการวางแผนงานล่วงหน้า มีการค้นคว้าความรู้เพิ่มเติม มีการเอื้อเฟื้อต่อเพื่อนร่วมงาน มีความผูกพันกับชุมชนบ้านเกิด มีความภาคภูมิใจในการได้เข้าไปช่วยเหลือชุมชน รู้สึกถึงการเป็นเจ้าของท้องถิ่น รู้สึกอยากแก้ไขปัญหาและพัฒนาถิ่นที่อยู่ของตน

- **ด้านเกษตรกร** มีการพัฒนาครบทั้ง 3 ด้าน คือ **ด้านความรู้** ทั้งด้านบัญชีและด้านอื่น ๆ ที่จำเป็นสำหรับการประกอบธุรกิจชุมชน **ด้านพฤติกรรม** มีการนำข้อมูลที่ได้รับจากการเข้าร่วมโครงการมาเปลี่ยนแปลงกลุ่มไปในทางที่ดีขึ้น มีการตรวจสอบบัญชีของกันและกัน และใน**ด้านจิตใจ** กลุ่มธุรกิจชุมชนมีความรู้สึกคุ้นเคยผูกพันกับทีมวิจัย อาจารย์ ซึ่งเป็นความผูกพันระยะยาวต่อไปในอนาคต

กล่าวโดยสรุปในส่วนที่เกี่ยวกับ “ผลลัพธ์ทั้งของทั้งคน” ที่จะออกมาจากงานวิจัย CBR ซึ่งจะถูกนำมาใช้ประโยชน์นั้น การเกิดผลลัพธ์ดังกล่าวจะมีได้มากหรือน้อยแค่ไหนนั้น ย่อมขึ้นกับตัวแปรหลายตัว เช่น ความซับซ้อนยุ่งยากของปัญหา ต้นทุนประสบการณ์ในการแก้ปัญหาของชุมชน บริบทแวดล้อมที่เอื้ออำนวยหรือเป็นอุปสรรค ความร่วมมือกับภาคี ฯลฯ อย่างไรก็ตาม โดยส่วนใหญ่เพื่อสร้างหลักประกันว่างานวิจัยที่ดำเนินการนั้น จะมีการนำไปใช้ประโยชน์ได้(บ้าง)อย่างจริง ๆ จัง ๆ ทีมวิจัยมักจะตั้งเป้าหมายของกรวิจัยเอาไว้หลาย ๆ ระยะ บวกกับการใช้กลยุทธ์ “Quick win” (มีบางเป้าหมายที่เห็นผลสำเร็จได้ง่ายและได้เร็ว) เปรียบเสมือนการปลูกพืชล้มลุก พืชระดับกลาง และพืชยืนต้นเอาไว้ในแปลงเดียวกัน เพื่อให้เก็บเกี่ยวได้กินบ้างตั้งแต่ระยะแรก ๆ

ส่วนที่ 2

ปัจจัยเอื้ออำนวย RU ของ CBR

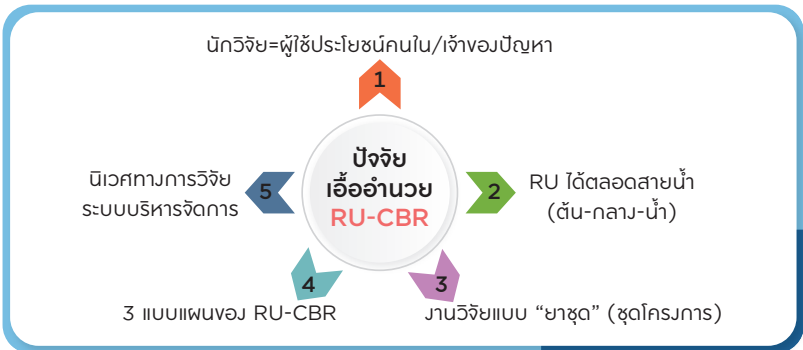
ดังที่ผู้เขียนได้กล่าวถึงพัฒนาการในเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการถือกำเนิดขึ้นมาของ สกว. ที่ถูกตอกสักรภารกิจที่เป็นหมุดหมายสำคัญที่สุดประการหนึ่ง คือเรื่องการสร้างระบบการบริหารจัดการงานวิจัยของไทยให้มีการนำไปใช้ประโยชน์ให้มากที่สุด

ในการบรรลุเป้าหมายสำคัญดังกล่าว สกว. จึงได้สร้างสรรคนวัตกรรมหลาย ๆ อย่างขึ้นมา เริ่มตั้งแต่เพิ่มขยายแนวคิดและความหมายของงานวิจัยให้กว้างขวางขึ้น จากความหมายเดิมที่ว่า “การวิจัยคือการสร้างความรู้ใหม่” ขยายมาเป็น “การนำความรู้มาใช้” ก็ถือว่าเป็นงานวิจัยด้วย สร้างวัฒนธรรมการใช้ความรู้ในการทำงาน เป็นต้น (ดูรายละเอียดใน สีสลาภรณ์ บัวสาย และสุชาติดา ชินะจิตร์, 2552)

โดยเฉพาะในส่วนในเรื่องการบริหารจัดการงานวิจัย สกว. ก็ได้สร้างสรรค์วิธีการทำงานแบบใหม่ ๆ สไตล์การทำโครงการแบบแปลก ๆ ขึ้นมาอีกมากมาย เริ่มตั้งแต่การบริหารงานวิจัยแบบตลอดสายธาร (ต้น-กลาง-ปลายน้ำ) การทำวิจัยแบบ “ยกเป็นชุดโครงการ” การวิเคราะห์ช่องว่างในระบบนิเวศของงานวิจัยไทย แล้วก็ค้นหา “จุดคานงัด” (Fulcrum) เพื่อปรับแก้ การประสานหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับระบบการสร้างและการใช้งานวิจัยหลาย ๆ หน่วยงานที่มี “วิธีการ/ภารกิจที่แตกต่างกัน ให้มุ่งหน้าเดินไปสู่เป้าหมายเดียวกัน” เป็นต้น

สำหรับงาน CBR ซึ่งเป็นหนึ่งในองค์ประกอบย่อยของ สกว. ก็ย่อมได้รับอานิสงส์จากการสร้างสรรค์นวัตกรรมต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วอย่างแน่นอน และดังที่ผู้เขียนได้เกริ่นมาแล้วตั้งแต่ตอนต้นว่า ผู้เขียนมีความเห็นว่าเป็นปัญหาเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยนั้นไม่น่าจะเป็นปัญหาสำหรับ CBR ในแง่ที่ว่า “จะได้ใช้/หรือไม่ได้ใช้ประโยชน์” หากทว่าจะไปเป็นปัญหา RU ในแง่มุมอื่น ๆ เช่น ใครได้ประโยชน์ ได้ใช้มากน้อยแค่ไหน แรงบันดาลใจจากงานวิจัยมีสักกี่กิกเตอร์ ฯลฯ และจากตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่ผู้เขียนได้ยกมาพูดถึง ก็น่าจะเป็นหลักฐานประกอบคำให้การเรื่อง RU ของ CBR ได้หนักแน่นพอสมควร

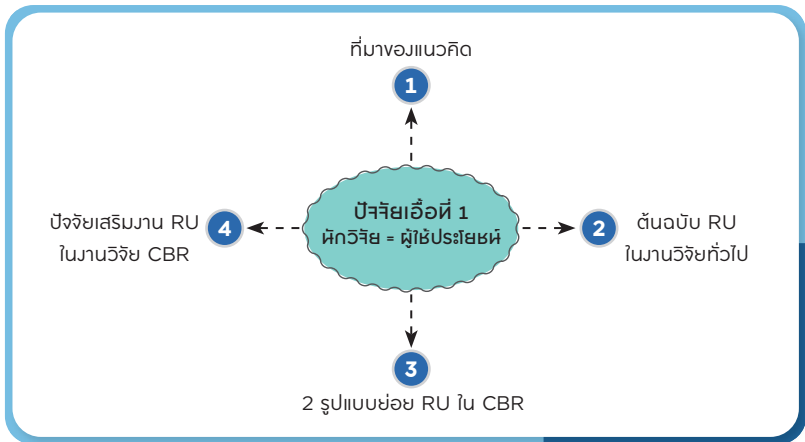
และหากตั้งคำถามต่อไปว่า เพราะเหตุใด/เพราะเงื่อนไขปัจจัยอะไรที่ทำให้ CBR สามารถแก้ไขปัญหาขอเรื่อง RU ได้ นอกเหนือจากตัวแปรเอื้ออำนวย 2 ตัว ที่ผู้เขียนได้เกริ่นไว้ตั้งแต่ต้นว่าเป็นตัวแปรเรื่องต้นกำเนิดที่เกิดมาของ CBR เอง (เกิดมาเพื่อแก้ไขเรื่อง RU) และเรื่องขนาดที่เล็กจิ๋วของงานวิจัยจึงง่ายต่อการนำไปใช้ประโยชน์แล้ว ณ ที่นี้ ผู้เขียนจะขอเพิ่มเติมปัจจัยเอื้ออำนวยงาน RU ของ CBR อีกสัก 5 ปัจจัย (ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกี่ยวข้องอยู่กับคุณลักษณะของ สกว. ที่กล่าวมา) เพื่อเป็นการตอกย้ำให้ชาว CBR เองมีความเข้าใจและธำรงรักษาปัจจัยเอื้ออำนวยดังกล่าวเอาไว้ และสำหรับงานวิจัยสายพันธุ์อื่น ๆ อาจจะมีประยุกต์หรือสร้างสรรค์ปัจจัยเอื้ออำนวยเหล่านี้ขึ้นมาเพื่อแก้ทางหนทางแห่ง RU ต่อไป

4 ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 1: นักวิจัย = ผู้ใช้ประโยชน์

สำหรับปัจจัยเอื้ออำนวยแรก ก็คือการที่นักวิจัยและผู้ใช้ประโยชน์เป็นคนคนเดียวกัน ซึ่งต่อเนื่องมาจากคาถาข้อที่ 2 ของ CBR ที่เน้นเรื่อง “กระบวนการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน/คนกลุ่มต่างๆ ในพื้นที่” โดยมีรูปแบบสูงสุดของการมีส่วนร่วม คือ มาร่วมเป็น “นักวิจัย” เองเลย

ในปัจจัยที่ 1 นี้ มีแง่มุมที่น่าจะพิจารณาดังนี้

4.1 ที่มาของแนวคิด

ในเอกสาร “**แกะรอย 16 ปี สกว.**” (สิลาภรณ์ บัวสาย และสุชาติา ชินะจิตร์, 2552) ได้บันทึกไว้ว่า “ในปี 2540 สกว. ได้เริ่มทดลองพัฒนา งานวิจัยประเภทใหม่เพื่อเปิดโอกาสการเรียนรู้ผ่านกระบวนการวิจัยให้กับ ชาวบ้านในชื่อ ‘งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น’ (CBR) โดยเริ่มจากคำถามว่า ทำอย่างไร ให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ในการหาคำตอบ สกว. ได้ลอง เปิดโอกาสให้ชาวบ้านเข้ามาเป็นนักวิจัย ... ในการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นนี้

ชาวบ้านในฐานะผู้ที่จะใช้ผลงานวิจัยเป็นผู้ร่วมกันตั้งโจทย์วิจัย และชาวบ้านก็เป็นผู้ลงมือทำวิจัยค้นหาคำตอบเอง โดยการทดลอง ประเมินสรุป ทดลองซ้ำๆ ไม่ต่างจากกระบวนการทดลองของนักวิจัยในมหาวิทยาลัย ความแตกต่างอยู่ตรงที่ ‘ฐานความรู้’ ที่ชาวบ้านนำไปใช้ทดลองนั้นมาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น มีใช้ศาสตร์ทฤษฎีในตำรา”

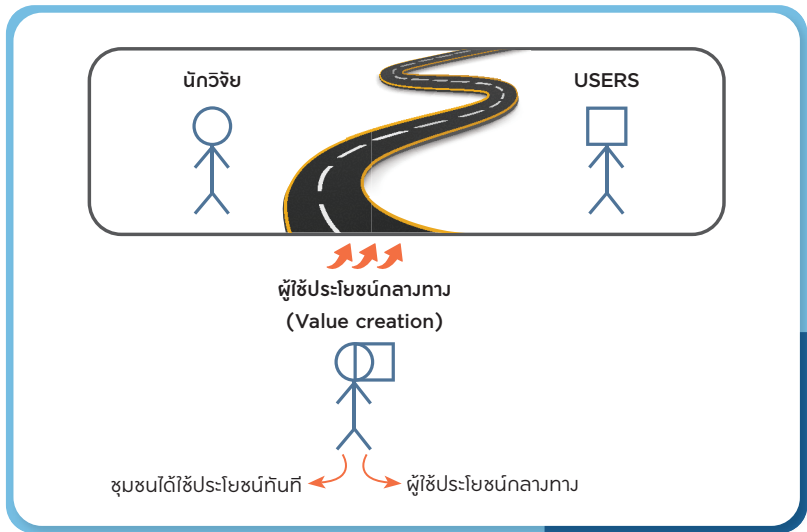
สรุปคร่าวๆ ได้ว่า ในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ชาวบ้านหรือคนกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนพื้นที่จะสวมหมวก 2 ใบในเวลาเดียวกัน คือเป็นทั้ง “ผู้สร้างความรู้” (นักวิจัย) และเป็นทั้ง “ผู้ใช้ความรู้” (ผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย) ในภาษาการตลาดสมัยใหม่เรียกพวกสวมหมวก 2 ใบนี้ว่า Prosumer = Producer + Consumer

อันที่จริง แนวคิดเรื่องการให้ “กลุ่มเป้าหมาย/กลุ่มตัวอย่างบางคนที่เคยเป็นคนถูกวิจัย” ได้เปลี่ยนบทบาทขึ้นมาเป็น “นักวิจัย” เองนั้น มีจุดเริ่มต้นในต่างประเทศมาบ้างแล้ว ตั้งแต่ช่วงทศวรรษ 1980 ตัวอย่างเช่น งานศึกษาของ Fuglesang & Chandler (1987, อ้างจาก J. Servaes et al., 1996) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนจาก FAO (องค์การอาหารและเกษตร) ให้ทำการศึกษากรณีตัวอย่างที่พวกเรารู้จักกันดี คือการดำเนินการของธนาคารคนจน “กรามีนแบงก์” ในบังกลาเทศ

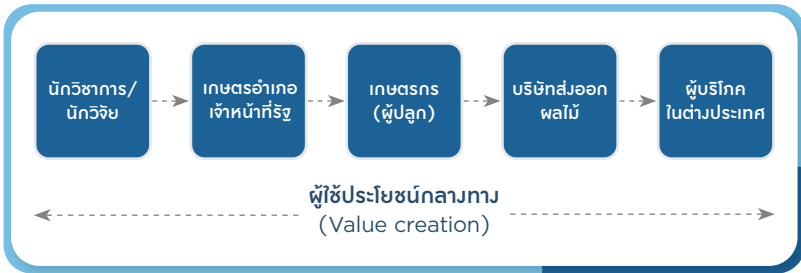
และผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากกลยุทธ์ “รวม 2 ชั่ว ให้เป็น 1” ในงานวิจัย CBR ของไทยที่มีผลงานนับกว่า 2,000 ชิ้น ในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ก็ได้ยึดกุมกลยุทธ์ดังกล่าวมาโดยตลอด ในทุกโครงการจะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนที่เป็นเจ้าของปัญหาได้เข้ามามีส่วนร่วมในรูปแบบสูงสุดที่อาจจะ เป็นหัวหน้าโครงการวิจัยเองเลย หรืออย่างน้อยก็มาเป็นที่วิจัยชุมชน กลยุทธ์ดังกล่าวให้ข้อพิสูจน์แล้วว่า สามารถแก้ไขปัญหาเรื่องการ ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้อย่างแน่นอน

4.2 แบบแผนต้นฉบับของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทั่วไป

หากนำเอารูปแบบ “การสวมหมวก 2 ใบ” (Prosumer) ของนักวิจัย + ผู้ใช้ประโยชน์ใน CBR มาวางเทียบกับแบบแผนต้นฉบับที่เคยมีมาในเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย จะพบดังในภาพ

จากภาพ ในรูปข้างบนนั้นจะเป็นภาพแบบฉบับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทั่วไป ที่จะมีการแยกแยะระหว่าง “ฝ่ายทำวิจัย” ซึ่งมักจะได้นักวิชาการในสถาบันการศึกษา หรือนักวิจัยในหน่วยงานของรัฐ กับอีกฝ่ายหนึ่งคือ “ฝ่ายใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ซึ่งมักจะได้นักเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานรัฐ ภาคธุรกิจ ภาคนโยบาย ภาคประชาชน ฯลฯ โดยที่ระหว่าง 2 ปลายขั้วนี้ ก็อาจจะมี “กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ที่อยู่กลางทาง” ที่จะเพิ่มมูลค่าของงานวิจัยด้วยการนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบต่างๆ ที่เรียกว่า “การเพิ่มมูลค่าของงานวิจัย” (Value creation) ดังตัวอย่างในภาพ

ตัวอย่างเช่น ในการส่งมะม่วงออกไปขายในตลาดต่างประเทศ เนื่องจากระยะทางที่จะขนส่งนั้นห่างไกล หากเป็นมะม่วงเปลือกบาง ธรรมดาแบบที่ขายภายในประเทศ กว่าจะถึงมือผู้บริโภคในต่างประเทศ มะม่วงจะช้ำเพราะการขนส่งหลายทอด ดังนั้นห่วงโซ่การวิจัยจึงเริ่มต้นที่ นักวิชาการด้านการเกษตรที่จะต้องพัฒนาพันธุ์มะม่วงที่มีเปลือกหนาเป็นพิเศษ หลังจากได้ผลการวิจัยแล้ว นักวิชาการก็จะทำการอบรม การเพาะพันธุ์มะม่วงเปลือกหนาให้แก่เกษตรกรอำเภอ (เจ้าหน้าที่รัฐ) เป็นผู้ใช้ประโยชน์คนแรก ต่อจากนั้นเกษตรกรอำเภอก็จะถ่ายทอดความรู้ ต่อให้แก่เกษตรกรผู้ปลูกมะม่วงส่งออกเป็นผู้ใช้ประโยชน์คนที่ 2 หลังจาก มะม่วงเปลือกหนาออกผลแล้วก็ถูกส่งต่อถึงมือบริษัทส่งออกผลไม้ซึ่งเป็นผู้ใช้ประโยชน์คนที่ 3 และคนสุดท้ายที่ได้ใช้ประโยชน์จากผลการวิจัยก็คือ ผู้บริโภคมะม่วงในต่างประเทศ

4.3 2 รูปแบบย่อย ของ RU ใน CBR

ส่วนรูปข้างล่างนั้นเป็นรูปแบบของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ซึ่งนักวิจัยและผู้ใช้ประโยชน์จะเป็นคนเดียวกัน สำหรับรูปแบบนั้นอาจจะ มีรูปแบบย่อยของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้อีก 2 รูปแบบย่อย คือ

- (i) แบบที่นักวิจัยได้ใช้ประโยชน์ทันที (นักวิจัยเป็นผู้ใช้ประโยชน์ด้วย)
- (ii) แบบที่มีผู้ใช้ประโยชน์กลางทางตามต้นแบบงานวิจัยทั่วไป

(i) **แบบที่นักวิจัยได้ใช้ประโยชน์เองทันที** (นักวิจัยเป็นผู้ใช้ประโยชน์ด้วย) ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาป่าชุมชนโคกใหญ่โดยองค์การบริหารส่วนตำบลและองค์กรชุมชน” (บุญเรือง ยางเครือ และคณะ, 2548) งานวิจัยชิ้นนี้เกิดขึ้นจากความล้มเหลวในการบริหารจัดการของกรรมการป่าชุมชนโคกใหญ่ อำเภอวาปีปทุม จังหวัดมหาสารคาม โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่เกิดขึ้นจากการบริหารจัดการเงินงบประมาณต่าง ๆ ที่ได้รับเข้ามา โดยแกนนำเป็นผู้ประสานงานเอาข้อมูลของพื้นที่ไปนำเสนอโครงการของงบประมาณเข้ามาทำกิจกรรมโดยปราศจากการตรวจสอบ ทำให้เกิดปัญหาความไม่โปร่งใส ส่งผลให้ประชาชนและองค์กรต่าง ๆ รอบป่าชุมชนที่เคยให้ความร่วมมือก็ถอยห่างออกมา

ทีมวิจัยซึ่งเป็นสมาชิกขององค์การบริหารส่วนตำบลจึงได้ก้าวเข้ามาแก้ไขปัญหาระบบการบริหารจัดการป่าชุมชนร่วมกับองค์กรชุมชนรวมทั้งหมด 5 อบต. โดยทำการปรับปรุงและพัฒนาระบบย่อย ๆ ของการบริหารจัดการป่าให้เป็นระบบ มีแผนงานที่ชัดเจน มีความโปร่งใส มีการเผยแพร่ประชาสัมพันธ์เพื่อระดมความร่วมมือจากกลุ่มคนต่าง ๆ ในชุมชนและภาคีส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลจากการวิจัยชิ้นนี้ ทีมวิจัยที่เป็นสมาชิก อบต. ทั้ง 5 ตำบล ก็ได้นำไปใช้ประโยชน์ในงานอนุรักษ์และดูแลป่าชุมชนได้ทันที

(ii) **แบบที่มีผู้ใช้ประโยชน์กลางทางตามต้นแบบงานวิจัยทั่วไป** ตัวอย่างงานวิจัยที่จะยกมาแสดงในแบบแผนนี้ คือเรื่อง “การจัดระเบียบสังคมบ้านดง ตำบลนายาง อำเภอสบปราบ จังหวัดลำปาง” (อินแก้ว เรือนปานันท์, 2545) คำว่า “การจัดระเบียบสังคม” ในชื่องานวิจัยชิ้นนี้หมายถึงการเปลี่ยนแปลงรูปแบบและเนื้อหาของการจัดพิธีกรรมสำคัญพิธีหนึ่งในชุมชนชนบท คือการจัดพิธีกรรมงานศพ ซึ่งจากแต่เดิมมีความเรียบง่าย เป็นช่วงเวลาแสดงความรู้สึกทุกข์ร่วมกันของชุมชน และช่วยเหลือเป็นกำลังใจให้กับญาติของผู้เสียชีวิต แต่ทว่าเมื่อชุมชนถูกแทรกแซงด้วยอิทธิพลจากภายนอก ทั้งรูปแบบและเนื้อหาของการจัดงานศพก็กลายเป็น

พื้นที่แสดงหน้าตาของเจ้าภาพ แสดงความใหญ่โตโอ้อ่า โดยเฉพาะอย่างยิ่งการจัดงานเลี้ยงแขกหรือด้วยเหล้ายาปลาบั้งอย่างไม่อั้น

ผลจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว สร้างภาระทางการเงินในการใช้จัดงานศพกับเจ้าภาพอย่างหนักหนาสาหัส หลังจากเสร็จงานบางครอบครัวของผู้เสียชีวิตต้องย้ายบ้านหนีหนี้ หรือที่รุนแรงที่สุดก็คือเจ้าภาพต้องฆ่าตัวตายเพราะหาเงินมาใช้หนี้ไม่ทัน

ในงานวิจัยชิ้นนี้ ทีมวิจัยซึ่งเป็นกลุ่มแกนนำอย่างไม่เป็นทางการของชุมชน เริ่มตระหนักถึงภัยอันตรายที่ไม่อาจจะหลีกเลี่ยงได้ (ยิ่งก็ต้องมีงานศพ) และขยายความรุนแรงมากขึ้นทุกที การแก้ไขปัญหามีจากกลุ่มเล็กๆ 2-3 คน ที่ได้เริ่มพูดคุยถึงปัญหาดังกล่าว แล้วค่อยๆ ขยายตัวออกไปถึงคณะกรรมการหมู่บ้าน และบรรดาตัวแทนสถาบันหลักๆ ในชุมชน เช่น ครู พระสงฆ์ ฯลฯ และหลังจากที่ทีมวิจัยได้มีโอกาสพบปะกับพี่เลี้ยงของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ก็ได้ตัดสินใจที่จะทำวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหานี้ ในเรื่องนี้ ทีมวิจัยใช้กระบวนการวิจัยที่เริ่มด้วยการเก็บข้อมูลค่าใช้จ่ายในการจัดงานศพ นำมาวิเคราะห์แล้วออกแบบกิจกรรมเชิงทดลองจริงในพื้นที่ด้วยการย้อนกลับไปสู่เนื้อหาและรูปแบบการจัดงานศพที่เคยมีมาในอดีต แล้วนำข้อมูลมาวิเคราะห์เปรียบเทียบ โดยเฉพาะการทดลองเรื่องการงดเลี้ยงเหล้าแขกหรือในงาน

การวิจัยได้ผลอย่างดียิ่ง ชุมชนบ้านดงสามารถสร้างกฎกติกาของชุมชนในการจัดการงานศพงดเหล้าขึ้นมาปฏิบัติร่วมกัน พื้นฟูรูปแบบการช่วยงานของคนในชุมชน (แทนที่จะไปเป็น “แขกกินเลี้ยงเท่านั้น”) ที่เคยมีอยู่ขึ้นมา

นี่เป็นการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับขั้นแรก คือผู้ทำวิจัยได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยทันที แต่ต่อจากนั้นก็ “ผู้ใช้ประโยชน์กลางทาง” ได้เข้ามานำเอาตัวอย่างรูปธรรม “งานศพลดเหล้า” นี้ไปขยายผลต่อ ผู้ใช้ประโยชน์กลางทางมีทั้งหน่วยงานราชการและหน่วยงานภาคประชาสังคม

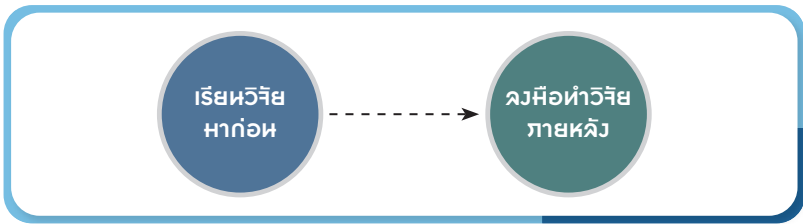
เช่น สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ผ่านทางสำนักงานเครือข่ายองค์กรงดเหล้า (สคล.) ในปี พ.ศ. 2549 ได้ดำเนินโครงการประชาคมงดเหล้าจังหวัดน่านร่อง 20 จังหวัด ซึ่งจังหวัดลำปางก็เป็นหนึ่งใน 20 จังหวัด ที่เลี้ยงของฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดลำปาง (สถาบันแผนพะเยา) ได้ทำหน้าที่เป็น “หน่วยบริหารจัดการการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” โดยจัดเวทีเรียนรู้เรื่องงานวิจัยกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ แล้วค่อยๆ ผลักดันให้เกิดคณะทำงานระดับตำบล จนกระทั่งสามารถขับเคลื่อนได้ถึงการผลิตต้นให้ “งานศพลดเหล้า” กลายเป็นวาระของจังหวัดได้ (บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย, 2553)

4.4 ปัจจัยเสริมแก่นักวิจัย = ผู้ใช้ประโยชน์ในงานวิจัย CBR

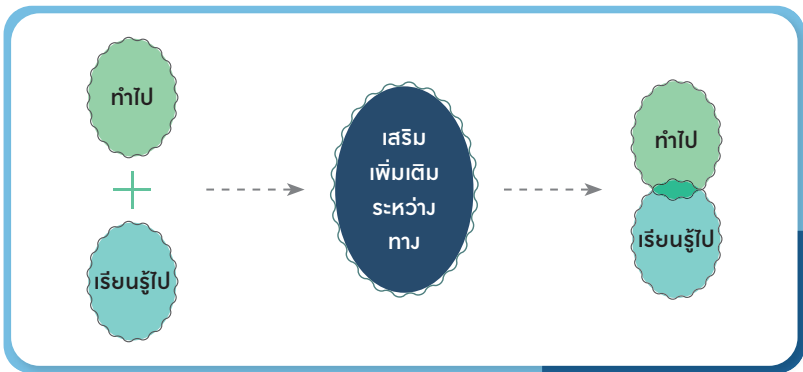
จากที่ผู้เขียนได้หยิบยกตัวอย่างผลงานวิจัย CBR มาหลายต่อหลายเล่ม เพื่อสำแดงให้เห็นข้อเท็จจริงที่ว่า งานวิจัยเหล่านั้นได้มีการใช้ประโยชน์ใช้งานได้จริง ๆ มิได้ขึ้นหิ้งอย่างที่เคยกล่าวกันมา อย่างไรก็ตาม อีกข้อเท็จจริงหนึ่งที่ต้องไม่ลืมขีดเส้นใต้ก็คือ บรรดานักวิจัยชุมชนที่นำมากล่าวอ้างนั้น ล้วนแล้วแต่เป็น “คนที่ยังไม่ได้เรียนวิชาวิจัย” มาก่อนที่จะมาทำโครงการดังนั้นในการทำวิจัย CBR จึงจำเป็นต้องมีการ **ปลดล็อก** วิธีคิดเดิม ๆ บางอย่าง รวมทั้งต้องมีการ **เสริมเพิ่ม** วิธีการทำงาน/กิจกรรมใหม่ ๆ บางอย่างที่อาจจะไม่จำเป็นต้องเคยทำมาก่อนในเส้นทางของการวิจัยกระแสหลักทางวิชาการ

ตัวอย่างปัจจัยเสริม 2-3 ปัจจัย ที่สรุปมาจากประสบการณ์ของ CBR มีประมาณนี้

(i) **ต้องขยับล็อกเรื่อง “ความรู้ในการทำวิจัยต้องมีก่อน/ต้องมาก่อน”** ในแบบแผนการเรียนรู้เรื่องการทำวิจัยในสถาบันการศึกษานั้น เรามีสูตรว่า

แต่ทว่าสูตรนี้เป็นเพียง “สูตรหนึ่ง” เท่านั้น แต่มีใช่ “สูตรเดียว” เพราะหากเราใช้วิธีคิดด้วยสูตรนี้ ก็จะปิดกั้นโอกาส “ชาวบ้านที่ไม่เคยเรียนวิจัย” มาก่อนให้เข้ามาร่วมโครงการวิจัย CBR ได้ จึงจำเป็นต้องเพิ่มอีกสูตรหนึ่งเมื่อ CBR เลือก “คนไม่รู้มาทำงาน” ก็ต้องใช้สูตร “เรียนกับลงมือทำไปพร้อมๆ กัน”

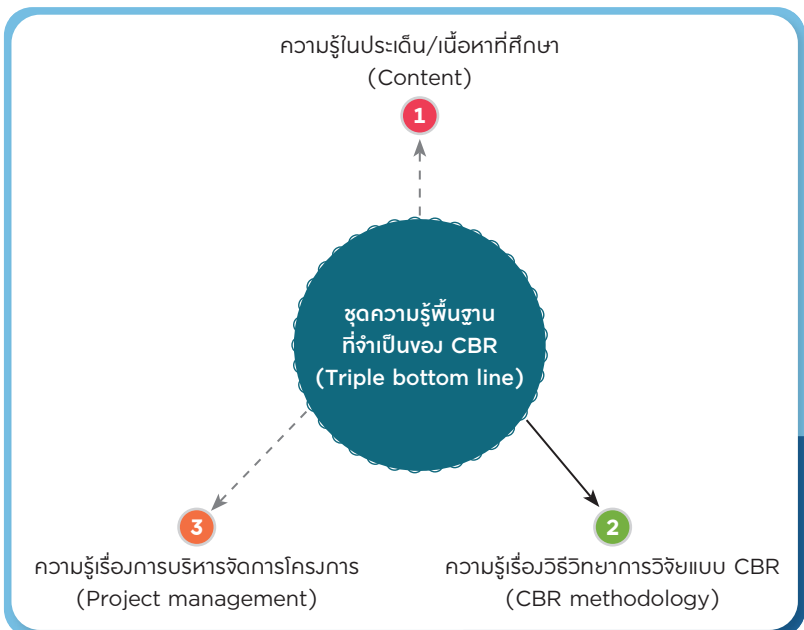

หากทว่าในการใช้สูตร “เรียนกับลงมือทำไปพร้อมๆ กัน” นี้ ทางฝ่ายสนับสนุนงานวิจัย CBR ก็จำเป็นต้องลงทุนทรัพยากรหลายอย่าง ในการเสริมเพิ่มเติมนักวิจัยชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการจัดสรรงบประมาณ (สำหรับการเรียนรู้) การจัดสรรเวลา การจัดสรรความรู้ เป็นต้น วิธีคิดของ CBR ก็คือ เมื่อจะมอบหมายให้ทำงานเรื่องอะไร ก็ต้องลงทุนจัดเวทีฝึกอบรม/กิจกรรมดูงาน/เวทีเติมความรู้ที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ ซึ่งเป็นกระบวนการ “สร้างและติดตั้งความรู้ให้เกิดขึ้นกับตัวคน” แล้วจึงใช้ “ความรู้ในตัวคน

ไปนำทางการทำงาน” เช่น ถ้าจะให้ชาวบ้านสามารถบริหารจัดการโครงการวิจัยได้ ก็ต้องจัดเวทีติดตั้งความรู้เรื่อง “การบริหารจัดการโครงการ” (Project management) เป็นต้น CBR เรียกชื่อกระบวนการดังกล่าวนี้ว่า “การเสริมพลัง/การติดตั้งอาวุธทางปัญญา” (Empowerment)

ดังนั้น เหตุผลเบื้องหลังการออกแบบกิจกรรมเสริมพลังต่างๆ CBR จึงมีที่มาจาก 2 เหตุผล เหตุผลแรกก็คือ ชาวบ้านที่เข้ามาเป็นนักวิจัยชุมชนยังขาด “ความรู้ที่จำเป็นใช้” ให้มากพอที่จะไปทำงานให้บรรลุเป้าหมาย และเหตุผลที่สองก็คือ นักวิจัยชุมชนเองก็มีสถานะเป็น “กลุ่มเป้าหมาย” ของโครงการด้วย (ผลลัพธ์ที่คาดหวังคือ “คน”)

และจากประสบการณ์ของ CBR ได้ให้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า มีชุดความรู้พื้นฐานอย่างน้อย 3 ประเภท ที่จำเป็นในการทำงานวิจัย CBR คือ

CBR คาดหวังว่า ความรู้ทั้ง 3 ประเภทนี้ จะเป็นเสปียงกรังทางปัญญาที่ติดตัวที่มิวิจัยชุมชน (Tacit knowledge) เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในภารกิจอื่น ๆ ต่อไปในภายภาคหน้า เช่น ความรู้เชิงประเด็นเรื่อง การเขียนแผนธุรกิจที่กลุ่มธุรกิจชุมชนจะสามารถนำไปใช้ต่อไปแม้ว่าจะจบสิ้นโครงการไปแล้ว ความรู้และทักษะการทำวิจัย CBR จะทำให้ที่มนักวิจัยชุมชนมี “วิธีคิดและวิธีทำงานแบบวิจัย” ในการแก้ไขปัญหาการจัดการน้ำ การจัดการขยะในชุมชน ส่วนความรู้เรื่องการบริหารจัดการโครงการจะเป็นเครื่องมือให้ที่มิวิจัยชุมชนสามารถเขียนและจัดการโครงการต่าง ๆ ที่หน่วยงานรัฐให้งบประมาณสนับสนุนมาได้ เป็นต้น

(ii) การออกแบบโครงการในสไตล์ “มหากาพย์” เวลาที่ดูหนังหรือละคร จะพบว่าประเภทละครแต่ละแบบจะมีส่วนกำหนด “จำนวนตัวละคร” ละครบางประเภทมีเนื้อหาแบบ “โลกนี้มีแต่เธอและฉัน” หรือมีหนังบางเรื่องที่พระเอกเรือล่มอับปางกลางมหาสมุทรแล้วไปติดเกาะใช้ชีวิตอยู่คนเดียวตลอดทั้งเรื่อง แต่ทว่าหากเป็นหนังหรือละครแบบมหากาพย์ เช่นเรื่องรามเกียรติ์ ก็จะมีจำนวนตัวละครมากมาย (เฉพาะฝ่ายพระรามก็มีถึง 18 มงกุฎ เข้าไปแล้ว ส่วนฝ่ายทศกัณฐ์ก็มีเครือญาติแบบย่อย ญาติเยอะ ที่มาช่วยร่วมรบอีกจำนวนมหาศาล)

หากเปรียบเทียบแล้ว CBR น่าจะมีความตั้งใจว่า ลักษณะของคนทำโครงการไม่น่าจะเป็นแบบ “One man/One team show” แต่น่าจะเป็นสไตล์ละครมหากาพย์หรือ “กฐินสามัคคี” ที่อาจจะมียุทธภพร่วมจากคนหลายกลุ่ม รวมทั้งมีการแจกซองบอกบุญไปยังญาติโยมทั้งหลายอย่างกว้างขวาง ดังนั้นในการออกแบบกิจกรรมซึ่งจะใช้เครื่องมือ “การวิเคราะห์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง” (Stakeholder analysis) มาช่วย จึงควรมีการ “แจกบทที่หลากหลายให้มากที่สุด” ในการออกแบบกิจกรรม เพื่อเปิดโอกาสให้กว้างขวางในการเข้าถึงและเข้ามาร่วมในงานวิจัย เนื่องจากโอกาสเข้าถึงดังกล่าวจะเป็นบันไดขั้นแรกของการนำงานวิจัยไปใช้ประโยชน์ของคนกลุ่มต่าง ๆ ที่ได้

เข้ามาร่วมงานวิจัย เช่น มาในฐานะนักวิจัยชุมชน มาในฐานะกลุ่มตัวอย่าง มาในฐานะวิทยากร มาในฐานะผู้ประสานงานในพื้นที่ เป็นต้น

ผู้เขียนได้เคยมีประสบการณ์ตรงในเรื่อง RU ของ CBR เมื่อได้เข้าไปร่วมเรียนรู้เรื่องการจัดตั้งศูนย์สารสนเทศชุมชน ซึ่งทางโครงการวิจัยได้ออกแบบให้มีการประสานภูมิปัญญาทั้งจากของชุมชนเข้ากับชุดความรู้สมัยใหม่ด้านการจัดการสารสนเทศ ในระหว่างการฝึกอบรมให้กับทีมวิจัยชาวบ้าน ได้มีการเชิญวิทยากรจากหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้องมาให้ความรู้ และในขณะที่รับบทเป็น “ผู้ให้ความรู้” นั้น วิทยากรเองก็สวมบท “ผู้รับความรู้” เรื่องการสร้างศูนย์ IT จากต้นทุนภูมิปัญญาของชุมชนไปในเวลาเดียวกัน และได้กลายเป็น “ผู้นำความรู้ดังกล่าวเข้าไปพัฒนากระบวนการทำงานของหน่วยงานของตน” เหตุการณ์ครั้งนี้ทำให้ผู้เขียนได้บทสรุปว่า นอกจากกลุ่มคนที่เข้ามาร่วมวงไพบูลย์ของงานวิจัย CBR แบบเต็มตัว เต็มใจ และเต็มที่เช่นนักวิจัยชุมชนแล้ว แม้แต่กลุ่มคนที่เข้ามาแบบ “ชั่วคราวหนึ่งชั่วครั้งชั่วคราว เฉพาะช่วง เฉพาะกิจ” แต่กลุ่มคนเหล่านี้ก็ยังสามารถที่จะได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ได้อย่างไม่มีการปิดกั้น แม้ว่าจะเป็นการใช้แบบที่ไม่ได้ตั้งใจหรือไม่ได้ออกแบบไว้ก่อนล่วงหน้าก็ตาม

(iii) การจัดการกับอคติเรื่อง “ความเป็นกลาง” เมื่อ CBR ได้ดัดแปลงพันธุกรรมของการทำวิจัยโดยทั่วไปที่แยก “ผู้ใช้งานวิจัย” กับ “กลุ่มเป้าหมาย” และ “ผู้ใช้ประโยชน์” โดยนำมารวมกัน ทำให้เกิดกระบวนการวิจัยที่ “ผู้ศึกษา” กับ “ผู้ที่ถูกศึกษา” กลายเป็นคนกลุ่มเดียวกัน (คนเจ็บกับหมอเป็นคนเดียวกัน) ในการดัดแปลงดังกล่าวนี้ CBR จะต้องหามาตรการ/กลไกการแก้ไข “ข้อสงสัย/ข้อกล่าวหา” 2 ประการ เมื่อ “คนในมาศึกษาตัวเอง” (แทนที่จะเป็นคนนอก)

ข้อสงสัยประการแรก เป็นเรื่องที่ว่างานวิจัยทั่วไปต้องบริหารจัดการให้ได้ก็คือ “อคติในการศึกษาวิจัย” เพราะเมื่อตัวเองศึกษาตัวเอง จะหลีกเลี่ยงอคติไปได้อย่างไร

ข้อสงสัยประการที่สองก็คือ “เมื่อเป็นปลา ปลาว่ายอมมองไม่เห็นน้ำ” จึงจำเป็นต้องให้คนมาชี้ให้เห็น เมื่อชาวบ้านศึกษาตัวเอง จะมองเห็นแง่มุมของปัญหาหรือทางออกได้อย่างไร (เพราะความคุ้นเคยอาจจะปิดกั้นการมองเห็นทางออก)

ในการบริหารจัดการกับข้อสงสัยทั้ง 2 ประการนั้น ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้สร้างกลไก/มาตรการใหม่ ๆ มาช่วยเสริมเพิ่มเติมเพื่อบรรเทาปัญหา เช่น การมีกลไกที่เล็งและผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็น “คนนอก” (เป็นคนที่มิได้อยู่ในน้ำเช่นปลา) มาประกบการทำงานควบคู่ไปกับทีมวิจัยชุมชนตลอดทั้งเส้นทาง

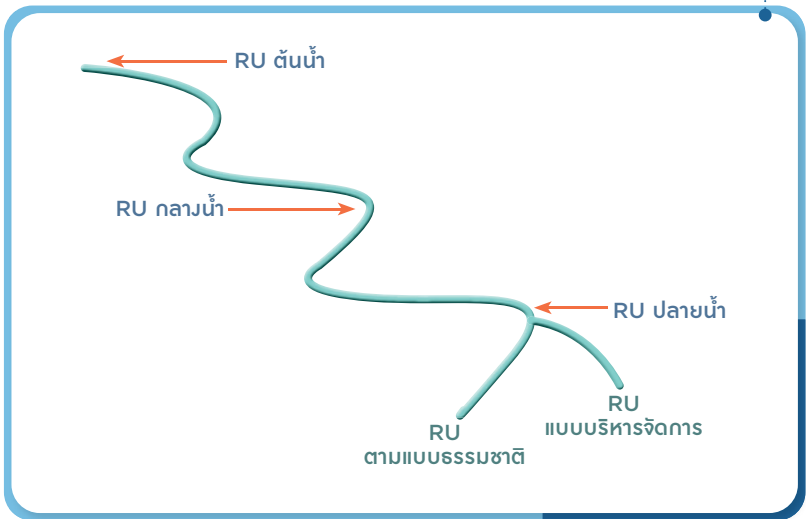
5

ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 2: RU ได้ตลอดสายน้ำ CBR

โดยทั่วไปแล้ว เมื่อกล่าวถึงเรื่อง “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” นั้น เนื่องจากการมีรอยแยกระหว่าง “การดำเนินการวิจัย” กับ “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” โดยมองทั้ง 2 ขั้นตอน แยกขาดจากกัน ดังนั้นจึงมักจะต้องทำขั้นตอนการวิจัยให้เสร็จสิ้นเสียก่อน จึงจะก้าวไปถึงขั้น “นำเอาผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์” RU จึงเป็นขั้นตอนการบริหารจัดการที่ปลายน้ำ (Downstream management)

แต่สำหรับงานวิจัย CBR นั้น ในระหว่างขั้นตอนการทํางานวิจัยกับขั้นตอนการใช้ประโยชน์จะไม่ได้แยกขาดจากกัน กล่าวคือ การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยสามารถจะเกิดขึ้นได้ในหลายจุดแวะพักตั้งแต่ช่วงต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ อันเนื่องมาจากธรรมชาติของงานวิจัย CBR ที่มีส่วนผสมทั้ง 2 ส่วน คือ ส่วนแรกเป็นงานวิจัยที่เกิดมาจากการมีปัญหา (Problem-oriented) และส่วนที่สองคือ เป็นงานวิจัยที่ต้องลงมือแก้ไขปัญหาด้วย (Solution-oriented) (เหมือนการเล่นฟุตบอลที่ต้องมีทั้งครึ่งแรกและครึ่งหลัง)

RU ไร้ตลาดสายน้ำ CBR

ประโยชน์ คุณค่าคุณคุณ และคุณ (2549) การพัฒนาระบบบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สก.

และในการใช้ประโยชน์จากทุก ๆ ช่วงของการทำวิจัย CBR นั้น ในภาคปฏิบัติการอาจจะมี 2 รูปแบบ รูปแบบแรก เป็นการใช้ประโยชน์ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ โดยไม่ได้วางแผนล่วงหน้าเอาไว้ก่อน เพียงแต่ถ้าเมื่อ “มีโอกาส” ที่มีวิจัยหรือผู้ที่เกี่ยวข้องก็ได้นำเอาการวิจัยไปใช้ประโยชน์ ส่วนรูปแบบที่สอง เป็นรูปแบบที่มีการวางแผนเอาไว้ล่วงหน้าว่าจะให้มีการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในช่วงเวลาไหน/อย่างไร/โดยใครนำไปใช้

ในที่นี่จะยกตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่มีการวางแผน RU เอาไว้ ณ ขั้นตอนต่าง ๆ ของกระบวนการวิจัย

5.1 การใช้ประโยชน์งานวิจัยตั้งแต่ต้นน้ำ

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “การลดความเหลื่อมล้ำทางสังคมด้วยกลไกการจัดสวัสดิการชุมชนฐานทรัพยากรท้องถิ่นโดยอาศัยความเป็นหุ้นส่วน (Partnership) จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาสังคม

ในพื้นที่ตำบลแพรงหนามแดง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม” (สุทธิลักษณ์ โดกทอง และคณะ, 2563) งานวิจัยชิ้นนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากบทเรียนของการจัดการกองทุนสวัสดิการชุมชนของกลุ่มที่วิจัย CBR ที่ได้พบจุดเจ็บเรื่องการรักษาตาซึ่งสมดุระหว่างความมั่นคงของกองทุนกับการช่วยเหลือกลุ่มคนที่อยู่ในระดับ 40% ล่างของโครงสร้างรายได้ของสังคม เนื่องจากกองทุนมีกติกาที่ต้องให้ “สมาชิก” มีการออมอย่างสม่ำเสมอ จึงจะสามารถใช้สิทธิรับสวัสดิการต่างๆ ได้ แต่ทว่ากลุ่มคนที่อยู่ใต้เส้นความยากจนหรือ 40% ล่างนั้น ไม่สามารถจะมีรายได้เพียงพอที่จะออมได้อย่างสม่ำเสมอตามกติกาได้ คนกลุ่มนี้จึงไม่มีโอกาส (หรือวาสนา) ที่จะได้เข้ามาเป็นสมาชิกของกองทุน

ทีมวิจัยได้สรุปบทเรียนว่า ทางออกของวิธีการลดความเหลื่อมล้ำดังกล่าวนี้ คงต้องใช้กลยุทธ์การระดมความร่วมมือและช่วยเหลือจากกลุ่ม 40% บน ที่จะมาช่วยเป็นแต้มต่อให้แก่คน 40% ล่าง แต่ทว่ากลยุทธ์ “ให้มือบนช่วยมือล่าง” นี้ ก็ต้องวางอยู่บนหลักการที่ว่า “เป็นการให้อย่างมีความเข้าใจ และเป็นการรับอย่างมีคุณค่าและศักดิ์ศรี”

กลุ่มแกนนำทีมวิจัยซึ่งเป็นคณะกรรมการของกองทุนจึงเริ่มดำเนินการตามกลยุทธ์ที่วางไว้ตั้งแต่จุดออกสตาร์ท คือการแสวงหาทีมวิจัยที่มาจากภาคส่วนที่หลากหลายแบบครบเครื่อง เช่น ภาคีจากหน่วยงานรัฐ (เช่น สำนักงานพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ระดับจังหวัด) ตัวแทน ธ.ก.ส. สาขาอัมพวา ตัวแทนวิทยาลัยการอาชีพอัมพวา) ภาคีจากภาคธุรกิจในพื้นที่ (เช่น ฝ่ายชุมชนสัมพันธ์ บริษัท เอเชียติค อุตสาหกรรมกรรมการเกษตร จำกัด) เป็นต้น ขนาดของทีมนักวิจัยจึงประกอบด้วยนักวิจัยจากทุกภาคส่วนถึง 17 ท่าน

ในการเปิดเวทีพัฒนาใจหทัยครั้งแรกที่เป็นระดับต้นน้ำ ซึ่งแน่นอนว่าภาคีหลายภาคีที่ไม่เคยรู้จักกันในระดับที่จะมาทำงานร่วมกันมาก่อน หลายภาคีอาจจะยังไม่สนิทใจต่อกัน อาจมีความระแวงต่อกันบ้าง ยังไม่รู้จักหรือไม่เข้าใจกันดีพอ ดังนั้นในเวทีเปิดใจและแสดงจุดยืนในการเข้ามาร่วม

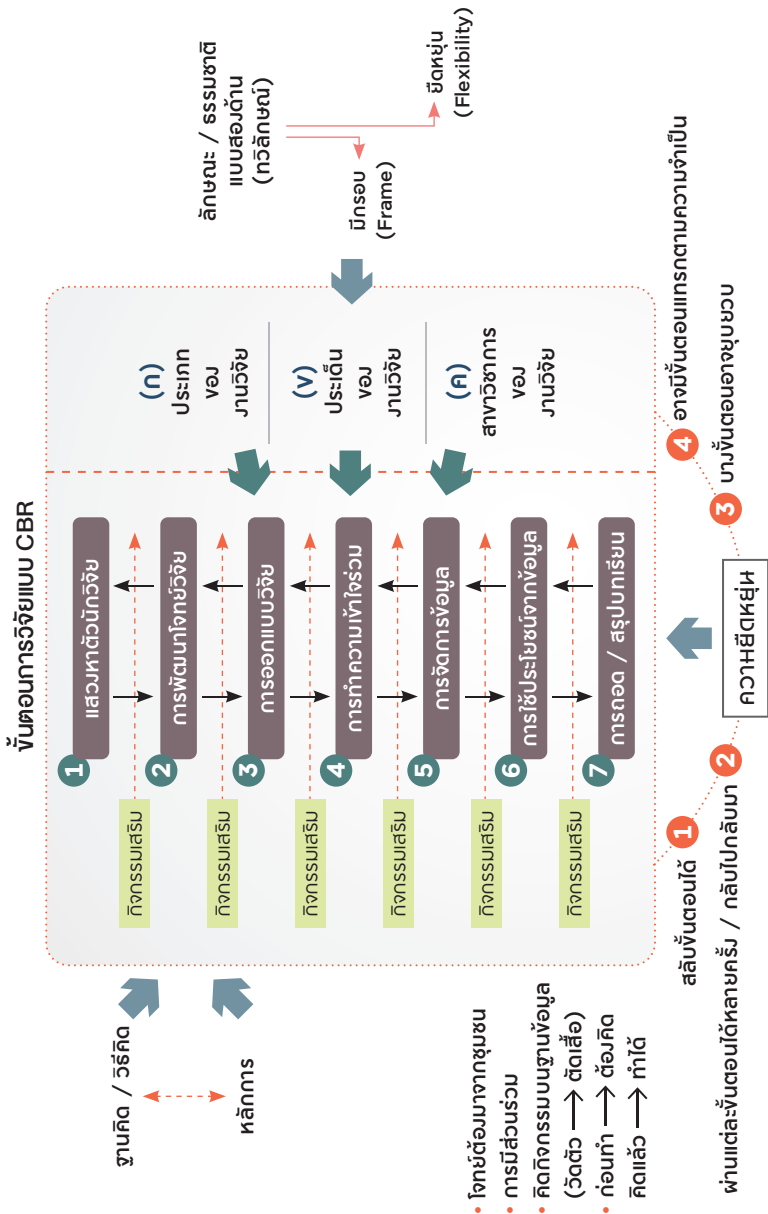
โครงการวิจัยครั้งนี้ การใช้ประโยชน์จากกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นน้ำเลย ก็คือ การรู้จัก “คนบ้านใกล้เรือนเคียง” กันให้ดีขึ้น และในขั้นต่อมาก็คือ “การกระชับความสัมพันธ์คนในพื้นที่เดียวกันให้แน่นแฟ้นมากขึ้น” ผลสืบเนื่องจากการมีทีมวิจัยที่เป็นทั้งมือบน มือกลาง ๆ และมือล่างเช่นนี้ ทำให้เกิดทางเลือกหลาย ๆ ทางที่เป็นจริงในการลดความเหลื่อมล้ำที่คนกลุ่ม 40% ล่างได้รับอยู่ ในการเข้าถึงสวัสดิการกองทุน

5.2 การใช้ประโยชน์งานวิจัยช่วงกลางน้ำ

ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในช่วงกลางน้ำนั้น สำหรับงานวิจัย CBR แล้วต้องถือว่า “เป็นท่าบังคับให้ต้องมีการใช้ประโยชน์ตรงจุดกลางทางนี้” อยู่แล้ว เพราะหากพิจารณาจาก DNA ขั้นตอนการทำงานวิจัยของ CBR ก็จะต้องพบว่าได้ฝังสลัก “ขั้นตอนการออกแบบกิจกรรมหรือการแก้ปัญหา” (ขั้นตอนที่ 6) เอาไว้ในห่วงโซ่ DNA อยู่แล้วดังในภาพ

ตัวอย่างงานวิจัยที่จะยกมานำเสนอนี้จึงเป็นแบบฉบับโดยทั่วไปของงานวิจัย CBR เกือบจะทุกชิ้นที่จะมีลักษณะเช่นนี้ เช่น งานวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการน้ำลำห้วยสาขาเพื่อการปลูกพืชหลังนาโดยการมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านกุดประทาย และบ้านกุดเจริญ ตำบลกุดประทาย อำเภอดงหลวง จังหวัดอุบลราชธานี” (เสฏฐวุฒินิ กลิ่นบัว, 2563)

จุดเจ็บของโครงการเริ่มมาจากข้อเท็จจริงว่า ในพื้นที่ศึกษา 2 ชุมชนนั้น ในช่วงฤดูทำนาที่ใช้น้ำฝนและน้ำจากลำห้วยก็จะมีปริมาณน้ำที่เพียงพอ แต่ทว่าในช่วงฤดูแล้ง เมื่อจะมีการปลูกพืชหลังนาจะเริ่มพบว่าชุมชนมีน้ำไม่เพียงพอต่อการปลูกพืช และจากการวิเคราะห์ “รูปแบบการบริหารจัดการน้ำช่วงก่อนทำโครงการ” ทีมวิจัยก็ได้ข้อค้นพบว่า เกษตรกรยังขาดรูปแบบการบริหารจัดการน้ำให้เหมาะสมและเพียงพอต่อพืชปลูกหลังนา เช่น ไม่มีการทำบ่อพักน้ำ หรือมีค่าใช้จ่ายในการสูบน้ำส่วนตัวที่สูงมากจนไม่คุ้มค่าการผลิต เป็นต้น

กระบวนการศึกษาเป็นไปตามหลักการศึกษารื่องการบริหารจัดการน้ำ กล่าวคือ เริ่มต้นด้วยการศึกษาด้าน Supply เสียก่อน ได้แก่ การศึกษาสภาพ แหล่งน้ำธรรมชาติและตรวจสอบภูมิประเทศในบริเวณที่จะพัฒนาแหล่งน้ำ ให้ถูกต้อง เพื่อนำมาสู่การพิจารณาด้าน Demand ว่าควรจะปลูกพืช ประเภทใดให้เหมาะสมกับพื้นที่และปริมาณน้ำที่มีอยู่ในช่วงฤดูแล้ง รวมทั้ง ควรจะพัฒนาแหล่งน้ำประเภทใด/อย่างไร จึงเป็นโจทย์ของการวิจัย

หลังจากเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลเรียบร้อยแล้ว ภารกิจขั้นต่อไปก็คือ การใช้ประโยชน์จากข้อมูลที่เก็บมาได้เพื่อวางแผนว่า “ควรจะมีการเกษตร ที่คันตรงไหน” และได้ลงมือทดลองปฏิบัติตามแผนกิจกรรม 6 กิจกรรม ซึ่งถือได้ว่าเป็นการใช้ประโยชน์จากข้อมูลการวิจัยในช่วงกลางน้ำ คือ

- (i) การจัดตั้งกลุ่มในการใช้น้ำ เพื่อบริหารจัดการน้ำในระดับโซนพื้นที่
- (ii) การจัดโซนการปลูกพืชให้เหมาะสมกับพื้นที่และปริมาณน้ำ
- (iii) ทำฝายชะลอน้ำในลำห้วย
- (iv) ซ่อมแซมฝายที่มีอยู่
- (v) วางแผนจัดทำธนาคารน้ำใต้ดินป่อเปิด พร้อมทั้งก่อตั้งคณะกรรมการ บริหารจัดการลำห้วยอีก 6 คณะ เพื่อดูแลและบริหาร มีการสร้างกฎระเบียบ กติกาการใช้น้ำในแต่ละโซน

(vi) มีการรณรงค์ให้ทุกส่วนของชุมชนรู้ถึงคุณค่าของน้ำ และใช้อย่างพอประมาณและมีเหตุผล เพื่อให้ทรัพยากรน้ำมีใช้อย่างทั่วถึง เกิดประสิทธิภาพอย่างเต็มที่ มีความสมดุลทั้งเชิงปริมาณและคุณภาพ

กล่าวโดยสรุปคือ การแก้ไขจุดเจ็บของโครงการน้ำด้วยการใช้ประโยชน์ จากงานวิจัยในช่วงกลางน้ำนี้ดำเนินไปอย่างครบวงจร 3 วงจรของการบริหารจัดการน้ำ คือ ทั้งจัดหาและพัฒนา ทั้งจัดสรรและใช้ รวมทั้งอนุรักษ์และฟื้นฟูแหล่งน้ำให้คงอยู่และมีใช้อย่างยั่งยืนยาว

5.3 ตัวอย่างของการบริหารจัดการงานวิจัยแบบตลอดทั้งสายธาร

ในกรณีที่จะมีการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตรงปลายน้ำ คือหลังจากงานวิจัยได้เสร็จสิ้นแล้วนั้น บทเรียนหนึ่งของการบริหารจัดการงานวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์ก็คือ “รอให้ถึงปลายน้ำ ก็อาจจะสายเสียแล้วสำหรับการใช้ประโยชน์” บทเรียนนี้จึงนำไปสู่แนวคิดใหม่ที่ว่า “หากหวังน้ำบ่อปลายธาร ก็ต้องจัดการตั้งแต่บ่อต้นธาร” อันเป็นแนวคิดการบริหารจัดการงานวิจัยแบบตลอดทั้งสายธาร

ตัวอย่างงานวิจัยชิ้นแรก ๆ ที่ใช้แนวคิดเรื่องการบริหารจัดการงานวิจัยแบบตลอดทั้งสายธาร ก็เช่น งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการจัดการงานวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี” (ประโยชน์ คุปต์กาญจนากุล และคณะ, 2549) ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้สริตการบริหารจัดการงานวิจัยใน 4 ขั้นตอน โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้เสีย และเพื่อแก้ไขปัญหาเรื่อง RU ที่ต้องเริ่มตั้งแต่ต้นทางและตลอดเส้นทาง

ขั้นตอนที่ 1: การพัฒนาโจทย์การวิจัย ทีมวิจัยได้จัดประชุมภาคีทุกภาคส่วนที่มีส่วนร่วมกับหัวข้อการวิจัยเพื่อร่วมกันพัฒนาโจทย์

ขั้นตอนที่ 2: การพัฒนาข้อเสนอโครงการวิจัย ทีมวิจัยยังคงใช้กระบวนการกลุ่มของผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งภายนอก (ผู้ทรงคุณวุฒิ) และทั้งภายใน (นักวิจัยในโครงการ)

ขั้นตอนที่ 3: การติดตามประเมินผลแบบเหรียญสองด้านเพื่อสนับสนุนการวิจัย เป็นการบริหารจัดการกลางทางที่มีเป้าหมายทั้งเพื่อตรวจสอบติดตามความก้าวหน้าของการทำงาน และทั้งเพื่อเข้าร่วมแก้ไขปัญหาไปพร้อม ๆ กัน

ขั้นตอนที่ 4: ขั้นตอนของการเผยแพร่งานวิจัยไปสู่การใช้ประโยชน์เป็นขั้นตอนการบริหารจัดการที่ปลายธาร ซึ่งปกติขั้นตอนนี้มักจะถูกละเลยหรือปล่อยให้เป็นไปตามยถากรรม หากทว่าในโครงการนี้

ทีมวิจัยได้เข้ามาจัดระบบเพื่อให้เข้าตรงสู่เป้าหมายคือ RU มากยิ่งขึ้น กิจกรรมในขั้นตอนการเผยแพร่เพื่อการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยจึงมีหลากหลายรูปแบบ เช่น

- (i) การจัดอบรมปฏิบัติการกับกลุ่มสนใจเฉพาะ เพื่อให้กลุ่มนี้ได้นำไปใช้ประโยชน์ได้จริงๆ
- (ii) การจัดประชุมทางวิชาการ ซึ่งเป็นการใช้ประโยชน์ทางวิชาการในรูปแบบที่เข้มข้น
- (iii) การตีพิมพ์บทความลงวารสารวิจัย
- (iv) การจัดทำเว็บไซต์เพื่อเผยแพร่แก่สาธารณชนทั่วไป

6

ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 3: การออกแบบงานวิจัยแบบ “ยาชุด/ชุดโครงการ”

6.1 “ชุดโครงการ” อีกนวัตกรรมหนึ่งของ สกว.

จากการประมวลปัญหาและอุปสรรคที่ทำให้ไม่สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ได้ สกว. ได้ข้อค้นพบว่ามีอยู่หลายข้อที่เกี่ยวกับลักษณะที่กระจัดกระจายของตัวงานวิจัยแต่ละโครงการเอง (Project) เช่น สุธรรม อารีกุล (2543, อ้างใน การวิจัยไทย, 2547) พบสาเหตุสำคัญเกี่ยวกับตัวงานวิจัยที่มีลักษณะเป็น “โครงการ” ดังนี้

- งานวิจัยแบ่งย่อยและกระจายมากเกินไป ทำให้ผลงานวิจัยที่ผลิตออกมาเป็นส่วนเล็วเล้กๆ และแต่ละส่วนไม่สมบูรณ์พอที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้
- ผลงานวิจัยใช้ได้เหมาะสมเฉพาะพื้นที่เท่านั้น แต่นำไปประยุกต์ใช้ในพื้นที่อื่นๆ ไม่ได้

ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อ สกว. เริ่มต้นด้วยการจับปัญหามาเป็นตัวตั้ง พยายามวิเคราะห์ปัญหาออกมาให้ชัดว่าสาเหตุมาจากอะไร ยิ่งทำให้มองเห็นภาพรวมความเชื่อมโยงของปัญหา และเห็นความจำเป็นที่จะต้องมีการต่อภาพจิ๊กซอว์ความรู้หลายๆ ชิ้นเข้ามาเชื่อมโยงกัน จึงจะสามารถตอบโจทย์แก้ปัญหาได้ สกว. จึงได้ค้นคิดนวัตกรรมการบริหารจัดการงานวิจัย และริเริ่มโครงการในลักษณะที่เรียกว่า “ชุดโครงการ” (Program) ขึ้นมา (สีลาภรณ์ และสุชาติตา, แกะรอยฯ, 2552)

“ชุดโครงการ” จะมีคุณลักษณะที่ประกอบด้วยงานวิจัยในโครงการหลายๆ งาน แต่ก็มิใช่เป็นเพียงการนำงานวิจัยหลายๆ ชิ้นมาทำพร้อมกันเท่านั้น สุธีระ ประเสริฐสรรพ (2548) ให้ภาพเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยของงานชุดโครงการเอาไว้เป็นอย่างดีเยี่ยมว่า งานวิจัยแบบชุดโครงการนี้เปรียบเสมือนผลน้อยหน้า ซึ่งประกอบด้วยกลีบน้อยหน้าแต่ละกลีบ ซึ่งมีเนื้อและเม็ดเป็นคุณลักษณะเฉพาะของตัวเอง แต่ทว่าผลน้อยหน้าแต่ละผลก็ต้องมี “แกนกลาง” ร่วมกัน และยังคงต้องมี “เปลือกหุ้ม” มิให้กระจัดกระจาย

เมื่อเทียบเคียงกับชุดโครงการวิจัยแล้ว โครงการย่อยแต่ละโครงการก็เปรียบเสมือนกลีบน้อยหน้า ส่วน “แกนกลาง” นั่นก็คือโจทย์การวิจัยร่วมกัน และส่วนที่เป็นเปลือกของน้อยหน้าก็คือการมี “ทีมประสานกลาง” ของชุดโครงการนั่นเอง

หรือพูดง่าย ๆ ก็คือ หากจะมีการทำวิจัยแบบ “ยาชุด/ยกชุด” ก็ต้องมีการออกแบบให้ “เข้าชุด” กันด้วย ซึ่ง สกว. ระบุว่า ตัวช่วยที่จะช่วยให้การทำชุดโครงการวิจัยบรรลุเป้าหมายก็คือ “คนที่ทำหน้าที่ประสานงาน” และ “เครื่องมือที่ใช้บริหารชุดโครงการ”

6.2 งานวิจัยแบบยาชุดของ CBR

กล่าวสำหรับงานวิจัย CBR ดังที่ผู้เขียนได้พูดถึงคุณลักษณะหลัก ๆ ของงานวิจัย CBR แล้วว่า เป็นงานวิจัยขนาดจิ๋ว ศึกษาในประเด็นเล็ก ๆ ดำเนินการในพื้นที่อันจำกัด ฯลฯ ดังนั้นโอกาสที่จะดำเนินงานในลักษณะของ “ชุดโครงการ” จึงอาจจะมีไม่มากนัก

อย่างไรก็ตาม ก็มีปัญหา/โจทย์วิจัยบางประเภทของงานวิจัย CBR ที่จำเป็นต้องจัดการในลักษณะของชุดโครงการ เช่น การบริหารจัดการลุ่มน้ำที่มีความยาวเป็นร้อยกิโลเมตร การบริหารจัดการป่าชุมชนที่มีหมู่บ้านอยู่รอบ ๆ ป่าหลายร้อยหมู่บ้าน ตัวอย่างปัญหาเหล่านี้ หากมีการทำวิจัยแบบเป็นเฉพาะจุดหรือเป็ยหัวแตก ทำแบบไม่ครบเครื่องหรือกินยาไม่ครบโดส การแก้ไขปัญหาก็คจะไม่สิ้นสุดหรือไม่สำเร็จ ในกรณีของโจทย์วิจัย CBR บางโจทย์จึงต้องมีการทำวิจัยแบบยกชุด/ยาชุดในหลาย ๆ รูปแบบ ดังตัวอย่างที่จะนำมาแสดงต่อไปนี้

รูปแบบที่ 1: การจัดการชุดโครงการในเชิงพื้นที่ ตัวอย่างเช่น ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “การบริหารจัดการเครือข่ายลุ่มน้ำคลองดุนแบบมีส่วนร่วม จังหวัดสตูล” (ยาโกบ ปะดุกา และคณะ, 2563) โจทย์ของงานวิจัยชิ้นนี้คือการบริหารจัดการลุ่มน้ำคลองดุน ซึ่งมีความยาว 72 กิโลเมตร ครอบคลุมพื้นที่ถึง 3 อำเภอ 3 เทศบาล 9 ตำบล โดยที่ทั้ง 2 ฝั่งคลองมีชุมชนตั้งเรียงรายตลอดสายน้ำ

ทางทีมวิจัยได้แบ่งโซนของลุ่มน้ำออกเป็น 3 โซน คือ พื้นที่ต้นน้ำ พื้นที่กลางน้ำ และพื้นที่ปลายน้ำ และพบว่านอกจากปัญหาร่วมของตลอดทั้ง 3 โซน คือมีทั้งปัญหาน้ำแล้ง ปัญหาน้ำท่วม และปัญหาน้ำเสีย (มาครบทั้ง 3 น้ำ) ในแต่ละโซน ก็ยังมีปัญหาเฉพาะพื้นที่ที่ต้องการวิธีการบริหารจัดการที่แตกต่างกันออกไป เช่น พื้นที่ต้นน้ำซึ่งมีป่าต้นน้ำอันเป็นแหล่งกำเนิดของน้ำ จะมีปัญหาเรื่องความเสื่อมโทรมของป่า พื้นที่กลางน้ำจะมีปัญหา

เรื่องความต้องการใช้น้ำในหลายรูปแบบ ส่วนไหนปลายน้ำจะมีปัญหาขยะ
ปัญหาน้ำเสียจากโรงงานอุตสาหกรรมตามลักษณะของชุมชนแบบเมือง

และปัญหาตลอดทั้งสายน้ำนั้นก็มีความเชื่อมโยงถึงกันแบบหยิกเล็บ
ก็เจ็บถึงเนื้อ เช่น หากป่าต้นน้ำถูกทำลายอย่างรุนแรงจนไม่มีน้ำ ไชนกลางน้ำ
และปลายน้ำก็จะพบกับปัญหาน้ำแล้งหรือน้ำท่วม น้ำเซาะตลิ่งพัง ฯลฯ
ตามไปด้วยอย่างแน่นอน

ด้วยเหตุนี้ ในชุดโครงการนี้จึงออกแบบให้มีโครงการย่อย 4 โครงการ
คือ โครงการวิจัยต้นน้ำ โครงการกลางน้ำ โครงการปลายน้ำ และโครงการ
กลไกประสานทั้ง 3 พื้นที่ ส่วนวิธีการดำเนินโครงการนั้น ทั้ง 4 โครงการ
จะเดินไปพร้อม ๆ กันและกอดคอร่วมกันโดยตลอด ตั้งแต่ช่วงร่วมกัน
พัฒนาโจทย์ แลกเปลี่ยนข้อมูลของแต่ละพื้นที่ เข้าร่วมการทำกิจกรรม
บางอย่างด้วยกัน เป็นต้น

รูปแบบที่ 2: การจัดการชุดโครงการในเชิงประเด็น ตัวอย่างเช่น
ชุดโครงการเรื่อง “การจัดการความรู้พลังงานทางเลือกเพื่อลดความเหลื่อมล้ำ
ชุมชนท้องถิ่นสุรินทร์” (ปรีชา สังข์เพชร และปิยศักดิ์ สุคันธพงษ์, 2564)
จุดเริ่มต้นของงานวิจัยชิ้นนี้เริ่มจากทีมวิจัยซึ่งเป็นทีมพี่เลี้ยงของ
ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดสุรินทร์ ที่ได้มีประสบการณ์คลุกคลี
กับงานวิจัยพลังงานทางเลือกมายาวนานนับ 10 ปี และมีเงื่อนไขเอื้ออำนวย
เนื่องจากเรื่องพลังงานทางเลือกนั้นเป็นวาระของจังหวัด ในระหว่างปี
พ.ศ. 2560 ทีมวิจัยเก็บข้อมูลพบว่า ชุมชนมีค่าใช้จ่ายด้านพลังงานทั้งสำหรับ
การดำเนินชีวิตประจำวันและในระบบการผลิตสูงขึ้นทุกปี และแม้ว่าจะเริ่ม
มีหน่วยงานของรัฐริเริ่มการใช้พลังงานทางเลือกในหลาย ๆ รูปแบบ เช่น
เตาชีวมวล พลังงานโซลาร์เซลล์ ฯลฯ แต่ทว่าประชาชนส่วนใหญ่ในชุมชน
ก็ยังมีปัญหาเรื่องการเข้าถึงหรือการใช้อย่างต่อเนื่อง

ชุดความรู้จากประสบการณ์ที่ผ่านมาของทีมพี่เลี้ยง ทำให้ทีมวิจัยได้
ข้อสรุปว่า หากจะมีการจัดการปัญหาเรื่องการใช้พลังงานทางเลือกให้

ครบสูตรให้ครบวงจรแล้ว ทางโครงการจะต้องออกแบบโครงการย่อยให้ครบชุดใน 4 ประเด็น คือ เรื่อง**กลไกการจัดการพลังงานชุมชน** (เช่น มีคณะทำงานเรื่องพลังงานชุมชนในทุกระดับ) การพัฒนานวัตกรรม**เทคโนโลยี**ทางเลือกที่เหมาะสม (ซึ่งเป็นประเด็นเชิงเทคนิคที่ต้องพัฒนาอย่างต่อเนื่องอยู่แล้ว) การจัดการพลังงานในระบบ**เกษตรกรรมยั่งยืน** (เช่น การแปลงเครื่องมือทางการเกษตรที่ใช้โซลาร์เซลล์แบบตั้งอยู่กับที่ให้ เป็นแบบ Mobile เพื่อจะนำไปใช้ในไร่ในนาได้สะดวก) และ**การบูรณาการแผนพลังงานทางเลือก** (เช่น การมีแผนเรื่องพลังงานทางเลือกให้ครบวงจร ตั้งแต่การประดิษฐ์สร้าง การประยุกต์ใช้ การติดตั้ง การมีกลุ่มช่างซ่อมแซม การคำนวณต้นทุนและรายจ่ายที่ลดไป ฯลฯ)

ดังนั้นในช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2560–2563 พี่เลี้ยงศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดสุรินทร์ จึงได้ร่วมมือกับเครือข่ายในการดำเนินงานในลักษณะชุดโครงการที่ครอบคลุมทั้ง 4 ประเด็นของพลังงานทางเลือกของชุมชนในขอบเขต 9 ตำบลที่ศึกษา

รูปแบบที่ 3: การจัดการชุดโครงการในเชิงกาลเวลา ตัวอย่างเช่น งานวิจัยในชุดโครงการการจัดการภัยพิบัติน้ำท่วมในจังหวัดอุบลราชธานี (ทัพไท ชูมนานเสียว, 2563) พื้นที่ที่ศึกษาเป็นบริเวณที่แม่น้ำโขงและแม่น้ำมูลมาบรรจบกันเป็นช่วงปลายน้ำ ดังนั้นในฤดูน้ำหลาก บริเวณนี้จึงกลายเป็นพื้นที่ที่มีน้ำท่วมอย่างเป็นประจำและซ้ำซากอย่างแทบจะ
ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้

งานวิจัยเกี่ยวกับการบริหารจัดการภัยพิบัติน้ำท่วมนี้ มีตัวแปรที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตัวปัญหาและวิธีการแก้ปัญหาอยู่หลายตัวแปร เช่น ตัวแปรแรกเป็นเรื่อง **“ช่วงระยะเวลา”** (Periodization) ซึ่งอาจจะแยกได้เป็น 2 ช่วงเวลา คือ ช่วงเวลาปกติ-น้ำยังไม่ท่วม (Normal period) และช่วงเวลาวิกฤต-ช่วงที่มีน้ำท่วม (Crisis period) ซึ่งการศึกษาวิจัยจะต้องดำเนินการให้ครบชุดทั้ง 2 ช่วงเวลา

ตัวแปรตัวที่ 2 คือ **ขั้นตอนของการบริหารจัดการ** ซึ่งตามหลักการบริหารจัดการภัยพิบัติจะต้องมีอย่างน้อย 3 ขั้นตอน ขั้นตอนแรก คือ การเตรียมการก่อนเกิดภัยพิบัติ ขั้นตอนที่ 2 คือ การบริหารจัดการในระหว่างที่เกิดภัยพิบัติ (เช่น การอพยพโยกย้ายสิ่งของและผู้คน การจัดหาปัจจัยที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของผู้ประสบภัย การเดินทางในช่วงน้ำท่วม ฯลฯ) และขั้นตอนที่ 3 คือ การบริหารจัดการหลังภัยพิบัติ (เช่น การฟื้นฟูซ่อมแซมอาคารบ้านเรือน แหล่งทำมาหากิน การจ่ายเงินเยียวยา ฯลฯ)

ตัวแปรที่ 3 เป็น **เรื่องบริบทของพื้นที่** เช่น เป็นพื้นที่เขตเมือง เขตกึ่งเมืองกึ่งชนบท และพื้นที่ชนบท ซึ่งแต่ละบริบทนั้นจะได้รับผลกระทบจากภัยพิบัติในลักษณะที่แตกต่างกัน รวมทั้งความต้องการในการจัดการไม่ว่าจะเป็นการป้องกัน การฟื้นฟู การเยียวยาจากภัยพิบัติก็มีความแตกต่างกันไปด้วย ตัวอย่างเช่น การโยกย้ายไปอยู่ศูนย์อพยพชั่วคราวนั้น คนในชนบทอาจจะไม่ใช่วิธีการนี้เหมือนคนในเมือง

ตัวแปรที่ 4 เป็นเรื่อง **การบริหารจัดการระบบการสื่อสาร** ที่เป็นเสมือนเส้นประสาทของการบริหารจัดการเรื่องภัยพิบัติเลยทีเดียว โดยทั่วไประบบการสื่อสารในเรื่องภัยพิบัติจะมี 2 ระบบ คือ การสื่อสารในภาวะปกติ (Normal communication) และการสื่อสารในภาวะวิกฤต (Crisis communication) ซึ่งจะต้องมีลักษณะพิเศษไปจากการสื่อสารในภาวะปกติ เช่น ต้องทันต่อเวลา (ต้องเตือนภัยก่อนล่วงหน้าก็ช่วงโหมงจึงจะขนย้ายสิ่งของได้ทัน) ต้องถูกต้องแม่นยำ ต้องมีลักษณะชี้แนะแนวทางปฏิบัติ (เช่น บอกให้ยกของขึ้นสู่ที่สูง) ต้องมีหลายช่องทางให้เข้าถึง (เพราะในช่วงน้ำท่วม ระบบการสื่อสารเดิมปกติอาจจะใช้งานไม่ได้) เป็นต้น

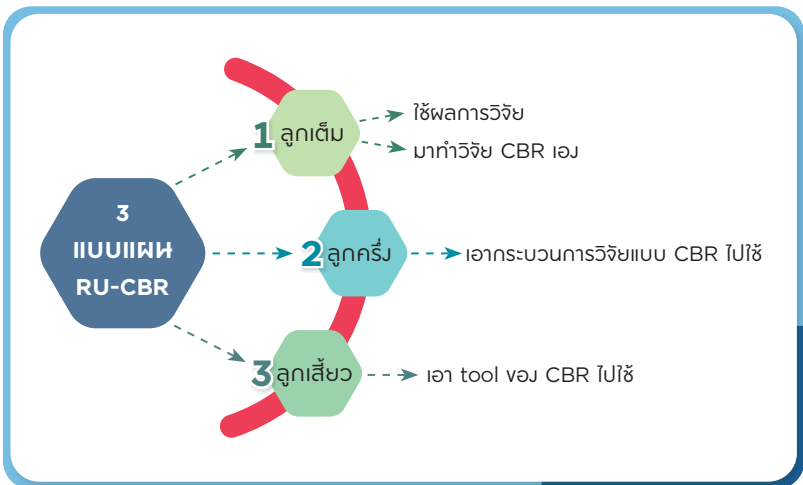
ดังนั้นในการออกแบบโครงการวิจัยให้ครอบคลุมตัวแปรต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการภัยพิบัตินั้น ทีมที่เลี้ยงศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฯ จึงต้องออกแบบงานวิจัยให้เป็นรูป “ชุดโครงการ” เพื่อให้ครอบคลุมตัวแปรต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลาเพื่อพัฒนาระบบบริหารจัดการภัยพิบัติน้ำท่วมให้ครอบคลุมทุกตัวแปร

7 ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 4: 3 แบบแผนทางเลือกของ สิ่งที่จะนำมาใช้ประโยชน์จาก CBR

โดยทั่วไปเมื่อพูดถึงเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ความเข้าใจส่วนใหญ่ของคนทั่วไปก็มักจะเข้าใจว่าเป็นการใช้ประโยชน์จาก “ผลงานวิจัย” หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นการใช้ประโยชน์ด้านเนื้อหาของการวิจัย หากอุปมาอุปไมยกับการใช้ประโยชน์จากต้นทุเรียน ก็คือการเก็บผลทุเรียน มากินนั่นเอง

แต่จากประสบการณ์ของ CBR ได้มีข้อค้นพบว่า นอกเหนือไปจากการใช้ประโยชน์ด้านเนื้อหาจากผลการวิจัยแล้ว การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ยังเป็นเสมือนการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร คือมีหลายทางเลือกของสิ่งที่จะนำมาใช้ประโยชน์ เริ่มตั้งแต่เอาสมุนไพรทั้งต้นมาต้มน้ำกิน หรือเด็ดเอาเฉพาะผลมาใช้ หรือเอาใบ เอาแต่ราก เอาแต่เปลือกมาใช้ เป็นต้น

ในที่นี้จึงจะขอเสนอทางเลือกของสิ่งที่จะนำมาใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR อย่างน้อย 3 แบบแผน โดยเทียบเคียงกับคำศัพท์ด้านฟุตบอล ดังแสดงในภาพ

7.1 แบบแผนที่ 1: ใช้แบบลูกเต็ม สำหรับแบบลูกเต็มนี้จะเป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในยุคแรก ๆ ของ CBR ซึ่งอาจจะมี 2 รูปแบบย่อย ๆ คือ

(i) เป็นการนำประโยชน์จากผลการวิจัย ซึ่งก็จะเหมือนงานวิจัยทั่วไปที่เมื่อทำวิจัยเสร็จแล้ว ก็จะมีข้อเสนอแนะให้ภาคส่วนต่าง ๆ นำไปใช้ประโยชน์

(ii) เป็นการนำประโยชน์จากการเข้ามาร่วมทำวิจัยอย่างเต็มตัว ซึ่งเป็นรูปแบบต้นฉบับของ CBR ที่ใช้ “การวิจัย” เป็นเครื่องมือ/เป็นพื้นที่ทำงานกับคนในชุมชน ในรูปแบบนี้จะถือเอา “ภารกิจของงานวิจัย CBR เป็นตัวตั้ง” กล่าวคือ กลุ่มคนที่จะเข้ามาร่วมงานกับ CBR ก็คือ “ต้องเข้ามาร่วมสังเคราะห์ในการทำโครงการวิจัย” หรือมาร่วมเล่นบทเป็น “นักวิจัย” ในโครงการ (เนื่องจากงานวิจัยเป็นภารกิจหลักของ CBR) แล้วก็ใช้ประโยชน์ในทางตรงจากผลการวิจัยที่เกิดขึ้น หรือได้ใช้ผลประโยชน์ในทางอ้อม คือ ได้พัฒนาขีดความสามารถของการเป็นนักวิจัยอย่างเต็มรูปแบบ

เราอาจจะเรียกแบบแผนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยแบบนี้ด้วยภาษาของนักดูฟุตบอลว่า เป็นแบบ “ลูกเต็ม”

7.2 แบบแผนที่ 2: แบบลูกครึ่ง แบบแผนที่ 2 นี้เกิดมาจากประสบการณ์การทำงานร่วมกับนักวิจัยชุมชนและภาคีหน่วยงานจากภาคส่วนต่าง ๆ มาเป็นระยะยาวนานต่อเนื่อง และทีมที่เลี้ยง CBR ก็ได้รับบทเรียนชุดใหม่เกี่ยวกับเรื่อง RU ว่าในการร่วมงานกับภาคีต่าง ๆ ตามแบบแผนที่ 1 คือชวนภาคีเข้ามาทำวิจัย CBR ร่วมกันแบบ “ลูกเต็ม” นั้นองค์กรภาคีบางแห่งถ้าเป็นสถาบันการศึกษาหรือสถาบันวิจัย หรือฝ่ายงานวิจัยของหน่วยงานต่าง ๆ การมาเดินทางร่วมกันใน “ภารกิจงานวิจัย” ก็พอจะกอดคอกันไปได้อย่างยาวนาน เพราะเป็น “คนคอเดียวกัน ชนเผ่าเดียวกัน”

แต่เมื่อขยายการร่วมมือแบบต่อเนื่องระยะยาวไปยัง “ชนต่างเผ่า” เช่น การทำงานกับองค์กรธุรกิจ ตัวอย่างประสบการณ์ของโหนดพี่เลี้ยง จังหวัดลำปาง ที่ทำงานร่วมมือกับฝ่ายชุมชนสัมพันธ์ของบริษัทปูนซิเมนต์ไทย จังหวัดลำปาง มาอย่างยาวนานนับสิบปี โดยทางบริษัทปูนซิเมนต์ได้เข้ามาทำงานตามแบบแผนที่ 1 คือการมาทำวิจัยร่วมกับฝ่าย CBR นับเป็นสิบ ๆ โครงการตามสไตล์ “การเอางานวิจัยเป็นตัวตั้ง”

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากฝ่ายชุมชนสัมพันธ์ของบริษัทปูนฯ มิใช่เป็น “หน่วยงานวิจัย” ภารกิจหลักของภาคีมิใช่เป็นการทำวิจัย หากแต่เป็นการทำงานด้านชุมชนสัมพันธ์ ดังนั้นจึงเกิด “นวัตกรรมรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ในแบบแผนที่ 2 คือ “การนำเอากระบวนการวิจัยแบบ CBR” (CBR Methodology) ไปใช้ในงานภารกิจประจำของหน่วยงาน ในแบบแผนที่ 2 นี้จึงเป็นกลยุทธ์ “ถือเอาภารกิจของหน่วยงานเป็นตัวตั้ง แล้วเอา CBR เข้าไปเสริม”

ตัวอย่างเช่น ทางฝ่ายชุมชนสัมพันธ์จะมีการทำโครงการ OCOP (One Community One Project) คือการให้การสนับสนุนในทุก ๆ ด้านแก่ชุมชน (ทั้งงบประมาณ อุปกรณ์ แรงงาน เครื่องจักร ฯลฯ) ในรูปแบบของการทำโครงการพัฒนาในระยะเวลาสั้น ๆ ด้วยงบประมาณที่ไม่มากนักจำนวนหนึ่ง โดยมีเป้าหมายเพื่อเชื่อม “ความสัมพันธ์ฉันญาติมิตร” กับชุมชนบ้านใกล้เรือนเคียง

ในการทำโครงการ OCOP นี้ ฝ่ายชุมชนสัมพันธ์ (ที่ผ่านประสบการณ์งานวิจัย CBR มาแล้ว) ที่เป็นกลุ่มแกนของพนักงานทั้งบริษัท ได้ประยุกต์เอา “กระบวนการของการทำงานแบบ CBR” (ท่องคาถาทั้ง 5 ข้อ และหว่านพืชหวัง 2 ผล) เริ่มตั้งแต่การสำรวจความต้องการของชุมชน มีการเก็บข้อมูลเบื้องต้น ระดมการมีส่วนร่วมอย่างสูงสุดจากชุมชน มีการออกแบบโครงการจากข้อมูลที่เก็บมา มีการลงมือดำเนินงานร่วมกัน มีการสรุปทบทวน เป็นต้น

นี่เป็นกรณีตัวอย่างของการนำกระบวนการวิจัยแบบ CBR ไปใช้ในภารกิจประจำของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ที่เรียกว่า **“เป็นการใช้ประโยชน์แบบลูกครึ่ง”** ซึ่งกรณีของบริษัทปูนซิเมนต์ไทย จังหวัดลำปาง ที่ยกมาพูดถึงนั้นก็มิใช่กรณียกเว้น เพราะจากเอกสารบันทึกเรื่องการเข้ามาร่วมทำงานวิจัย CBR ของหน่วยงานรัฐท้องถิ่น เช่น อบต. หรือเทศบาล (ดูรายละเอียดใน **อบต. แนวใหม่ ใช้วิจัยนำการพัฒนา สก., 2549**) เจ้าหน้าที่หน่วยงานรัฐท้องถิ่นส่วนใหญ่ก็ระบุว่า แม้ว่าเมื่อกลับไปที่หน่วยงานแล้วจะไม่ได้ทำเป็นโครงการวิจัย แต่ก็ได้ประยุกต์เอา **“กระบวนการทำงานแบบ CBR”** เข้าไปใช้ในการทำภารกิจของตน

7.3 แบบแผนที่ 3: แบบลูกเลี้ยง เนื่องจากในการทำงานของ CBR นั้นถือว่าจำเป็นต้องมีองค์ 3 มาประจุมกันจึงจะ **“ครบเครื่องเรื่องกระบวนการทำงาน”** คือ (i) มีคนที่มีความรู้ความเข้าใจ (ii) มีโครงสร้าง/ระบบนิเวศแวดล้อมที่เอื้ออำนวย และ (iii) มีเครื่องมือช่วยการทำงาน

จากหนึ่งในองค์ 3 ของกระบวนการทำงานแบบ CBR คือ เครื่องมือช่วยการทำงานนั้น ทำให้ CBR ได้ส่งเสริมบทเรียนในการสร้างเครื่องมือช่วยทำงานขึ้นมามากมายหลาย ๆ ประเภท เช่น เครื่องมือช่วยพัฒนาจิตใจวิจัย

เครื่องมือการเก็บข้อมูลแบบ CBR เครื่องมือการวิเคราะห์-สังเคราะห์ข้อมูล เครื่องมือการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง และแน่นอนว่า ย่อมรวมเครื่องมือช่วยเรื่อง RU ด้วย (ดูรายละเอียดในหัวข้อต่อไป)

จากการเป็นแหล่งสะสมเครื่องมือช่วยการทำวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงนี้เอง จึงกลายมาเป็นอีกนวัตกรรมหนึ่งของเรื่อง RU คือ แบบแผนที่ 3 ของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR อันได้แก่ การนำเอา เครื่องมือต่าง ๆ ของ CBR ไปใช้ เช่น ใช้เครื่องมือ Timeline ในการศึกษา ประวัติความเป็นมาของการตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ใช้เครื่องมือแผนที่เดินดิน เมื่อ อบต. จะมีการทำโครงการจัดการขยะ เครื่องมือการคืนข้อมูลให้ชุมชน ในเวทีประชาคม เป็นต้น แบบแผนที่ 3 ของ RU จากการเลือกเอาเครื่องมือ บางชิ้นของ CBR ไปใช้ประโยชน์เช่นนี้ จึงเรียกว่า **“การใช้แบบลูกเสี้ยว”**

จากแบบแผนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ทั้ง 3 แบบ คือ ลูกเต็ม ลูกครึ่ง และลูกเสี้ยว นั่น เราจะพบข้อเท็จจริง 2-3 ประการที่ เกี่ยวข้อง คือ ประการแรก ในการเลือกใช้แบบแผนใดนั้น ผู้ใช้ประโยชน์ จำเป็นต้อง “ลองชน/ลองหน้าตัก” แตกต่างกันไป เช่น รูปแบบแรก เป็นรูปแบบ ที่ผู้ใช้ประโยชน์ต้องทุ่มเทพยายาม (Resource) ของตนเองมากพอสมควร (เวลา แรงงานกาย แรงงานสมอง เงินทอง ฯลฯ) ส่วนรูปแบบที่ 3 คือ ลูกเสี้ยว นั้น ผู้ใช้ประโยชน์ก็จะลงทุนทรัพยากรเพียงเล็กน้อยเท่านั้น (แค่ศึกษาทำความเข้าใจรายละเอียดของเครื่องมือ CBR ที่จะนำไปใช้ ก็น่าจะเพียงพอแล้ว)

ประการที่สอง ในทางกลับกัน หากลงทุนทรัพยากรมาก (แบบว่าทุ่มทุนสร้าง) ก็ย่อมได้รับผลตอบแทนสูงเช่นเดียวกัน การเข้ามาร่วม ตลอดทั้งกระบวนการวิจัยแบบลูกเต็ม ผู้ใช้ประโยชน์ก็ย่อมได้ทั้งความเข้าใจ ที่ทะลุปรุโปร่งต่อเรื่อง CBR และยังได้มีประสบการณ์ทดลองทำจริง แต่หาก ลงทุนน้อยเช่นแบบแผนลูกเสี้ยว ผลตอบแทนในเรื่อง RU ก็จะมีเพียง การได้รู้จักใช้เครื่องมือของ CBR ให้ได้ประโยชน์เท่านั้น

ประการที่สาม แต่อย่างไรก็ตามการเพิ่ม Options ในเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ให้มีหลากหลายแบบแผนนั้น ก็เท่ากับได้เพิ่มโอกาสในการใช้ประโยชน์ให้มากขึ้นสำหรับกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์หลายๆ กลุ่มที่มีต้นทุนมากน้อยไม่เท่ากัน ดังเช่นประวัติของบริษัทปูนซิเมนต์ไทย จังหวัดลำปาง ที่เล่ามา ทำให้มีกลุ่มคนจำนวนมากขึ้นที่มีโอกาสเข้าถึงและได้ใช้ประโยชน์จากวิจัย CBR ตามอัตภาพของตน หรือหากมองในแง่มุมมองของการตลาด ก็อาจจะพูดได้ว่าแบบแผนที่ 3 ของ RU แบบลูกเสี้ยวใน CBR นั้นเป็นช่วงของการ “ให้ทดลองทำความรู้จักกับผลิตภัณฑ์ตัวอย่างของ CBR เสียก่อน” ก่อนที่จะตัดสินใจทุ่มทุนหน้าตักเข้ามาร่วมวงไพบูลย์กับ CBR แบบลูกเต็ม

8

ปัจจัยเอื้ออำนวยที่ 5: ระบบนิเวศของการวิจัย

ในหัวข้อที่ 2 เรื่องกรอบ RU ในระดับประเทศไทยนั้น ผู้เขียนได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ สกว. โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย ซึ่งอาจสรุปสั้น ๆ ได้ว่า สกว. นั้นถือว่าเป็นพื้นที่หรือเป็นระบบนิเวศที่เอื้ออำนวยและเหมาะสมสำหรับการเจริญเติบโตของต้นไม้แห่ง RU เป็นอันมาก และนี่ถือเป็นกรอบใหญ่กรอบแรกของงานวิจัย CBR ที่เป็นโครงการที่อยู่ภายในกรอบของ สกว.

ส่วนกรอบที่ 2 ที่เป็นชั้นในเข้ามาก็คือ **กรอบฝ่ายงานวิจัยท้องถิ่น** ซึ่งเป็นหน่วยงานย่อยหน่วยงานหนึ่งภายใน สกว. ในฝ่ายงานนี้ก็ยังมีกรไต้ปยุ่ รตนน้ำ พรวนดิน เพื่อสร้างระบบนิเวศที่เหมาะสมมากยิ่งขึ้นสำหรับการเจริญเติบโตของเรื่อง RU ของ CBR ในที่นี้ ผู้เขียนจะลองสรุปประมวล

บรรดาองค์ประกอบย่อยๆ ของระบบนิเวศของการวิจัย CBR ทั้งกรอบนอก (สกว.) และกรอบใน (ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น) ที่เป็นปัจจัยเอื้ออำนวยให้การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นไปได้อย่างดี (ดูรายละเอียดใน **แกระรอย 16 ปี สกว.,** สีสมาภรณ์ บัวสาย และสุชาติตา ชินะจิตฺร, 2552)

ส่วนที่ 3

เครื่องมือและรูปแบบ
RU ใน CBR

สำหรับเนื้อหาในส่วนที่ 3 นี้ จะเป็นตัวอย่างรูปธรรมที่เข้าใกล้กับภาคปฏิบัติการในเรื่อง RU มากขึ้น โดยในหัวข้อแรก ผู้เขียนจะมาขยายความเรื่อง “เครื่องมือช่วยงาน RU” ที่ได้เกริ่นถึงไปบ้างแล้ว ในหัวข้อที่ 2 ผู้เขียนจะประมวลรูปแบบ RU ในงาน CBR เพื่อให้ผู้อ่านได้พอเกิดไอเดียบ้าง

9

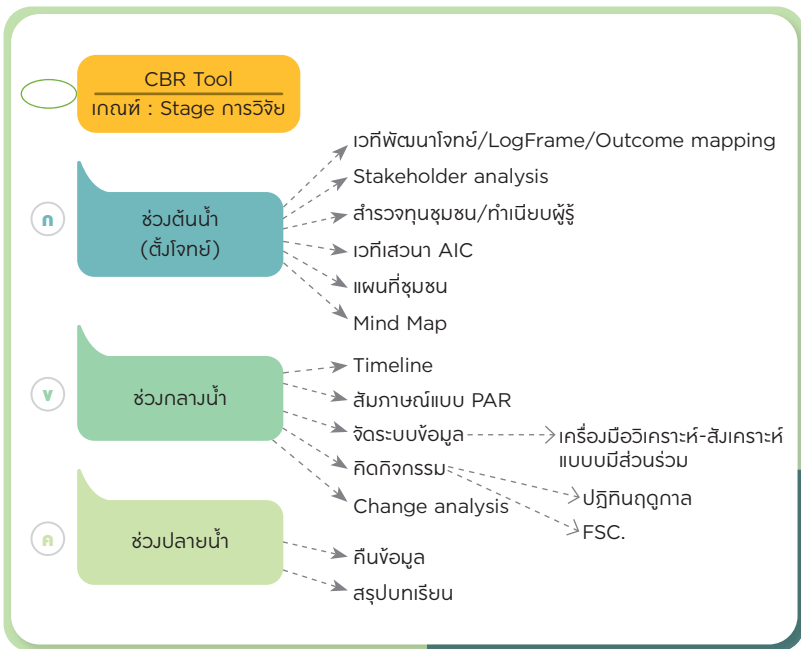
เครื่องมือช่วยงาน RU ในงาน CBR

ดังได้กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า การคาดหวังผลลัพธ์ของการทำงานวิจัย CBR นั้น นอกจากความคาดหวังที่จะแก้ไขปัญหาต่างๆ ของชุมชนให้ลุกล่วงไปได้แล้วในเบื้องต้น (หวังว่าจะได้ “ของ”) CBR ก็ยังตั้งเป้าหมายที่จะพัฒนาศักยภาพของ “คนทำวิจัย” ไปพร้อมๆ กัน (หวังว่าจะได้ “คน”)

และวิธีพัฒนาศักยภาพคนที่ดีที่สุดนั้น Steve Jobs ก็ได้เคยชี้แนะเอาไว้ว่า วิธีการพัฒนาศักยภาพของคนได้ดีที่สุดนั้น ก็คือต้องให้เครื่องมือ (Tool) แก่เขา ตัวอย่างเครื่องมือง่ายๆ ในชีวิตประจำวันก็เช่น เบ็ดตกปลา เมื่อเราให้เบ็ดตกปลาแก่คนคนหนึ่งนั้น เราก็จะเห็นฟังก์ชัน 2 ฟังก์ชันของเครื่องมือชิ้นนั้น ฟังก์ชันแรกเมื่อคนคนนั้นเริ่มลงมือใช้เบ็ดตกปลา เราก็จะ

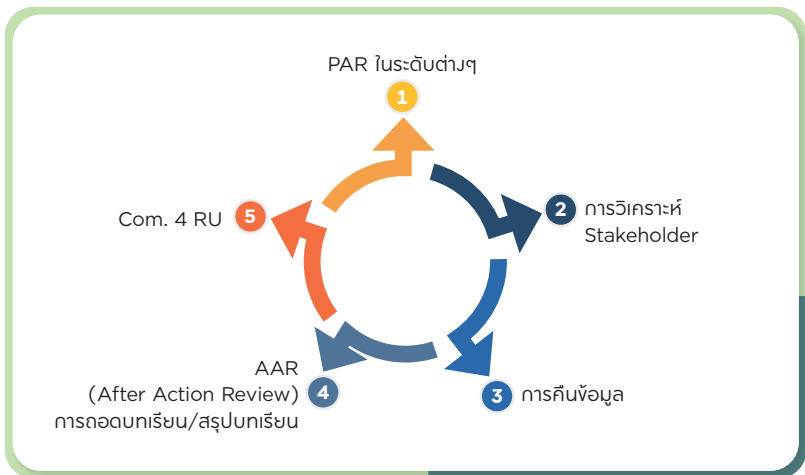
สามารถประเมินศักยภาพของเขาได้ว่า (Evaluative function) เขามีฝีมือการตกปลาที่ชำนาญมากน้อยแค่ไหน และในฟังก์ชันที่สอง คนคนนั้นก็สามารใช้เบ็ดตกปลานั้นพัฒนาฝีมือของเขาให้ดีขึ้น (Empowerment function)

ในงานวิจัย CBR จะมีชุดความรู้เกี่ยวกับเครื่องมือทำการวิจัยอยู่ตลอดทั้งสายน้ำ (ช่วงต้น-กลาง-ปลาย) ดังตัวอย่างในภาพ

เครื่องมือแต่ละประเภทนั้นจะมีฟังก์ชันหลักของตัวเอง เช่น เครื่องมือการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder analysis) ก็จะช่วยระบุตัวคนที่เข้ามาเกี่ยวข้องในโครงการวิจัยใน 2 สถานะ คือ ผู้ได้รับผลกระทบ/ผลประโยชน์จากโครงการ และผู้มีอำนาจ/อิทธิพลที่จะช่วยให้โครงการบรรลุเป้าหมาย

และจากฟังก์ชันหลักพื้นฐานนี้ ก็จะนำไปสู่ “ฟังก์ชันก้าวที่สอง” คือ เป็นเครื่องมือการนำไปใช้ประโยชน์ได้ด้วย คือทางที่มิจัยสามารถจะดึง คนทั้ง 2 กลุ่ม ให้เข้ามาเป็น “กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ได้อีกต่อไป จากนั้น ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างเครื่องมือช่วยการทำงานวิจัย CBR สัก 4-5 เครื่องมือ ที่สามารถจะนำมาใช้ในเรื่อง RU ได้ พอให้ผู้อ่านพอได้ ใจเดี๋ยยอย่างคร่าว ๆ

9.1 เครื่องมือสร้างการมีส่วนร่วม (PAR) ในระดับต่างๆ

เครื่องมือสร้างการมีส่วนร่วมนี้เป็นเครื่องมือที่งานวิจัยทั่ว ๆ ไปก็ได้ นำมาใช้ในขั้นตอนต่างๆ ของการวิจัย เช่น ขั้นตอนการพัฒนาโจทย์ ขั้นตอนการเก็บข้อมูล หรือขั้นตอนการลงมือดำเนินการแก้ไขปัญหา อย่างไรก็ตาม งานวิจัย CBR ก็มีแนวคิดและวิธีการใช้เครื่องมือชิ้นนี้ อย่างวิจิตรพิสดารมากพอสมควร ในฐานะที่เครื่องมือนี้เป็นคาถาข้อที่ 2 ของ CBR (ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ, การมีส่วนร่วม: คาถาข้อที่ 2 ของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 2565)

เครื่องมือสร้างการมีส่วนร่วมถือว่าเป็น “เครื่องมือเบิกทาง” ไปสู่การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย เพราะการใช้ประโยชน์จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่อผู้ใช้ต้องสามารถฝ่าข้ามด้านต่าง ๆ เริ่มตั้งแต่ด้านของรับรู้ แล้วก็ต้องเข้าถึงตามด้วยเข้าใจ และตบท้ายด้วยการมองเห็นแง่มุมที่ตนเองจะนำไปใช้ประโยชน์ได้

สำหรับตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่จะยกมาเสนอนี้ จะสาธิตให้เห็นการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยจาก **คนวงใน**เอง (คนในชุมชน) และการใช้ประโยชน์จาก **คนวงนอก** (ภาคี) ที่เกิดขึ้นจากการได้เข้ามามีส่วนร่วมในงานวิจัย CBR

9.1.1 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของคนวงใน ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่เป็นแบบฉบับของงานวิจัยที่มีทีมวิจัยเป็นคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน คือ โครงการวิจัย “การจัดการขยะมูลฝอยในชุมชนบ้านเมืองบัวอย่างมีส่วนร่วมของชาวบ้านตำบลเมืองบัว อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด” (ไพจิตร วสันตเสนานนท์ และคณะ, 2548) งานวิจัยชิ้นนี้ได้คุณครูของโรงเรียนในชุมชนมาเป็นหัวหน้าโครงการ จึงเท่ากับได้ต้นทุนความรู้เรื่อง “การรู้จักบริบทของชาวบ้านอย่างเจาะลึก รู้จักคนในชุมชนว่าใครเป็นยังไง” ติดตัวมาเป็น Tacit knowledge อยู่แล้ว พื้นที่ศึกษาจะครอบคลุม 6 หมู่บ้านของตำบลเมืองบัว จังหวัดร้อยเอ็ด

(i) แง่มุมที่ผู้เขียนคิดว่าเป็นจุดที่โดดเด่นอย่างยิ่งของงานวิจัยชิ้นนี้ ก็คือ **การออกแบบกิจกรรมทุกกิจกรรมของการวิจัยอย่างประณีตบรรจง ตั้งแต่จุดออกสตาร์ทของการสร้างทีม ไปจนถึงจุดเข้าเส้นชัยคือ การลงมือจัดการขยะ ทั้งแกนนำและทีมวิจัยได้ดำเนินการอย่างรอบคอบ ทุกกิจกรรมมีแนวคิดและเป้าหมายที่ชัดเจนอยู่ข้างหลัง และเป็น การออกแบบกิจกรรมที่วางอยู่บน “ข้อมูลที่วิเคราะห์สังเคราะห์มาแล้ว”**

(Activities designed-on information) รวมทั้งเป็นกิจกรรมที่ชัดเจนว่าจะเป็นการวางแผนทางขาของโครงการให้เข้าไปให้ถึงคนทุกกลุ่มในชุมชน เพื่อระดมการมีส่วนร่วมในทุกรูปแบบจากทุกคน

(ii) สำหรับปัญหาเรื่องการจัดการขยะที่นำมาเป็นโจทย์วิจัยนั้น เป็นปัญหาหนึ่งที่เรื้อรังมายาวนานของชุมชน และจากการจัดเวทีประชาคมของหมู่บ้าน คนในชุมชนก็รับรู้ว่าขยะเป็นปัญหาสำคัญอยู่ แต่ทว่ายังไม่รู้ว่าจะมีวิธีการแก้ไขได้อย่างไร ในอดีตที่ผ่านมา อบต.เมืองบัวเคยใช้วิธีแก้ปัญหาหลายอย่าง เช่น จัดหาถังขยะแบบยางรถยนต์มาไว้ให้ หรือสร้างเตาเผาขยะสดจากตลาดสด แต่ทว่าวิธีคิดแบบ “หลายคนทิ้งหนึ่งคนเก็บ” นั้น พิสูจน์แล้วว่าไม่สามารถจะแก้ปัญหาได้ วิธีคิดใหม่ที่ทีมวิจัยนำมาใช้ในเรื่องการจัดการขยะก็คือ “ถ้าเราไม่เป็นส่วนหนึ่งของการแก้ปัญหา เราก็ต้องเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างปัญหา” เพราะปัญหาขยะเป็นปัญหาที่ทุกคนในชุมชนร่วมกันสร้าง ดังนั้นก็ต้องร่วมกันแก้เช่นกัน

(iii) จากวิธีคิดดังกล่าว เครื่องมือ “การมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางจากทุกคนในชุมชนในรูปแบบหรือบทบาทใดบทบาทหนึ่ง” จึงเป็นตัวช่วยตัวหลักในการทำงานของทีมวิจัยผ่านกิจกรรมต่างๆ เริ่มตั้งแต่ “การคัดเลือกและประกอบทีมวิจัย” (คล้ายๆ โค้ชฟุตบอลเลือกตัวนักฟุตบอลเข้าทีม และวางตำแหน่งเล่นให้) ทีมวิจัยประกอบด้วยคน 9 คน ที่มีทั้งความเกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา (เช่น อสม.) หรือเป็นผู้ที่มีอำนาจตามแนวคิด Stakeholder analysis เช่นเจ้าอาวาสวัดในชุมชน ซึ่งทางทีมวิจัยขอให้ท่านเดินสาย(การ)บิณฑบาตไปให้ครบถนนทุกสาย และขอให้เทศน์ชี้แจงเรื่องโครงการวิจัยไปด้วย (นับเป็นวิธีการประชาสัมพันธ์แบบสายธรรม) หรือเป็นปลัด อบต. ซึ่งเป็นผู้ร่วมอุปถัมภ์หลัก (เพราะงบประมาณวิจัยของ สกว. มีเพียงเล็กน้อย) เป็นต้น

(iv) เช่นเดียวกับในขั้นตอนการเก็บข้อมูลปริมาณขยะในชุมชน ทีมวิจัยได้เปิดรับอาสาสมัครจากทั้ง 6 ชุมชน ชุมชนละ 5 คน (รวม 30 คน) มาช่วยกันเก็บข้อมูลการสำรวจขยะ แล้วก็ใช้อีกวิธีการหนึ่งประกอบไปด้วย คือการเก็บข้อมูลจากเวทีกลุ่มย่อยให้ครบทั้ง 6 หมู่บ้าน โดยคืนข้อมูลจากการสำรวจให้กลุ่มย่อยเพื่อให้เกิดการตรวจสอบข้อมูลและให้กลุ่มย่อยนำเสนอข้อเสนอนะวิธีการแก้ไขปัญหา เวทีกลุ่มย่อยนี้เป็นตัวแทนจาก 6 หมู่บ้าน อีกบ้านละ 20 คน (นี่เป็นวิธีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแบบสามเส้าแท้ ๆ)

หลังจากตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลแล้ว ก็มีการวิเคราะห์สังเคราะห์จัดหมวดหมู่ข้อมูล มีข้อมูลทั้งที่เป็นปัญหาและข้อเสนอเรื่องวิธีการแก้ไข ต่อจากนั้นก็มีการจัดเวทีใหญ่ของการคืนข้อมูลที่มีผู้เข้าร่วมเป็นตัวแทนจากกลุ่มต่างๆ ในชุมชน อาทิ ตัวแทนผู้นำ อสม. อบต. ครู นักเรียน รวมอีก 83 คน หลังจากนั้นก็แบ่งกลุ่มตามหมู่บ้านเพื่อให้แต่ละบ้านออกแบบกิจกรรมการจัดการขยะที่เหมาะสมกับบ้านของตัวเอง

เมื่อ “รู้จักขยะบ้านตัวเองอย่างถ่องแท้” แล้ว ก็ได้เวลาไป “ศึกษาวิธีการจัดการขยะจากบ้านอื่น” ดูบ้าง ในกิจกรรมศึกษาดูงานที่มีทีมวิจัยและตัวแทนชาวบ้าน (ซึ่งรับรู้และเข้าใจปัญหาของตัวเองแจ่มแจ้งทางตลอดแล้ว) จำนวนถึง 60 คน ไปศึกษาดูงานในพื้นที่อื่น ๆ อีก 2 แห่ง

(v) ในท้ายที่สุด ทางโครงการฯ ก็ได้แนวทางแก้ไขปัญหาขยะออกมาเป็น 6 โครงการย่อย ๆ คือ

- 1) เวทีอบรมแผนการจัดการขยะให้ชาวบ้าน
- 2) โครงการหน้าบ้านนำมอง (ใช้กลยุทธ์มีการแข่งขันกันระดับหมู่บ้านและระดับตำบลเพื่อสร้างความตื่นตัว)
- 3) โครงการประชาสัมพันธ์
- 4) โครงการธนาคารขยะรีไซเคิล ดำเนินการในสถานศึกษา
- 5) กิจกรรมทอดผ้าป่าขยะรีไซเคิล
- 6) โครงการหลักสูตรท้องถิ่น

หากวิเคราะห์ที่คุณลักษณะของทั้ง 6 โครงการ ก็จะทำให้เห็นว่าแต่ละโครงการได้กระจายตัวของ “เจ้าภาพของงาน” ให้ทุกสถาบันในชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม และจากการมีส่วนร่วมนี้เอง ทำให้ทุกกลุ่มทุกสถาบันในชุมชนได้ใช้ประโยชน์ทั้งจากข้อมูลงานวิจัย ทั้งจากข้อคิดเห็น/ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย ทั้งจากการเข้าร่วมทำกิจกรรมจากงานวิจัย จนผลลัพธ์สุดท้ายคือเกิดระบบบริหารจัดการขยะของชุมชนที่มีประสิทธิภาพจนสามารถแก้ปัญหาขยะที่เคยเรื้อรังมาได้

9.1.2 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยจากคนวงนอก ตัวอย่างโครงการที่เป็นตัวแทนของการใช้ประโยชน์ของคนวงนอก (ภาคี) ที่ได้เข้ามามีส่วนร่วมในโครงการวิจัย CBR ในรูปแบบที่สูงที่สุด คือเข้ามาเป็นหัวหน้าโครงการวิจัย คือ โครงการ “การบริหารจัดการโครงข่ายน้ำเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการเกษตรอย่างมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านท่าออย ตำบลบึงหวาย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” (ทวี สีทากุล, อังกุล แสนทวีสุข, อุทัย อันพิมพ์ และคณะ, 2560) ซึ่งเป็นงานวิจัยแบบ “ก้อน 3 เล้า” กล่าวคือ ทีมวิจัยประกอบด้วยตัวแทนจาก 3 ฝ่าย คือ ฝ่ายชุมชน ฝ่ายสถาบันการศึกษา และฝ่ายหน่วยงานรัฐท้องถิ่น (ในกรณีนี้คือ อบจ. อุบลราชธานี) โดยมีฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น สกว. เป็นตัวประสาน

กว่าที่การวิจัยเรื่องการบริหารจัดการน้ำจะมาถึงตัวที่ “ก้อน 3 เล้า” แบบนี้ ทางศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดอุบลราชธานี ได้มีประสบการณ์และบทเรียนของการผ่านร้อนผ่านหนาว ผ่านการลองผิดลองถูกมามากพอสมควร โดยเริ่มแรก ศูนย์ฯ จะเริ่มทำงานด้านการสร้างความเข้มแข็งแก่ฝ่ายชุมชนก่อนเพื่อเสริมพลังขีดความสามารถในการบริหารจัดการน้ำทั้งเพื่อการบริโภคและเพื่อการเกษตร แต่แล้วศูนย์ฯ ก็พบว่าปัญหายังคลี่คลายไปได้ไม่สุดทาง เพราะมาติดคอขวดที่หน่วยงานรัฐท้องถิ่น ซึ่งในแต่ละสายนั่นมีหน่วยงานรัฐรับผิดชอบอยู่หลายหน่วย แต่ต่างฝ่ายต่าง “สร้างดาวกันคนละดวง” ดังนั้นศูนย์ฯ จึงต้องหมุนพวงมาลัยการทำงานมาทำวิจัยแบบ “ก้อน 3 เล้า”

ศุณย์ฯ ได้บทเรียนที่นำมาตั้งเป็นกติกากว่า ในการทำโครงการวิจัย เรื่องการบริหารจัดการนํ้า นั้น ถ้าจะไปให้ถึงที่สุดสายปลายทาง จะต้องประกอบด้วยมีวิจัยให้มีตัวแทนจาก 3 ฝ่าย โดยที่แต่ละฝ่ายต่างมีทั้งข้อเด่นและข้อจำกัด ฝ่ายแรกก็คือชุมชน ซึ่งต้องทั้งลงแรงและรับผล ชุมชนที่รู้เห็นและเป็นใจนี้จะเป็นตัวกำกับทิศทางการทำงานเพราะเป็นเรื่องของตัวเองโดยตรง ฝ่ายที่ 2 คือฝ่ายวิชาการที่จะคอยช่วยสร้างความรู้เพื่อเป็นโคมไพส่องนำทางการปฏิบัติ และฝ่ายที่ 3 คือหน่วยงานรัฐท้องถิ่นที่เกี่ยวข้อง ซึ่งจะตัวนำพาความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นไปลงมือทำให้เกิดมรรคผลที่เป็นจริง

ในโครงการวิจัยนี้ มีหนึ่งในหัวหน้าโครงการที่มาจากองค์การบริหารส่วนจังหวัด คือ คุณอังกูล แสนทวีสุข ซึ่งได้เล่าประสบการณ์ของตนเองว่า จากภาระหน้าที่เดิมในตำแหน่งนายช่างโยธาของ อบจ. ตนก็ได้ทำหน้าที่ออกแบบการก่อสร้างโครงสร้างต่าง ๆ และได้เข้าไปทำงานในพื้นที่ที่ศึกษาอยู่บ้างแล้ว แต่ก็ยังพบว่าจุดเจ็บของชุมชนที่ศึกษา ก็คือพื้นที่ส่วนหนึ่งยังไม่สามารถเข้าถึงน้ำใช้ได้

คุณอังกูลเล่าประสบการณ์การมีส่วนร่วมในโครงการวิจัยนี้ ในฐานะหัวหน้าโครงการว่า “ได้ทำทุกอย่างตั้งแต่สาวกกะเบือยันเรือรบอย่าง(เดิน)ตากแดด แบกเสียม แบกกล้อง แบกกะต่า(ตะกร้า)” และแน่นอนว่าความสำเร็จของโครงการนั้นก็ทำให้ชุมชนได้ประโยชน์จากการมีน้ำใช้ก่อนเป็นอันดับแรก

ส่วนในฐานะภาคีเช่น อบจ. จะได้ประโยชน์อะไรบ้างจากการเข้าร่วมงานวิจัยในครั้งนี้ คุณอังกูลเล่าว่ามีประโยชน์ใน 2 ระดับ ระดับแรกเป็นประโยชน์ต่อตัวเอง ระดับที่สอง เป็นประโยชน์ต่อการทำงาน

สำหรับประโยชน์ระดับแรกนั้น นายช่างโยธา อบจ. บอกว่าการได้เข้ามาร่วมมือในโครงการวิจัยทำให้มีการทำงานที่เป็นระบบมากขึ้น ได้เรียนรู้วิธีการทำงานแบบประสานเชื่อมโยงคนจากหลายๆ กลุ่ม จากพี่เลี้ยงศุณย์ฯ ที่ทำหน้าที่เหมือนเป็นนํ้ายาเชื่อมประสาน ได้ใช้ความคิด

มากขึ้น คิดแปลก คิดนอกกรอบมากขึ้น จากแต่เดิมที่จะทำงานตามกรอบเดิม ๆ ซึ่งบางครั้งก็ไม่เหมาะสมกับพื้นที่

ส่วนการนำประโยชน์จากงานวิจัยไปใช้ในการทำงานก็มีหลายส่วน ตั้งแต่ได้นำข้อมูลที่ได้จากการเก็บในงานวิจัยไปเขียนโครงการของงบประมาณสนับสนุนการทำคลองส่งน้ำเพื่อกระจายน้ำไปถึงพื้นที่ขาดน้ำ นอกจากนี้ทาง อบจ. ยังได้นำข้อมูลจากโครงการไปบรรจุเป็นแผนสร้างคลองส่งน้ำให้ครบและทั่วถึงทุกพื้นที่ของชุมชน

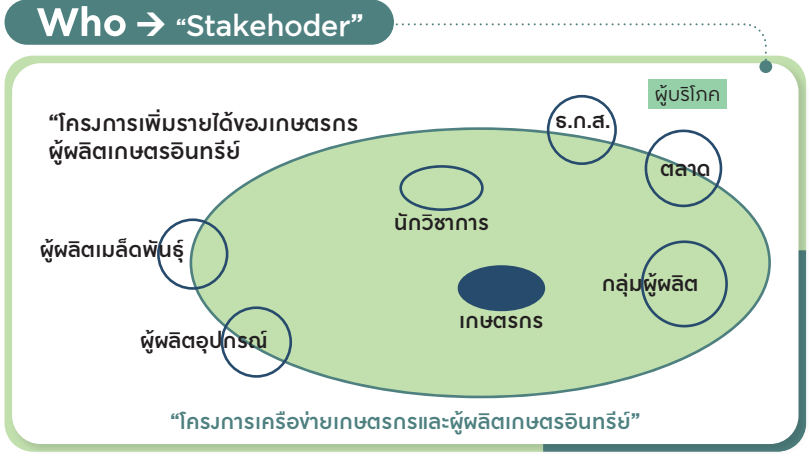
9.2 เครื่องมือการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย (Stakeholder Analysis: SH)

เนื่องจากวิจัย CBR เป็นงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวข้องกับผู้คนหรือกลุ่มคน ไม่ว่าจะเป็นการวิจัยในประเด็นอะไรก็ตาม ก็ต้องมีคนและกลุ่มคนเข้ามาเกี่ยวข้องอยู่เสมอ ไม่ว่าจะเป็นเข้ามาเกี่ยวข้องกับในฐานะอะไร โดยเฉพาะในฐานะ “ผู้ที่มีส่วนได้หรือส่วนเสียจากโครงการวิจัย” ดังนั้นในงาน CBR จึงมีเครื่องมือที่เรียกว่า “การวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสีย” เข้ามาเป็นตัวช่วยตั้งแต่เริ่มตกฟากโครงการ

การเครื่องมือ SH นี้จะมีเป้าหมายในเบื้องต้นเพื่อให้ทราบถึงตำแหน่งยืนทางผลประโยชน์ (ได้-เสีย) ของคนแต่ละคน/แต่ละกลุ่ม เพื่อที่จะออกแบบว่าทางโครงการจะมีท่าที่ต่อคนเหล่านั้นในลักษณะไหน หรือเขยิบขึ้นไปอีกเล็กน้อยว่า แล้วจะออกแบบการบริหารความสัมพันธ์และการสื่อสารกับกลุ่มที่ได้-เสียจากโครงการให้ถูกต้องเหมาะสมได้อย่างไร และจากเป้าหมายเบื้องต้นนี้ก็สามารถจะนำมาใช้ประโยชน์ได้ในลำดับต่อมาคือใช้ระบุกลุ่มคนที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้อีกต่อไป

ตัวอย่างเช่น เมื่อมีการทำโครงการวิจัยเพิ่มรายได้ของเกษตรกร ผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ เราก็อาจจะวาดภาพตำแหน่งยืนตามระดับความใกล้ชิดกับประเด็นที่จะวิจัยว่าจะมีคนกลุ่มใดบ้าง เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มนักวิชาการ

กลุ่มผู้ผลิต ตลาด ธ.ก.ส. ผู้ผลิตอุปกรณ์ ผู้ผลิตเมล็ดพันธุ์ ผู้บริโภค
ตั้งในภาพ

วิธีการวิเคราะห์ SH นั้นมีได้หลายแบบ ในที่นี้จะยกตัวอย่างสัก 2 แบบ คือ

(ก) การใช้ตารางความสนใจ (ผลประโยชน์) - อิทธิพล (Interest-Influence Grid) เป็นวิธีการวิเคราะห์ SH แบบพื้นฐานที่นิยมใช้กัน วิธีการนี้จะแบ่งกลุ่มคนที่เกี่ยวข้องโดยใช้เกณฑ์ 2 เกณฑ์ คือ

- **Interest** - คือความสนใจของคนกลุ่มนั้นที่มีต่องานวิจัยหรือผลประโยชน์หรือผลกระทบทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมที่อาจจะเป็นได้ทั้งด้านบวกและด้านลบ
- **Influence** - คืออิทธิพลหรือความสำคัญของคนกลุ่มนั้นที่มีต่อความสำเร็จของโครงการตลอดทั้งกระบวนการ

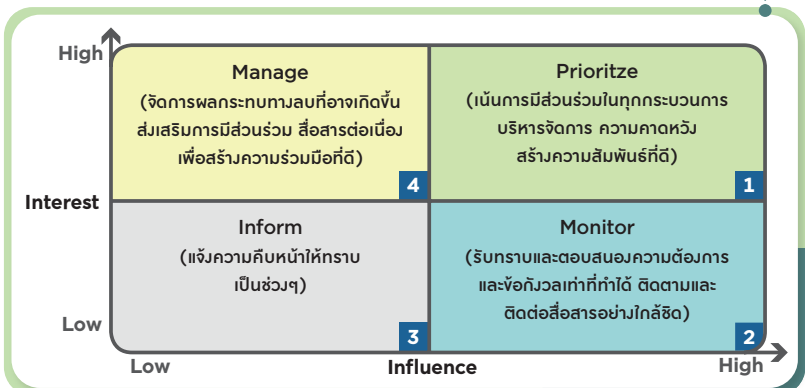
วิธีวิเคราะห์ก็นำเกณฑ์ทั้ง 2 (IxI) มาให้น้ำหนักมากน้อย (เป็นสเกล 1-2-3-4-5 ก็ได้) แล้วนำมาจัดลง "ตาราง 4 กล้อง" (Grid) ตั้งในภาพ

ตารางความสัมพันธ์ระหว่างความสนใจและการมีอิทธิพล
Interest-Influence Grid

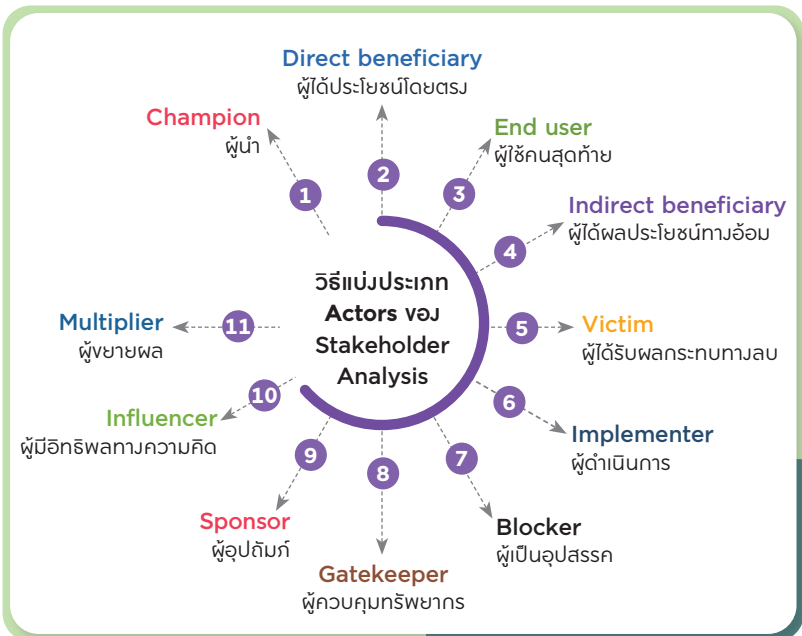
เมื่อได้กลุ่มคนเป็น 4 กลุ่ม ใน 4 กล้อง A B C D และทราบว่าคนกลุ่มไหนอยู่ในกล้องไหน ขั้นตอนต่อไปก็คือการวางแผนออกแบบว่าทางโครงการควรจะดำเนินการความสัมพันธ์หรือจะติดต่อสื่อสารกับกลุ่มคนในแต่ละกล้องอย่างไร ดังแสดงตัวอย่างในภาพ

Interest-Influence Grid

ตัวอย่างเช่น คนในกลุ่ม A (กลุ่ม 4 ในภาพนี้) เป็นคนที่จะได้ผลประโยชน์จากโครงการมาก หากแต่เป็นกลุ่มคนที่มีอิทธิพลน้อย เช่น เกษตรกรรายย่อย ผู้ใช้แรงงาน คนกลุ่มนี้ทางโครงการต้องเอาไป “บริหารจัดการ” ด้วยการส่งเสริมการมีส่วนร่วม สื่อสารอย่างต่อเนื่องเพื่อสร้างความร่วมมือที่ดี (เช่น ชวนมาเป็นนักวิจัยในโครงการ) พร้อมกับจัดการผลกระทบทางลบ เช่น หากเกษตรกรไม่รับรู้รายละเอียดของโครงการ หรือขาดความรู้เรื่องการวางแผนธุรกิจ ก็ต้องจัดการฝึกอบรมเพิ่มเติมให้ เป็นต้น คนกลุ่มนี้ก็จะได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเป็นกลุ่มแรกเลย

(ข) การใช้เกณฑ์เรื่อง “บทบาท” (Actors) ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง การวิเคราะห์ SH อีกวิธีหนึ่งคือการปิดสตีกเกอร์ “บทที่จะเล่น” ให้แก่คนกลุ่มต่างๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องในโครงการ ตัวอย่างของ “บทที่จะเล่น” มีดังแสดงในภาพ

(i) จากตัวอย่างทั้ง 11 บทบาทที่แสดงในภาพ จะมีบทบาทหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยโดยตรง คือบทบาทของ “ผู้ขยายผล” (Multiplier) ซึ่งจะเป็นผู้นำข้อมูล ผลการวิจัย กระบวนการวิจัย เครื่องมือการวิจัย (ลูกเต็ม ลูกครึ่ง ลูกเสี้ยว) ไปใช้ประโยชน์ในบริบทอื่น ๆ ต่อไป อย่างไรก็ตาม แม้แต่คนที่เล่นบทอื่น ๆ อีก 10 บทบาท ก็สามารถจะแปลงร่างมาเป็น “ผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัย” ได้เช่นกัน

(ii) จากประสบการณ์ของวิจัย CBR พบว่าการวิเคราะห์ผู้มีส่วนได้เสียจากการแจกบทให้นี้ มีวิธีการนำมาใช้ได้อย่างพลิกแพลง ยืดหยุ่น และมีผลวัดได้อย่างมาก เริ่มตั้งแต่การใช้แบบทำพื้นฐาน คือการวิเคราะห์ SH ตามบทบาท จะช่วยนำทางให้ทีมวิจัยรู้ว่า “ควรจะต้องเอาผลของการวิจัยไปใช้กับใคร” ตัวอย่างเช่น งานวิจัย CBR เรื่องการจัดการของชุมชนต่อ “กลุ่มผู้สร้างปัญหา” ที่เป็นผู้ประกอบการรายย่อยที่ทำธุรกิจต้มเกลือของ 3 หมู่บ้าน ในตำบลโคกพระ จังหวัดมหาสารคาม (ชมเชย สุทธิพิทย์ และคณะ, 2547) ทั้ง 3 หมู่บ้านที่เป็นพื้นที่ศึกษาประสบกับปัญหาผลกระทบจากผู้ประกอบการโรงงานต้มเกลือ จำนวน 14 ราย มานานนับ 10 ปี และแม้ว่าจะได้พยายามแก้ปัญหาด้วยสารพัดวิธี แต่ทว่าก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ จนกระทั่งชุมชนได้มาเลือกใช้วิธีการแบบ CBR และได้วิเคราะห์ว่าช่องว่างของการแก้ปัญหาที่ผ่านมา คือการขาดข้อมูลเชิงประจักษ์ที่พิสูจน์ผลกระทบของการต้มเกลือ (ซึ่งก็เข้าทำงานวิจัย CBR พอดี) และชุมชนยังขาดความรู้เรื่องกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับประเด็นนี้

เมื่องานวิจัยได้ช่วยให้ค้นพบ “ปม 2 ปมของเชือก” ทีมวิจัยก็เริ่มลงมือออกแบบกิจกรรมเพื่อแก้ปมเชือกทั้ง 2 สำหรับปมแรก ทีมวิจัยได้เก็บรวบรวมข้อมูลผลกระทบเชิงประจักษ์ และนำเอาข้อมูลนี้ไปใช้ประโยชน์กับกลุ่มเจ้าของโรงงานต้มเกลือ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้น (Outcome) คือการตั้งกฎเกณฑ์และกติการ่วมกันในการประกอบธุรกิจต้มเกลือเพื่อป้องกันผลกระทบที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งมีการตั้งกลุ่มอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

ของชุมชนเพื่อทำหน้าที่เป็นกลไกในการติดตาม เพื่อให้ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นนั้น มีความยั่งยืน

(iii) การใช้ประโยชน์จากเครื่องมือ SH แบบระบุบทบาทใน **ลีลาแบบท่าม้วนตัว** จากแผนภาพที่แสดงไว้ข้างบน สำหรับกรณีทั่วไปแล้ว งานวิจัย CBR มักจะเลือกทำงานกับกลุ่มคนที่ปิดสติกเกอร์ว่า เป็น “ผู้ได้รับผลกระทบทางลบ” (Victim –เหยื่อ) โดยกระบวนการวิจัยจะใช้ประโยชน์จากการแปลงร่างคนกลุ่มนี้ให้แปรสภาพมาเป็น “กลุ่มผู้นำ” (Champion) งานวิจัย CBR จึงเป็นเสมือน “การถอดรูปเงาของพระสังข์ ให้เห็นรูปสุวรรณอยู่ชั้นใน”

แต่แนวทางดังกล่าวนั้นก็เป็ลลีลาท่าพื้นฐานเท่านั้น เพราะ มีงานวิจัย CBR บางชิ้นที่ใช้ลีลาแบบท่าม้วนตัว เช่น การแปลงร่างของ “ผู้เป็นอุปสรรค” (Blocker) หรือ “ผู้สร้างปัญหา” ให้กลายเป็น “กลุ่มแกนนำ” (Champion) ที่เรียกเป็นชื่อกลยุทธ์ว่า “เอาหัวใจนักเรียน มาเป็นหัวหน้าชั้น” ซะเลย

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยอนุรักษ์และฟื้นฟูปลาน้ำของบ้านปางจำปี จังหวัดเชียงใหม่ (สวัสดิ์ ขัติยะ และคณะ, 2549) ปัญหาเริ่มก่อตัวตั้งแต่คนในบ้านปางจำปีที่เริ่มอาชีพตัดไม้ขายอย่างเป็นล่ำเป็นสัน เนื่องจากนโยบายของรัฐที่ให้สัมปทานป่าไม้แก่นายทุน (ช่วงปี พ.ศ. 2505) บทบาทของชาวบ้านจึงเป็น “ผู้ร่วมสมทบในการสร้างปัญหาทำลายป่า” แต่พอมาถึงช่วงทศวรรษในปี 2530 รัฐได้ยกเลิกนโยบายสัมปทาน การตัดไม้ขาย จึงกลายเป็นเรื่องผิดกฎหมายที่เจ้าหน้าที่รัฐต้องจัดการ แต่ทว่าชาวบ้านได้เสพติดอาชีพตัดไม้ขายไปแล้ว จึงเกิดรายการโปลิศจับขโมยอยู่เป็นประจำ ระหว่างชาวบ้านกับเจ้าหน้าที่รัฐ

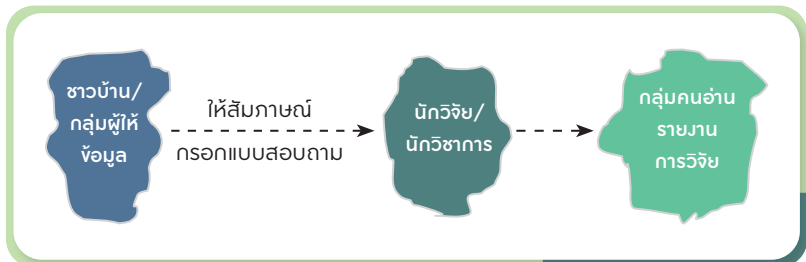
เรื่องราวดำเนินมาถึงจุดไคลแมกซ์เมื่อชาวบ้านปางจำปีถูกจับ เพราะลักลอบตัดไม้ และขึ้นเป็นข่าวใหญ่พาดหัวอย่างครึกโครมบนหน้า

สื่อมวลชน จนบ้านปางจำปีถูกประทับตราว่าเป็น “ตัวมอดไม้ทำลายป่า” ชาวบ้านแทบจะต้องเอาปี๊บคลุมหัวเวลาออกจากหมู่บ้าน

นี่จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยนี้ที่ดำเนินการโดย “กลุ่มคนเคยตัดไม้ทำลายป่า” ที่ตั้งเป้าหมายว่าจะฟื้นฟูทั้งป่า ฟื้นฟูทั้งคนปางจำปี และฟื้นฟูเกียรติภูมิของคนบ้านนี้ให้หลุดไปจากฉายา “ตัวมอดกินไม้” ได้อย่างไร และเมื่อทำได้สำเร็จ คนปางจำปีที่เคยเป็น “หัวโจก” (คนสร้างปัญหา/Blocker) ก็ได้กลายมาเป็น “หัวหน้าห้อง” (ผู้นำ/Champion) บ้านปางจำปีกลายเป็นต้นแบบของบ้านอนุรักษ์ป่าที่หมู่บ้านอื่นๆ ได้มาใช้ประโยชน์ในการดูงาน ส่วนทางเจ้าหน้าที่รัฐที่ต้องดูแลป่าไม้ก็ได้ประโยชน์คือการเบาแรงการทำงานของตัวเองไป และได้ชุดความรู้ที่จะไปทำงานกับ “พวกหัวโจก” ในบ้านอื่นๆ ได้ต่อไป

9.3 เครื่องมือการค้นข้อมูล

9.3.1 เส้นทางข้อมูลในงานวิจัยทั่วไป มีข้อที่น่าสังเกตว่า ในงานวิจัยวิชาการโดยทั่วไปนั้น เส้นทางเดินของข้อมูลในงานวิจัยมักจะเป็นแบบ “รถเดินทางเดียว” กล่าวคือ ข้อมูลจะถูกส่งมาจาก “กลุ่มเป้าหมายที่เป็นชาวบ้านในชุมชน” (ผู้ให้ข้อมูล) มายังนักวิชาการ/นักวิจัยที่เล่นบทเป็นผู้รับข้อมูล (เป็นผู้เก็บรวบรวมข้อมูล) แล้วก็ส่งต่อให้ผู้อ่านรายงานวิจัย แต่ทว่าข้อมูลชุดดังกล่าวจะไม่ได้เดินทางย้อนกลับไปที่แหล่งเจ้าของข้อมูล (ชาวบ้านที่เป็นกลุ่มตัวอย่างมักจะไม่ได้เห็นรายงานการวิจัย)

อาจจะมีคำอธิบายว่า เนื่องจาก “ข้อมูลดิบ” (Data) ที่เก็บมานั้น ชาวบ้านซึ่งเป็นเจ้าของข้อมูลก็รู้อยู่แล้ว จึงไม่จำเป็นต้องคืนกลับไป ซึ่งแน่นอนว่าหากการคืนข้อมูลนั้นเป็นเพียงการคืน “ข้อมูลดิบ” ที่เก็บมา (เก็บมาแบบไหน ก็คืนไปแบบนั้น) แบบนี้ก็ไม่จำเป็นต้องคืนข้อมูลดิบกลับไป และการคืนข้อมูลดิบแบบนี้จะไม่นำไปสู่ก้าวต่อไปของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้

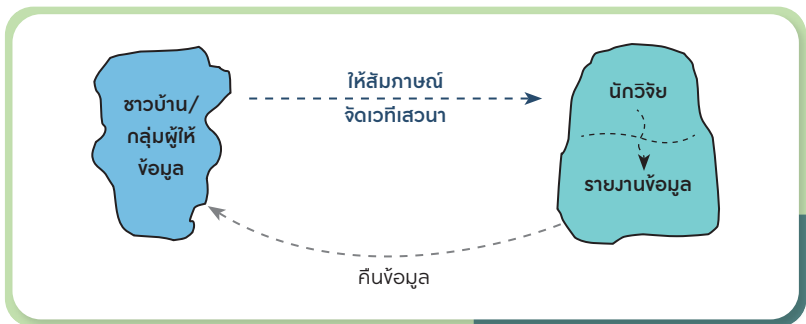
ดังนั้น คำว่า “การคืนข้อมูล” จึงอาจจะต้องขีดเส้นใต้คำว่า “ข้อมูล” ว่ามิใช่ข้อมูลที่เป็นสารตั้งต้นเท่านั้น หากแต่ต้องเป็น “ข้อมูลที่มีการเพิ่มมูลค่า มีการแปรรูป มีการจัดหมวดหมู่ มีการตีความหมาย มีการวิเคราะห์สังเคราะห์” ที่ในภาษาการจัดการความรู้ (KM) เรียกว่า ต้องคืนข้อมูลในระดับ “สารสนเทศ” (Information) หรือเป็นระดับ “ความรู้” (Knowledge) และก็ต้องเป็นข้อมูลใน 2 ระดับนี้เท่านั้น จึงจะมีพลังผลักดันให้เกิดการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยได้

ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “กระบวนการเสริมสร้างศักยภาพชุมชนจัดการตนเองบนฐานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนบ้านเสม็ด ตำบลหนองเต็ง อำเภอกระสัง จังหวัดบุรีรัมย์” (อุทิศ ทาหอม และคณะ, 2558) ที่มิวิจัยซึ่งประกอบด้วยนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชน ซึ่งเป็นชาวบ้านในพื้นที่ได้ร่วมกันเก็บ “ข้อมูลดิบ” เรื่องที่คนในชุมชนได้ใช้ประโยชน์จากป่าในด้านต่างๆ ทั้งจากต้นไม้ สัตว์ป่า จับปลา หาเห็ด หาหน่อไม้ น้ำผึ้ง และอื่น ๆ ที่นำมาใช้ประโยชน์ทั้งกินเองและนำไปจำหน่าย

ทีมวิจัยแปลงข้อมูลดิบที่เป็น “ข้อมูลในตัวบุคคล” (Tacit knowledge) ให้มาเป็น “ข้อมูลชัดแจ้ง” (Explicit knowledge) คือสัมภาษณ์คนในชุมชนแล้วจดบันทึก หลังจากนั้นก็นำข้อมูลชัดแจ้งมาวิเคราะห์สังเคราะห์เบื้องต้น คือ การจัดหมวดหมู่ (Grouping) ต่อจากนั้นก็แปลง “ข้อมูลเชิงคุณค่า” ให้มาเป็น “ข้อมูลเชิงมูลค่า” (เช่น ถ้า 1 ครวเรือนเก็บเห็ดได้ตลอดปี 20 กิโลกรัม จะคิดเป็นเงินเท่าไรถ้าต้องไปซื้อกิน) แล้ว

“ประมวบรวม” (Combination) ข้อมูลเชิงมูลค่าของคนทั้งหมดในชุมชนให้เป็นตัวเลขรายปี ซึ่งตัวเลขสุดท้ายคือมูลค่าที่ได้จากการใช้ประโยชน์จากป่าของบ้านเสมีดมีถึง 600,000 บาทต่อปี (เป็นสารสนเทศใหม่ที่ชุมชนไม่เคยรู้มาก่อน) จากนั้นทีมวิจัยจึงได้ค้นหาสารสนเทศใหม่นี้ให้แก่ชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์ในการผลักดันจิตสำนึกเรื่องการเห็นคุณค่าและมูลค่าที่ป่าให้แก่ชุมชนในแต่ละปี เพื่อจะนำไปสู่การขับเคลื่อนเรื่องการฟื้นฟูการอนุรักษ์ และการดำรงรักษาพัฒนาป่าของชุมชนอีกต่อไป

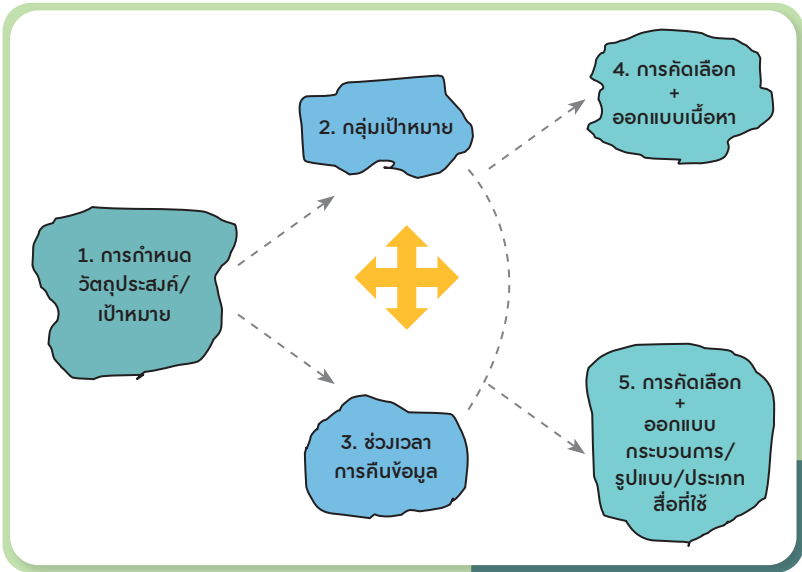
9.3.2 เส้นทางเดินของการคืนข้อมูล ในขณะที่เส้นทางเดินของข้อมูลในงานวิจัยทั่วไปนั้น ส่วนใหญ่จะเป็น “แบบรถเดินทางเดียว” แต่ทว่าเครื่องมือการคืนข้อมูลนี้จะในรูปแบบของ “การสื่อสารแบบสองทาง” คือ ข้อมูลจะเดินทางจาก “ชาวบ้านในชุมชน” ไปยัง “ทีมวิจัย” และต่อจากนั้นข้อมูลที่เพิ่มมูลค่าแล้วก็จะเดินทางย้อนกลับมาสู่ “ชาวบ้านในชุมชน” อีกครั้งหนึ่ง

อย่างไรก็ตาม กระบวนการคืนข้อมูลนี้ก็ต้องเป็นกิจกรรมที่มีการออกแบบ (Designed activity) เพราะหากเป็นกระบวนการที่ทำตามยถากรรม เช่น นักวิจัยที่เป็นนักวิชาการที่ลงไปทำงานในชุมชนท้องถิ่นมักจะคืนข้อมูลให้ชุมชนด้วยการส่งเล่มรายงานฉบับสมบูรณ์ให้กับชุมชน แต่ด้วยธรรมชาติด้านการสื่อสารของชาวบ้าน (ที่มีสถานะเป็นผู้รับสาร)

มักจะไม้อ่านรายงานการวิจัยในรูปแบบนี้ การคืนข้อมูลชนิดที่ไม่ได้ออกแบบเช่นนี้ ก็ย่อมมีผลลัพธ์ไปตามยถากรรมเช่นกัน

คำว่า “การออกแบบการสื่อสารด้วยการคืนข้อมูล” นี้ จึงหมายความว่า นักออกแบบจะต้องคำนึงถึงองค์ประกอบ 5 ส่วนของการคืนข้อมูล ที่เรียงตัวกันเป็นลำดับดังในภาพ

องค์ประกอบแรกของการคืนข้อมูล คือต้องรู้เป้าหมายของการคืนข้อมูลเสียก่อนว่าทำไปเพื่ออะไร เนื่องจากเป้าหมาย/ฟังก์ชันของการคืนข้อมูลนั้นทำได้อย่างหลากหลาย เช่น

- เพื่อเก็บข้อมูลเสริมเพิ่มเติม
- เพื่อตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล
- เพื่อแสดงปฏิกิริยาต่อข้อมูลที่เก็บรวบรวมมาได้
- เพื่อให้ชุมชนได้ขบคิดทบทวนไตร่ตรอง (เช่น ข้อมูลแหล่งรายจ่ายต่างๆ ที่ก่อให้เกิดหนี้สิน)

และในท่ามกลางเป้าหมายที่อเนกประสงค์เหล่านี้ การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยก็สามารถจะเป็นเป้าหมายประเภทหนึ่งได้

องค์ประกอบที่ 2 เมื่อทราบเป้าหมายของการคืนข้อมูลประเภทของ “กลุ่มเป้าหมาย” ก็จะตามติดมาแบบเข้าซุดกัน ดังนั้นการคืนข้อมูลจึงไม่จำเป็นต้องคืนให้แก่ชุมชน/ชาวบ้าน/หรือกลุ่มเป้าหมายที่ให้ข้อมูลเท่านั้น แต่เราสามารถจะคืนข้อมูลให้แก่ “กลุ่มเป้าหมายที่หลากหลาย” เช่น งานวิจัยเรื่องการบริหารจัดการน้ำ อาจจะคืนให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นคณะกรรมการกลุ่มผู้ใช้น้ำ คืนให้กับสมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำ คืนให้กับ อบต./เทศบาล คืนให้กับเจ้าหน้าที่กรมชลประทาน เป็นต้น ซึ่งจาก 2 องค์ประกอบแรก คือ เป้าหมาย + กลุ่มเป้าหมาย ก็จะไปกำหนดองค์ประกอบอื่นๆ ที่จะตามมา คือ “เนื้อหา” และ “ประเภทสื่อที่จะใช้”

องค์ประกอบที่ 3 **ช่วงเวลาของการคืนข้อมูล** โดยทั่วไป มักมีความเข้าใจกันว่าการคืนข้อมูลจะเกิดเฉพาะในช่วงปลายท้ายๆ ของการวิจัย แต่อันที่จริงแล้ว การคืนข้อมูลสามารถเกิดขึ้นได้ในทุกช่วงเวลา และการใช้ประโยชน์จากข้อมูลการวิจัยก็สามารถจะใช้ได้ตลอดทุกช่วงเวลาเช่นกัน อย่างไรก็ตาม การคืนข้อมูลในแต่ละช่วงเวลาย่อมมีเป้าหมายที่แตกต่างกันออกไป เช่น

- การคืนช่วงต้นน้ำ เช่น หลังจากสำรวจหนี้สินครัวเรือนได้ ทั้งชุมชน ทีมวิจัยก็มาประมวลรวบรวม แล้วคืนข้อมูลให้กลุ่มเป้าหมายโดยมุ่งหวังที่จะกระตุ้นให้เกิดความตื่นตัวต่อปัญหา
- การคืนช่วงกลางน้ำ เช่น หลังจากทีมวิจัยเดินทางไปศึกษาดูงานแก้ปัญหาในหลายๆ พื้นที่ ก็คืนข้อมูลการดูงานเพื่อนำมาร่วมกันคัดเลือกแนวทางที่จะแก้ปัญหาของตนเอง คืนข้อมูลเพื่อร่วมกันวิเคราะห์สังเคราะห์วิธีการแก้ปัญหา

- การคืนช่วงทำynnน้ำ อาจจะมีเป้าหมายเพื่อการประเมินผลการทำงาน การถอดบทเรียน เป็นต้น

องค์ประกอบที่ 4 และที่ 5 คือการคัดเลือกและออกแบบเนื้อหาและประเภทของสื่อ จะเป็นองค์ประกอบตัวตามหลัง 3 องค์ประกอบแรก (เป้าหมาย/กลุ่มเป้าหมาย/ช่วงเวลา) ซึ่งหมายความว่าเนื้อหาและประเภทของสื่อ (รวมทั้งวิธีการนำเสนอ) ควรจะต้อง “เข้าชุด” กับ 3 องค์ประกอบแรก ตัวอย่างเช่น ในางานวิจัยเรื่อง “พริก” ถ้าคืนข้อมูลให้กลุ่มเป้าหมายที่เป็นคนปลูกพริก ก็ต้องมีเนื้อหาแบบหนึ่ง ถ้าคืนข้อมูลให้ “คนกินพริก” ก็ต้องคัดเลือกเนื้อหาอีกแบบหนึ่ง ไม่ควรใช้ “เนื้อหาเดียวกับทุกกลุ่มเป้าหมาย” แต่ต้องเลือกเนื้อหาที่มีความเกี่ยวข้องกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น ถ้าจะไปคืนข้อมูลเรื่องการบริหารจัดการน้ำให้กับกลุ่ม อบต. ทีมวิจัยอาจจะเน้นหนักข้อมูลว่า อบต. จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับเรื่องการบริหารจัดการน้ำได้ในรูปแบบใดได้บ้าง

การออกแบบองค์ประกอบทั้ง 5 ให้สอดคล้อง ลงตัว เหมาะเจาะกัน จึงจะทำให้เครื่องมือการคืนข้อมูลสามารถนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยตามที่ตั้งเป้าหมายเอาไว้

9.3.3 กรณีตัวอย่างงานวิจัยที่แสดงเครื่องมือการคืนข้อมูลในเรื่อง RU ในที่นี้จะยกตัวอย่างงานวิจัยที่มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์อย่างมากในเรื่อง “เทคนิคการคืนข้อมูล” เพื่องาน RU คืองานวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการผลิตน้ำปลาและการเรียนรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างการมีส่วนร่วมและยั่งยืนของชุมชนบ้านบางกล้วยนอก ตำบลนาคา จังหวัดระนอง” (ดลก่อเส็ม ผดุงชาติ และคณะ, 2550)

ตั้งแต่เห็นชื่อเรื่องงานวิจัยก็ชวนให้ต่อมเอ๊ะของผู้เขียนเดินเครื่องทำงานทันที ตั้งแต่เริ่มเอ๊ะแรกว่า “กะอีแค่เรื่องทำน้ำปลา ทำไมต้องทำวิจัยด้วย ก็แค่ไปเปิด YouTube ดู ก็น้ำจะผลิตน้ำปลาได้แล้ว”

ส่วนเอ๊ะที่ 2 ผู้เขียนสงสัยว่า แล้วเรื่องทำน้ำปลา มันมาเกี่ยวข้องกับเรื่องเรียนรู้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติด้วยละ เพราะโจทย์วิจัยแรกมีขนาดเล็กขนาดรถสองล้อ แต่โจทย์วิจัยที่ 2 มันใหญ่ขนาดรถสิบล้อ แล้วรถ 2 คันนี้ จะวิ่งไปด้วยกันได้ยังไง

แต่เมื่ออ่านรายงานการวิจัยไปจนจบ ผู้เขียนก็เปลี่ยนจากต่อมเอ๊ะมาเป็นต่อมอ้อ เมื่อคณะผู้ทำโครงการวิจัยได้เฉลยข้อสอบเมื่อตอนที่ทีมวิจัยได้นำเอาน้ำปลาที่ผลิตได้ไปตระเวนขายตามที่ต่างๆ ทีมวิจัยระบุเป้าหมายชัดเจนว่า “จริง ๆ แล้ว เราไม่ได้ต้องการขายน้ำปลา แต่เราต้องการขายเบื้องหลังของการทำน้ำปลา”

ส่วนต่อมอ้อที่ 2 ก็มาจากการเฉลยข้อสอบของทีมวิจัยที่ว่า การผลิตน้ำปลานั้นเป็นเพียงแค่**เครื่องมือ**เพื่อสร้างการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (ซึ่งเป็น**เป้าหมาย**) และในการสร้างการเรียนรู้ดังกล่าว นั้น ทีมวิจัยได้จัด “เครื่องมือการคืนข้อมูล” ออกมาใช้ตลอดเส้นทาง

ทั้งนี้ เพราะทีมวิจัยได้คิดไปไกลกว่าโองหมักน้ำปลาว่า น้ำปลาจะสะอาดและปลอดภัยเค็มได้ก็ต่อเมื่อต้องได้ “ปลาที่อาศัยอยู่ในน้ำที่สะอาด ปลอดภัยพิษ” ชุมชนจึงมีหน้าที่ต้องรักษาความสะอาดของท้องทะเลเอาไว้ จึงจะเป็นแหล่งน้ำที่มีอาหารอุดมสมบูรณ์สำหรับปลา ส่วนน้ำที่จะนำมาหมักน้ำปลาก็ต้องเป็นน้ำที่ปลอดภัยพิษ อ้อยและสับปะรดที่นำมาเป็นส่วนผสมก็ต้องมาจากสวนที่ปลอดภัยพิษเช่นเดียวกัน นี่เป็นผลลัพธ์ที่เป็นส่วนของ “ของ”

ส่วนผลลัพธ์ที่เป็น “คน” นั้น งานวิจัยชิ้นนี้เริ่มต้นจากจุดเจ็บไกล ๆ ที่ว่า เพราะปัญหาทรัพยากรธรรมชาติทางทะเลที่ถูกทำลายอย่างต่อเนื่องสะสม ทำให้รายได้ของครอบครัวชาวประมงลดน้อยลงทุกที กลุ่มแม่บ้านในพื้นที่ศึกษาจึงคิดจะสร้างอาชีพเสริมเพื่อลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้มาชดเชยบ้าง และหลังจากสำรวจประเภทรายจ่ายที่สำคัญและ

มีลู่วางว่าพอจะลดได้ ก็พบว่าคือรายจ่ายจากน้ำปลา นี่จึงเป็นที่มาว่า “ทำไมต้องเป็นน้ำปลา” ด้วย

และจากจุดเล็กๆ นี้ เมื่อเริ่มเข้าสู่ช่วงโคจรของการวิจัยและเริ่มถูกตั้งคำถามย่อยๆ เมื่อต้องการจะผลิตน้ำปลาที่สะอาด ทีมวิจัยก็ได้ค้นพบตัวเองว่า ที่ผ่านมาเราอยู่กับป่าอยู่กับน้ำ แต่เราไม่รู้เลยว่าป่าหรือน้ำเขากำลังมีสภาพเป็นอย่างไร อุดมสมบูรณ์มากน้อยแค่ไหน เมื่อเริ่มต้นด้วย “ความไม่รู้” เสียแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องไปถึงเรื่อง “การบริหารจัดการ” ดังนั้นในระหว่างเวลาที่รอคอยให้น้ำปลาหมักได้ที่ ทีมวิจัยก็ออกแบบกิจกรรมที่จะทำความรู้จักกับ “ทะเลหน้าบ้าน” ด้วยหลายๆ กิจกรรม ทั้งการสำรวจจริง การจัดเวทีวิเคราะห์สภาพการณ์ความสัมพันธ์ของธรรมชาติ การฝึกอบรมเพื่อเสริมความรู้เรื่องระบบนิเวศชายฝั่ง รวมไปถึงการจัดเวทียกวางแผนปฏิบัติการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ส่วนกิจกรรมการคืนข้อมูลที่ได้โฆษณาไว้ตั้งแต่ต้น หลังจากทำการสำรวจข้อมูลเสร็จสิ้นแล้ว ทีมวิจัยก็ปรึกษากันเรื่องการคืนข้อมูลเพื่อสร้างความตื่นตัวให้แก่ชุมชน และอยากจะได้รูปแบบการคืนข้อมูลที่ว่า! สักหน่อย เริ่มแรก ทีมวิจัยจึงทดลองวาดรูปแบบ Timeline ความอุดมสมบูรณ์ของท้องทะเลตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันลงในกระดาษชาร์ตแผ่นใหญ่ แล้วก็นำเสนอเป็นครั้งแรก ผลปรากฏว่าได้รับความสนใจอย่างมากจากผู้เข้าร่วมเวที

ต่อมาจึงมีข้อเสนอให้วาดลงในสื่อพื้นผ้าที่จะทำให้มีความคงทนและใช้งานได้มากขึ้น ประจวบกับในกลุ่มมีต้นทุนมนุษย์ คือกลุ่มแม่บ้านที่เคยผ่านการอบรมเรื่องการวาดผ้าบาติกมาแล้ว ทีมวิจัยก็เลยชักชวนคนในชุมชนให้มาร่วมกันวาดภาพลงบนผืนผ้า โดยช่วยกันคิดคำที่จะใช้ รูปที่จะวาด สีที่จะลง แถมในระหว่างวาดภาพ เด็กๆ และเยาวชนที่มีความสนใจได้แวะเวียนเข้ามาถามไถ่ ก็เลยถูกชักชวนให้เข้ามาร่วมเป็นนักวาดภาพด้วยซะเลย

ภาพวาดจำนวนมากมายหลายภาพ ทั้งภาพประวัติศาสตร์ของชุมชน ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ ภาพเกี่ยวกับงานวิจัย ฯลฯ ได้ถูกนำไปติดตามจุดต่าง ๆ ทั้งเพื่อบอกเล่าเรื่องราวให้คนข้างนอกที่มาเยี่ยมชมได้รับรู้ และก็ยังเป็นเครื่องเตือนใจและปลุกสำนึกรักชุมชน-รักสิ่งแวดล้อมของคนในชุมชนเองด้วย ซึ่งถือได้ว่าเป็นเครื่องมือเชื่อมต่อกันนำไปสู่การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในหลายระดับ

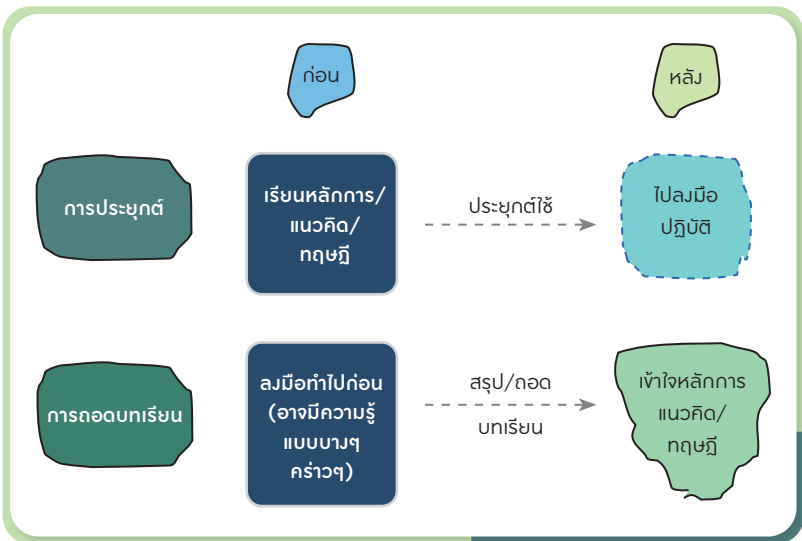
จากประสบการณ์ของผู้เขียนที่ได้มีโอกาสลงไปเยี่ยมชมเยียนพื้นที่ต่าง ๆ ที่เคยมีการทำโครงการวิจัย CBR ก็ได้พบว่า การเก็บบันทึกความรู้หรือประวัติศาสตร์ของชุมชนเอาไว้ในภาพวาดขนาดใหญ่เช่นกรณีบ้านบางกล้วยนอกนี้ มีใช้บ่อยกวัน เพราะในหลายพื้นที่จะมีภาพของโครงการวิจัย CBR บ้าง ภาพของปราชญ์ชุมชนบ้าง ภาพของประวัติศาสตร์ชุมชนบ้าง บันทึกเอาไว้เป็นภาพวาดขนาดใหญ่ และติดตั้งเอาไว้หน้าหมู่บ้านบ้าง หน้าบ้านของผู้ใหญ่บ้านบ้าง ที่ศาลาประชาคมหรือที่วัดในชุมชน หากเห็นภาพประเภทนี้ ก็พอเดาไว้ได้ก่อนว่าบ้านนี้คงน่าจะผ่านมืองานวิจัย CBR มาแล้วกระมัง

9.4 เครื่องมือการสรุปบทเรียน/การถอดบทเรียน

9.4.1 AAR ใน CBR เครื่องมืออีกชิ้นหนึ่งที่มีการใช้แบบเป็น “อาวุธประจำกาย” ของคนทำงาน CBR ก็คือเครื่องมือที่เรียกว่า “การสรุปบทเรียน” หรือ “การถอดบทเรียน” (After Action Review – AAR ในที่นี้จะขอใช้คำทั้ง 2 ในความหมายที่ทดแทนกันได้) และมีการใช้ในหลายสถานะ เช่น ใช้เป็นเครื่องมือชิ้นเล็ก ๆ ประกอบหลังจากลงมือทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่ง หรือใช้แบบ “จัดชุดใหญ่ไฟกะพริบ” คือใช้เป็นเครื่องมือหลักของการวิจัยเลย เช่น งานวิจัยประเภท “การจัดการความรู้” (Knowledge management – KM)

9.4.2 AAR คืออะไร ในคำของภาษาอังกฤษนั้นดูเหมือนจะสรุปความหมายของการถอดบทเรียนเอาไว้ค่อนข้างชัดเจนว่า มันคืออะไร เพราะ AAR ย่อมาจากคำว่า After-Action-Review ซึ่งก็หมายความว่า “การขบคิด/ ทบทวน/ไตร่ตรอง” (Review) ที่กระทำ “ภายหลัง” (After) หลังจากที่ได้มี “การลงมือกระทำ” การอะไรบางอย่างไปแล้ว (Action) พุดง่าย ๆ คือ “เป็นการคิดหลังจากที่ได้ลงมือทำอะไรไปแล้ว” ตัวอย่างที่ช่วยให้ “การถอดบทเรียน” เป็นที่รู้จักกันอย่างกว้างขวางในสังคมไทยก็คือ “กรณีทีมนักฟุตบอลหมูป่าอะคาเดมีที่ไปติดอยู่ในถ้ำหลวงขุนน้ำนางนอน เป็นเวลาหลายวัน” แล้วทีมสำรวจเข้าไปช่วยออกมาได้อย่างไร ก็ต้องมีการถอดบทเรียนเรื่องการช่วยเหลือคนติดถ้ำที่มีน้ำท่วมสูง (อีกบทเรียนที่น่าสนใจก็คือ ทีมหมูป่าใช้ชีวิตกันได้อย่างไรในถ้ำตั้งหลายวัน!!!)

จากการถอดรหัสคำนิยามของ “AAR” ที่กล่าวมา ทำให้เห็นได้ว่า AAR นี้เป็นกระบวนการเรียนรู้อีกแบบหนึ่งที่กลับหัวกลับหางกับวิธีการเรียนรู้ที่เรียกว่า “การประยุกต์ใช้” ดังในภาพ

9.4.3 AAR เคมีเข้ากันกับ CBR ดังที่ได้จำห้วมาแล้วว่า เครื่องมือ AAR นี้มีสถานะเป็นอาวุธประจำตัวของชาว CBR ทั้งนี้เพราะแบบแผนการเรียนรู้ของ CBR นั้นมิได้เป็น “รูปแบบการประยุกต์ใช้” หากแต่เป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่เรียกว่า “เรียนรู้ด้วยการลงมือกระทำ” (Action learning) ตัวอย่างที่ชัดเจนที่สุดก็คือ ความรู้ที่ด้วยเรื่อง “การวิจัย CBR คืออะไร” นั้นเอง เมื่อแรกเริ่มที่ทีมวิจัยชุมชนเข้ามาร่วมวงไขว่คว้ากับงานวิจัย CBR นั้น นักวิจัยชุมชนส่วนใหญ่ยังไม่ค่อยจะเข้าใจดีนักว่า “การวิจัย CBR คืออะไร” เพราะไม่มีการลงทะเลียนเรียนวิชาวิจัย CBR ก่อนสัก 1 เทอม เพียงแต่อาจจะมี การจัดเวทีติดตั้งความรู้พื้นฐานแบบคร่าว ๆ สัก 1 ครั้ง และจากความเข้าใจเพียงบาง ๆ นี้ นักวิจัยชุมชนก็ต้องเริ่มลงมือทำอะไรบางอย่างแล้ว เช่น ต้องเข้าร่วมเวทีพัฒนาโจทย์ ผู้เขียนเข้าใจว่าส่วนใหญ่ นักวิจัยชุมชนจะเข้าใจอย่างจริง ๆ ว่า “งานวิจัย CBR คืออะไร” ก็คงเป็นตอนที่ทำวิจัยเสร็จไปแล้ว

แต่ทว่าการเรียนรู้แบบลงมือกระทำคือ Action Learning นี้ ก็มีโอกาสว่าจะได้มาเพียงครั้งเดียวเท่านั้น คือมีแต่ Action แต่ไม่มี Learning (ซึ่งน่าจะเป็นที่มาของสำนวนที่ว่า “เจ็บแล้วไม่รู้จักจำ”) หากไม่มีเครื่องมือช่วยเรื่อง Learning เครื่องมือหนึ่งที่จะช่วยสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นจากการลงมือปฏิบัติ ซึ่งก็คือ AAR นี้เอง

หากเปรียบเทียบกับคอมพิวเตอร์ ในขั้นตอนของการลงมือกระทำต่าง ๆ นั้น ก็เป็นเสมือนการลงมือพิมพ์ซึ่งเป็นขั้นตอนของ Action และหลังจากพิมพ์ไปแล้ว การทำสรุปบทเรียน/ถอดบทเรียน AAR ก็เปรียบเสมือนการกดปุ่ม Save นั้นเอง

อย่างไรก็ตาม เมื่อย้อนกลับไปดูคำนิยามของ AAR ที่ได้พูดถึงไปแล้วว่าเป็นการขบคิด ทบทวน ไตร่ตรอง (Review) หลังจากที่ได้มีการลงมือกระทำอะไรบางอย่างไปแล้ว ผู้เขียนก็อยากจะขอให้ชัดเจนได้อีกสักครั้งหนึ่งว่า และการคิดทบทวนนั้นก็ต้องอยู่บน “ข้อมูลที่มีหรือประสบการณ์ที่ได้ลงมือปฏิบัติการนั้นเป็นสำคัญ”

9.4.4 AAR เป็นกระบวนการแบบ “เหลียวไปข้างหลัง เพื่อแลไปข้างหน้า” หลังจากเครื่องมือการถอดบทเรียน/สรุปบทเรียนเปิดตัวมาจนเริ่มเป็นที่นิยมในแวดวงการทำงาน เราก็อาจจะเริ่มได้ยินเสียงนินทาว่าพวกที่ชอบใช้เครื่องมือ AAR นี้ ก็มีแต่ “ลงมือทำ” แล้วก็มีมา “เหลียวหลังดูว่า ได้ทำอะไรไปบ้าง” (แล้วก็ทำเหมือนอย่างเดิมอีก) ซึ่งคำนิทานี้ก็มีส่วนจริงอยู่บ้าง เพราะในเส้นทางของการใช้เครื่องมือต่าง ๆ เมื่อเริ่มใช้งานไปเรื่อย ๆ ก็อาจจะเริ่ม “มีการหลงทาง/ออกนอกเส้นทาง” ไปบ้าง เช่น ลืมไปแล้วว่าเป้าหมายของการใช้เครื่องมือนั้นคืออะไร ใช้เครื่องมือก็เพื่อให้ได้ใช้ หรือให้อย่างไม่ครบสูตร ใช้แบบขาด ๆ เกิน ๆ

ในกรณีของเครื่องมือ AAR นั้น สูตรเต็มของเครื่องมือนี้ต้องมี 2 ครั้ง ครั้งแรกก็คือ “การเหลียวไปดูข้างหลัง” คือการทบทวนการกระทำที่ผ่านมาว่า “เราได้เรียนรู้อะไร เรามีบทเรียนสอนใจหรือประเทืองปัญญาอะไรบ้าง” แต่อีกครึ่งหลังที่ต้องให้ครบสูตร (แบบดูฟุตบอล) ก็คือ “ต้องแลไปข้างหน้า” ด้วย โดยถ่ายโอนบทเรียนจากอดีตเพื่อไปวางแผนในอนาคต หรือพูดอีกอย่างหนึ่งว่าการถอดบทเรียนจะต้องมีความชัดเจนว่าทำไปเพื่ออะไร/ทำกับใคร/ที่ไหน/เรื่องอะไรบ้าง

ดังนั้น คำถามย่อย ๆ ที่ใช้ในการถอดบทเรียนที่จะให้ครบสูตรจึงต้องมี 2 ชุด ชุดแรกเป็นคำถามเกี่ยวกับ “การเหลียวไปดูข้างหลังที่ผ่านมา” และชุดที่ 2 เป็นคำถามเกี่ยวกับ “การนำบทเรียนของอดีตเพื่อมาแลไปข้างหน้า” เช่น

- จากประสบการณ์ที่ผ่านมา ถ้าจะทำอีกในครั้งหน้า จะทำอย่างไร
 - จากบทเรียนในอดีต จะนำมาปรับแก้แผนงานในอนาคตอย่างไร
- เป็นต้น

ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่สาธิตให้เห็นการใช้เครื่องมือ AAR แบบครบสูตรก็เช่น งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศักยภาพกลุ่มเกษตรกรผู้ธุรกิจชุมชนพึ่งตนเอง อำเภอพาน้อย จังหวัดน่าน” (บุศรา ลิ่มนรินทร์กุล, 2564) ทางโครงการฯ ได้ใช้เครื่องมือ AAR แบบเต็มสูตรกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชน 5 กลุ่ม โดยครั้งแรกได้ให้กลุ่มวิสาหกิจทั้ง 5 กลุ่ม ทบทวน ขบคิด ไตร่ตรอง ประสบการณ์ทำงานที่ผ่านมาใน 4 ประเด็นหลัก ๆ คือ (i) การทบทวนทุนทุกประเภทของกลุ่ม (ii) การทบทวนข้อจำกัดของกลุ่มในด้านการบริหารจัดการกลุ่ม (iii) การทบทวนศักยภาพในด้านการบริหารจัดการของกลุ่ม (iv) การขบคิดเรื่องโอกาส/ความเป็นได้มากน้อยที่จะพัฒนากลุ่มให้ไปถึง “การเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชน” ข้อมูลในส่วนนี้เป็น “ข้อมูลที่ทำมาแล้ว”

ส่วนอีกครั้งคือ “การแลไปข้างหน้า” ว่าหากต้องการจะไปให้ถึงเป้าหมาย จากจุดที่แต่ละกลุ่มกำลังยืนอยู่นั้น (ข้อมูลจากส่วนแรก) กลุ่มคิดว่าจะต้องทำกิจกรรมอะไรต่อไป จะต้องเสริมกำลังความรู้ด้านไหน และอื่น ๆ เพื่อจะไปให้ถึงปลายทาง การขบคิดคาดการณ์ในส่วนนี้ได้มา 6 ประเด็น ที่กลุ่มต้องการการอบรมเสริมเพิ่มเติม คือ (i) การวางแผนธุรกิจ (ii) ช่องทางการตลาดออนไลน์ (iii) การบริหารจัดการกลุ่ม (iv) การพัฒนาคุณภาพการผลิตโดยใช้องค์ความรู้ (v) การเพิ่มขึ้นของรายได้ (vi) การขยายช่องทางการตลาด และได้ลงมือดำเนินการตามแผนงานที่วางไว้ในแต่ละกลุ่ม ทำให้วิสาหกิจทั้ง 5 กลุ่ม ได้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยอย่างเต็มที่

9.4.5 ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่ใช้เครื่องมือ AAR ในการขยายผล
 ในงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการบริหารจัดการเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนต้นแบบระดับตำบล จังหวัดหนองคาย เพื่อสร้างรายได้ชุมชน” (พิภพ หัสสา และคณะ, 2565) งานวิจัยชิ้นนี้เป็นตัวอย่างของงานศึกษาที่ใช้เครื่องมือการถอดบทเรียนที่มีสถานะเป็น “เครื่องมือหลัก” ของกระบวนการวิจัยเลย

ทีมวิจัยเป็นที่เลี้ยงของศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดหนองคาย ซึ่งได้เกาะติดกับประเด็น “การท่องเที่ยวโดยชุมชน” ในจังหวัดหนองคาย มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2557-2565 (อย่างน้อย 8 ปี) โดยดูแลโครงการวิจัย CBR ในประเด็นนี้มาถึง 29 โครงการ เนื่องจากในพื้นที่ศึกษาจัดอยู่ในกลุ่ม “การท่องเที่ยวเมืองรอง” ที่มีได้มี “จุดดึงดูดขนาดใหญ่ในพื้นที่เดียว” ดังนั้นแนวทางที่ทางศูนย์ฯ ได้เลือกก็คือการพัฒนาเครือข่ายการท่องเที่ยวระดับตำบลขึ้นมา

หลังจากชุมชนในหลาย ๆ พื้นที่ได้พยายามลงมือตั้งเครือข่ายการท่องเที่ยวระดับตำบลขึ้นมา (มีการลงมือปฏิบัติการแล้ว) ในช่วงปี พ.ศ. 2563 หลายพื้นที่ก็ยังพบว่าการจัดการการท่องเที่ยวในระดับตำบลยังมีปัญหาที่มีสาเหตุมาจากภายใน (เช่น การมีส่วนร่วมของชุมชน ความรู้ในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว ฯลฯ) และสาเหตุที่มาจากภายนอก (เช่น ความเข้าใจของหน่วยงานรัฐ หรือการคมนาคม) นี่เป็นจุดเจ็บที่เป็นจุดเริ่มต้นของโครงการวิจัยในปี 2564-65 นี้

ที่เลี้ยงของศูนย์ฯ ร่วมกับทีมวิจัยชุมชนได้ดำเนินการวิจัยโดยใช้เครื่องมือวิจัยคือการถอดบทเรียนจาก 10 พื้นที่ ที่มีการจัดตั้งเครือข่ายท่องเที่ยวระดับตำบล เป้าหมายของการถอดบทเรียนนั้นก็เพื่อนำไปขยายผลในการสร้างพื้นที่ต้นแบบอีก 2 แห่ง

ทีมวิจัยระบุประเด็นสำคัญ 6 ประเด็นในการถอดบทเรียน คือ (i) ศักยภาพการจัดการท่องเที่ยวมีอะไรบ้าง (ii) ผลการจัดการท่องเที่ยวเป็นอย่างไร (iii) มีการจัดการอย่างไร (โครงสร้างกลไก ทรัพยากรต่าง ๆ) (iv) ความสำเร็จที่จะเกิดขึ้นจะนำไปสู่ความยั่งยืนได้อย่างไร (v) บทเรียนสำคัญ และ (vi) แผนงานในอนาคต

จากบทเรียนที่ได้รับ ทีมวิจัยนำมาขยายผลในพื้นที่ต้นแบบด้านการท่องเที่ยว 2 พื้นที่ ซึ่งเป็นตัวแทนของพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศเกษตร และพื้นที่การท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรม ทีมวิจัยได้บทเรียนว่า การสร้าง

กลไกขับเคลื่อนในแต่ละพื้นที่ย่อมเป็นไปตาม “ทุนที่แต่ละชุมชนมีอยู่” เช่น พื้นที่แรกมีกลไกขับเคลื่อนเป็น อบต. และกลุ่มอาชีพ พื้นที่แห่งที่สองมีกลไกการขับเคลื่อนเป็นกลุ่มผู้อาวุโส (ข้าราชการครูบำนาญ) และผลจากการให้ประโยชน์จากการถอดบทเรียนของงานวิจัย CBR ที่ทำใน 10 พื้นที่ ทำให้สามารถแก้ไขปัญหาจุดเจ็บโดยเฉพาะจุดเจ็บที่มาจากสาเหตุภายใน เช่น ขีดความสามารถของคณะกรรมการ การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวทั้งใหม่และเก่า การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐาน การพัฒนากิจกรรมการท่องเที่ยว ฯลฯ ให้ดีขึ้นอย่างชัดเจน

9.5 เครื่องมือการสื่อสารช่วยงาน RU

การใช้เครื่องมือชิ้นนี้มีสมมติฐานอยู่เบื้องหลังว่า ในระหว่างนักวิจัยที่เป็นนักวิชาการกับผู้ใช้ประโยชน์จากงานวิจัยซึ่งเป็นกลุ่มคนธรรมดาสามัญทั่วไปนั้น ยังมีช่องว่างทางการสื่อสารระหว่าง 2 ฝ่าย ซึ่งอาจจะเนื่องมาจากสาเหตุหลาย ๆ ประการ เช่น

- จากตัวความรู้ในงานวิจัยที่มีลักษณะเป็นวิชาการ เมื่อจะถ่ายทอดสื่อสารให้คนทั่วไปซึ่งไม่เข้าใจศัพท์แสงต่าง ๆ ทางวิชาการ จึงไม่สามารถสื่อสารได้สำเร็จ
- จากตัวนักวิจัยเองซึ่งเป็นนักวิชาการ ก็จะมีวิธีการพูดด้วยรหัสแบบนักวิชาการ เช่น สลับซับซ้อน ละเอียดลอบ ไม่ตรงไปตรงมา ไม่เรียบง่าย ฯลฯ ยิ่งถ้าเป็นการพูดเนื้อหาที่เป็นความรู้จากงานวิจัย ก็ยิ่งยากที่ชาวบ้านทั่วไปจะฟังเข้าใจได้
- และเนื่องจากกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์เองก็มีหลากหลายกลุ่ม เช่น กลุ่มคนทำงานเชิงนโยบาย กลุ่มผู้ปฏิบัติงาน กลุ่มสื่อมวลชน กลุ่มนักธุรกิจ กลุ่มวิชาชีพต่าง ๆ กลุ่มประชาชนทั่วไป ซึ่งคงจะยากที่นักวิจัยคนหนึ่งจะสามารถสื่อสารถ่ายทอดผลงานวิจัยให้คนทุกกลุ่มเข้าใจได้

จากสมมติฐานดังกล่าว ทางแก้ไขปัญหาก็ควรมี “ตัวสื่อกลางอีกกลุ่มหนึ่ง” ซึ่งเป็นผู้ชำนาญการในเรื่องการสื่อสารมาเติมเต็มช่องว่างระหว่าง ทั้ง 2 ฝ่าย ตัวสื่อกลางนี้จะทำหน้าที่ทั้ง “แปลงสาร” จากงานวิจัยวิชาการ ให้กลายเป็นเนื้อหาภาษาที่ชาวบ้านฟังรู้เรื่อง (ก่อนจะนำไปใช้ประโยชน์) และทั้ง “แปลงสื่อ” จากต้นฉบับที่เป็นรูปเล่มรายงานผลการวิจัยให้ กลายเป็นสื่อรูปแบบอื่น ๆ ที่เข้าถึงได้ง่ายกว่า เช่น รายการสารคดีสั้น ๆ ทางโทรทัศน์ หนังสืออ่านเล่มเล็ก ๆ เอกสารแผ่นพับ Tiktok YouTube ฯลฯ ที่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายที่หลากหลายได้

จากสมมติฐานดังกล่าว ตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมาของ สกว. จึงได้มีการใช้เครื่องมือการสื่อสารมาเป็นตัวช่วยในการเป็นพหุชนวนำพาคความรู้ จากงานวิจัยไปส่งต่อให้ถึงมือของกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์กลุ่มต่าง ๆ ตลอดมา ไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการสื่อสารแบบเห็นหน้าเห็นตากัน (เช่น การจัด เวทีประชุมนำเสนอผลงานประจำปี การจัดตลาดนัดนักวิจัยพบกับ กลุ่มผู้ใช้ประโยชน์) หรือการสื่อสารผ่านตัวสื่อกลางประเภทต่าง ๆ

และโดยส่วนใหญ่ กลุ่มคนที่อาสาเข้ามาเป็นตัวช่วยดมช่องว่าง ด้านการสื่อสารนี้ก็มักจะเป็นกลุ่มคนที่เป็นทั้งนักวิชาชีพการทำสื่อประเภท ต่าง ๆ หรือเป็นนักวิชาการด้านการสื่อสาร ตัวอย่างเช่น งานวิจัย “โครงการ การส่งเสริมการรับรู้งานวิจัยอาหารผ่านสื่ออินโฟกราฟิก” (อริชัย อรรถอุดม และคณะ, 2561) ซึ่งมีทีมนักวิจัยเป็นคณาจารย์ที่สอนด้านการสื่อสารในหลาย สถาบันการศึกษา งานวิจัยชิ้นนี้ทำการแปลงรายงานการวิจัยเรื่องอาหาร และการบริโภค จำนวน 100 เรื่อง ที่ สกว. ให้ทุนสนับสนุนในช่วงเวลา 25 ปี โดยทำการ “แปลงทั้งเนื้อหาสาร” และ “แปลงทั้งประเภทของสื่อ”

ทีมนักวิจัยคัดเลือกงานวิจัยด้านอาหารและการบริโภคของ สกว. ซึ่งเป็น ความรู้ที่ควรเผยแพร่ให้ประชาชนทั่วไปได้รับรู้ (เป็นการใช้ประโยชน์ เชิงสาธารณะ) แล้วทำการแปลงเนื้อหาจากรายงานการวิจัยเรื่องละ หลายร้อยหน้าให้ออกมาเป็น “เอกสารสรุปเนื้อหาการวิจัย” สัก 3-4 หน้า

(แน่นอนว่าการแปลงแบบนี้ต้องทำหลายต่อหลายทอด) โดยคัดเลือกข้อมูลสำคัญ ๆ สำหรับการทำอินโฟกราฟิก เช่น ข้อมูลในเชิงตัวเลข ข้อมูลในเชิงกระบวนการทำวิจัย และข้อมูลของข้อค้นพบจากงานวิจัย และใช้ภาษาเขียนที่สื่อสารให้อ่านได้ง่าย หลีกเลี่ยงคำศัพท์ที่เป็นวิชาการมากเกินไป ทีมวิจัยจะส่งเอกสารสรุปนี้ให้กลุ่มนักศึกษาเป้าหมายได้คัดเลือก พร้อมกับเอกสารประกอบอื่น ๆ เช่น ข้อมูลในรูปแบบคลิปวิดีโอ และรายงานฉบับเต็ม

ต่อจากนั้น ทีมวิจัยได้ใช้รูปแบบการประกวด โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นนักศึกษาในระดับอุดมศึกษาทุกชั้นปี ให้เลือกผลงานวิจัยที่ทีมวิจัยคัดเลือกไว้แล้วสัก 1 เรื่อง จาก 100 เรื่อง (โดยเริ่มจากการอ่านเอกสารสรุปเนื้อหาก่อน แต่นักศึกษาส่วนใหญ่ก็มักจะตามไปอ่านต้นฉบับรายงานผลงานวิจัยเองเมื่อจะลงมือสร้างสื่อ) แล้วนำเสนอเนื้อหาในรูปแบบของอินโฟกราฟิกที่เป็นภาพนิ่งและแบบเคลื่อนไหว

ผลลัพธ์ขั้นต้นน่าพอใจพอสมควร เพราะมีผู้สนใจส่งผลงานอินโฟกราฟิก จำนวน 700 ผลงาน และโมชั่นกราฟิก 54 ผลงาน ต่อจากนั้น ทีมวิจัยได้คัดเลือกผลงานที่มีคุณภาพไปเผยแพร่ในแอปพลิเคชัน “แปลงร่าง” ซึ่งเป็นแอปพลิเคชันของ สกว. ที่จะมีการเชื่อมต่อกับห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ของ สกว. เพื่อผู้ที่สนใจจะสามารถดาวน์โหลดไปใช้งานได้ต่อไป

จากตัวอย่างงานวิจัยของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสารที่ได้กล่าวมาแล้ว เมื่อ สกว. ได้จัดตั้งฝ่าย RU ขึ้นมาใน สกว. ก็ยังมีการสนับสนุนการทำโครงการส่งเสริมงาน RU ด้วยเครื่องมือการสื่อสารอีกหลายชุดในรูปแบบและวิธีการต่าง ๆ กัน สำหรับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น มีการจัดทำชุดโครงการ “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร” (ดูรายละเอียดใน กาญจนา แก้วเทพ และกำจร หลุยยะพงศ์, “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: แนวคิดและบทสังเคราะห์”, 2560) ซึ่งในชุดโครงการนี้ประกอบด้วย

โครงการย่อยถึง 15 โครงการ เป็นโครงการนำร่องทดลอง 3 โครงการ และโครงการย่อยชุดจัดเต็มอีก 12 โครงการ

ทีมวิจัยดำเนินงานโดยการระบุดีกว่า ให้นักวิจัยในโครงการย่อย ทั้ง 15 ชุด (ซึ่งทั้งหมดเป็นนักสื่อสาร) คัดเลือกเองงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) ในประเด็นที่ทางโครงการสนใจมาทดลองหารูปแบบการใช้ประโยชน์ จากงานวิจัย CBR เหล่านั้น โดยการใช้เครื่องมือทางการสื่อสารมาเป็น ตัวช่วย โจทย์ใหญ่ของทั้ง 15 โครงการ มีร่วมกันว่า

(i) การส่งต่อความรู้จากผลการวิจัย (Knowledge delivery) จะทำได้อย่างไร จะต้องมีการออกแบบอย่างไร

(ii) การสร้างและพัฒนา “สื่อบุคคลหน้าใหม่” จะทำได้อย่างไร ทั้งนี้ เพราะในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยจะมีโอกาส มากที่สุดเมื่อเลือกใช้ “สื่อบุคคล” มากกว่าสื่อประเภทอื่นๆ (วิทยุ โทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ สื่อออนไลน์ ฯลฯ) เนื่องจากสอดคล้องกับวิธีการสื่อสารในระดับ พื้นที่

(iii) การใช้งานวิจัยเพื่อเสริมพลัง (Empower) ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ด้วยเครื่องมือการสื่อสารจะทำได้อย่างไร เนื่องจากงานวิจัยด้านการสื่อสาร ครั้งนี้ไม่ต้องการตั้งเป้าหมายของการสื่อสารผลงานวิจัยให้อยู่เพียง ในระดับล่างๆ คือ “เผยแพร่ให้รับรู้” (Knowledge dissemination) เท่านั้น แต่คาดหวังสูงว่า “จะส่งต่อความรู้จากผลงานวิจัยเพื่อให้เกิดการนำไป ใช้ประโยชน์จริง” (Knowledge delivery)

ภารกิจโครงการวิจัยครั้งนี้ นับว่าท้าทายฝีมือของนักสื่อสารเป็นอย่างมาก เพราะในแวดวงการสื่อสารรับทราบกันดีว่า การนำส่งข้อมูล ประเภทต่างๆ เช่น ข่าว ละคร โฆษณา ฯลฯ นั้น ประเภทของข้อมูลที่ ส่งต่อได้ยากที่สุดก็คือ “ข้อมูลประเภทความรู้” (เช่น บรรดารายการสารคดี รายการให้ความรู้ต่างๆ ผ่านสื่อมวลชน) (Knowledge delivery) โดยเฉพาะ ประเภทความรู้ “ที่ถูกสร้างขึ้นมาจากงานวิจัย”

เมื่อเปรียบเทียบกระบวนการทำงานด้านการตระเตรียมเนื้อหาของผู้ส่งสารของโครงการนี้กับงานวิจัยเรื่องอินโฟกราฟิก (อริชัย และคณะ, 2561) ที่ได้กล่าวมาแล้ว จะพบว่าในโครงการนี้มีความเข้มข้นของการตระเตรียมเนื้อหาความรู้ที่ไปสื่อสารต่ออย่างเอาใจจริงเอาใจมากกว่าหลายเท่า เริ่มตั้งแต่ทีมวิจัยในโครงการย่อยทั้ง 15 ชุด จะต้องอ่านรายงานวิจัยฉบับเต็มที่จะเลือกไปสื่อสารต่อแบบต้องอ่านให้แตก ต้องลงพื้นที่จริง ต้องตามล่าหาตัวนักวิจัยท้องถิ่นเพื่อซักถามถึง “เบื้องหน้า เบื้องหลัง” ของกระบวนการทำวิจัย คล้ายๆ กระบวนการทำสื่อบุคคลคดีสั้นๆ เรื่องหนึ่ง

ส่วนรูปแบบของการนำส่งความรู้นั้น ในขณะที่งานวิจัยเรื่องอินโฟกราฟิกได้กำหนดรูปแบบตายตัวเอาไว้ให้เลยว่า ต้องเป็นกราฟิกภาพนิ่ง และไม่มีอินโฟกราฟิก แต่ทว่าในงานวิจัยชิ้นนี้จะเปิดปลายเอาไว้เพื่อตอบโจทย์วิจัยว่า จะสามารถนำส่งในรูปแบบของอะไรได้บ้าง

ผลการวิจัยเบื้องต้นเกี่ยวกับ “ประเภทของประเด็นของงานวิจัย CBR” ที่ถูกคัดเลือกมาเป็นตัวอย่างนั้น จะพบว่ามียู่ 3 กลุ่มประเด็นใหญ่ๆ คือ

(ก) การวิจัยเพื่อการพัฒนากลุ่มคนที่ขาดโอกาส เช่น คนพิการ กลุ่มเด็กชาติพันธุ์ กลุ่มคนไร้สัญชาติ กลุ่มผู้สูงอายุ

(ข) การวิจัยเพื่อพัฒนาการเกษตรแบบครบวงจร ตั้งแต่ปรับปรุงการผลิต พัฒนาการตลาด/ผู้บริโภค การเผยแพร่ความรู้ (ศูนย์เรียนรู้เกษตรกรอินทรีย์) และการสร้างแบรนด์

(ค) การวิจัยเพื่อการบริหารจัดการทรัพยากร ทั้งที่เป็นทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ป่าและน้ำ ทรัพยากรที่เป็นวัฒนธรรมชุมชน และทรัพยากรที่เป็นฐานข้อมูล

ส่วนผลการวิจัยที่ตอบโจทย์หลักของโครงการว่า เครื่องมือการสื่อสารสามารถจะเล่นบทเป็นตัวช่วยในงาน RU ได้อย่างไรนั้น ทางโครงการได้พบคำตอบว่า การสื่อสารสามารถจะเล่นได้อย่างน้อย 8 บทบาท ดังนี้

(i) ช่วยในเรื่องการคืนผลการวิจัย ซึ่งมีในทุกโครงการ (ดูเครื่องมือคืนข้อมูลในหัวข้อที่ 9.3)

(ii) ช่วยในการขยายกลุ่มเป้าหมายที่อยู่ในประเด็นเดียวกับแบบที่ “ล็อกตัวยิงเป้า” ผู้รับสาร

(iii) ช่วยในการทำงานกับกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย/รวมทั้งกลุ่มสนับสนุนกลุ่มต่าง ๆ เนื่องจากการสื่อสารมีเคล็ดลับความรู้เรื่อง Matching ว่า “ปลาชนิดไหน ควรใช้เหยื่อ (สารและสื่อ) อะไรไปล่ะ”

(iv) ช่วยในเรื่องการใช้เนื้อหาเชิงประเด็นที่ครบมิติ เป็นกรณีของโครงการเกษตรที่งานวิจัยเดิมอาจจะทำไม่ครบห่วงโซ่อุปทาน

(v) ช่วยในการทำงานเชิงเครือข่าย เนื่องจากในการบริหารจัดการเครือข่ายจะต้องมีเรื่องการสื่อสารเป็นทั้งหดเล็ดหล่อเลี้ยง และเป็นเส้นประสาทสั่งการอยู่แล้ว

(vi) ช่วยในเรื่องการสื่อสารประเด็นใหม่ ๆ ผู้การรับรู้สาธารณะ ตัวอย่างเช่น ประเด็นสิทธิของผู้ไร้สัญชาติ เกษตรอินทรีย์ พลังงานทางเลือก โดยทั่วไปสื่อมวลชนทั่วไปก็เล่นบทบาทนี้อยู่เป็นประจำอยู่แล้ว แต่ในโครงการนี้ได้เขยิบจากการให้ “นักสื่อมวลชน” ซึ่งเคยเป็นผู้ส่งสาร เปลี่ยนมาเป็น “ให้คนในชุมชนเองมีความสามารถเป็นผู้ส่งสารหน้าใหม่” ด้วยตัวเอง

(vii) การฝึกชาวบ้านให้เป็น Smart user/Smart opinion leader ในขณะที่ในหัวข้อ (vi) จะเป็นเรื่องการเพิ่มขีดความสามารถ (Empower) คนในชุมชนให้เปลี่ยนจุดยืนจาก “การเป็นผู้ฟัง” (ผู้รับสาร) มาเป็น “ผู้พูด” (ผู้ส่งสาร) ในหัวข้อ (vii) นี้จะเป็นการเพิ่มขยายขีดความสามารถของคนในชุมชนให้กลายเป็น “ผู้รู้จักเลือกใช้สื่ออย่างใช้ปัญญา – Smart user” ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะ “ผู้ส่งหรือผู้รับสาร” ก็ตาม เช่น รู้จักวิเคราะห์เจาะลึกจาก “ข้อมูลที่ได้มา” ไปให้ถึง “แหล่งข่าว/แหล่งข้อมูล” (ว่าน่าเชื่อถือได้หรือไม่)

หรือในกรณีของการสร้าง Smart opinion leader (ผู้นำทางความคิด) กลุ่มผู้นำทางความคิดในทางการสื่อสาร หมายถึงกลุ่มคนที่ได้ไปรับรู้ข้อมูลใหม่ ๆ แนวคิดใหม่ ๆ นวัตกรรมใหม่ ๆ โดยผ่านการอบรม การศึกษาดูงาน การมีโอกาสไปร่วมงานจริง ฯลฯ ซึ่งในแบบจำลองการสื่อสารยกแรกนี้ กลุ่มผู้นำทางความคิดจะมีฐานะเป็น “ผู้รับสาร” แต่เมื่อกลับมาที่ชุมชน คนกลุ่มนี้จะพลิกบทบาทมาเป็น “ผู้ส่งสาร” บอกเล่าบอกต่อคนอื่นต่อไป การฝึกอบรมด้านการสื่อสารจะช่วยพัฒนาให้ “ผู้บอกต่อเหล่านี้มีความ Smart มีชั้นเชิงในด้านการสื่อสารมากยิ่งขึ้น”

(viii) ช่วยในการพัฒนาระบบการสื่อสารเดิมที่ชุมชนเคยใช้อยู่ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้น โดยเพิ่มเติมหลักวิชาการด้านการสื่อสารเข้าไป

10

ตัวอย่างรูปแบบกิจกรรม RU-CBR

สำหรับในหัวข้อสุดท้ายนี้ ผู้เขียนจะขอยกตัวอย่างรูปแบบหรือกิจกรรมการใช้ประโยชน์ที่เคยเกิดขึ้นจริงแล้วในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจำนวน 2,000 กว่าชิ้น ในรอบ 20 ปีที่ผ่านมา ตัวอย่างงานวิจัยที่นำมายกตัวอย่างนี้มีชื่อเป็นกรณียกเว้น หากแต่เป็นแบบฉบับโดยทั่วไปของเรื่อง RU ในงานวิจัย CBR

ก่อนที่จะถึงตัวอย่าง RU แต่ละรูปแบบ ผู้เขียนขอทวนความจำสักเล็กน้อยเกี่ยวกับลักษณะเฉพาะตัวเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในตอนต้น กล่าวคือ งานวิจัย CBR นั้นมักจะไม่มีปัญหาในการนำเอาการวิจัยไปใช้ประโยชน์ เนื่องจากถือกำเนิดขึ้นมาก็เพื่อภารกิจนี้อยู่แล้ว อย่างไรก็ตาม เนื่องจากในงานวิจัย CBR นั้นนักวิจัยกับผู้ใช้ประโยชน์เป็นกลุ่มบุคคลเดียวกัน ดังนั้นการใช้ประโยชน์

ในเบื้องต้นแรก ประโยชน์ที่เกิดขึ้นจึงมักจะมีผู้ได้รับประโยชน์เป็นตัวนักวิจัย ชุมชนหรือตัวชุมชนเองเป็นส่วนใหญ่ แต่ทว่าประโยชน์จากงานวิจัยนั้นก็มิได้หยุดอยู่แต่เฉพาะกลุ่มคนทำวิจัยนี้เท่านั้น แต่สามารถจะขยายผลออกไปถึงคนกลุ่มอื่น ๆ เช่น ภาควิชาของ CBR ได้ (ดูรายละเอียดต่อไป)

สำหรับช่วงเวลาของการใช้ประโยชน์ก็มีได้จำกัดว่าจะต้องเกิดขึ้นหลังจากงานวิจัยเสร็จสิ้นแล้วเท่านั้น หากทว่าในงานวิจัย CBR นั้นสามารถจะเก็บเกี่ยวประโยชน์ไปใช้ได้ตลอดทุกช่วงขณะ ทั้งต้นน้ำ กลางน้ำ และปลายน้ำ

และเมื่อใช้กรอบมิติของการใช้ประโยชน์ 4-5 ด้านที่ สกว. หรือ สกสว. เคยระบุเอาไว้ก็จะพบว่า งานวิจัย CBR 1 เรื่อง อาจจะทำตอบโจทย์เรื่องการให้ประโยชน์ได้หลายด้าน เช่น เชิงพาณิชย์ เชิงนโยบาย เชิงวิชาการ เชิงสังคม-วัฒนธรรม เชิงสาธารณะ แต่ทว่าขอบเขตของการใช้ประโยชน์นั้นจะไม่กว้างขวางมากนัก เช่น อาจจะเป็นเพียงระดับชุมชนหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เพราะงานวิจัย CBR เป็นงานวิจัยขนาดจิ๋วซึ่งคนทำงาน CBR จะต้องพยายามฝ่าข้ามข้อจำกัดเรื่องขนาดที่เล็กนี้ เช่น ต้องมีการขยายผลไปในพื้นที่อื่น ๆ หรือพยายามเข้าสู่นโยบายท้องถิ่น เป็นต้น

แต่แม้งานวิจัย CBR จะไม่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในแง่ของการสร้างผลกระทบขนาดใหญ่ได้ แต่ก็มีแง่มุมอื่น ๆ มาชดเชย เช่น ผลลัพธ์ที่เป็นผลประโยชน์จากงานวิจัยนั้น แม้จะเล็ก แต่ก็มีส่วนช่วยของห่วงโซ่ผลลัพธ์ที่ยืดยาว รวมทั้งผลลัพธ์นั้นก็มักจะมีคามยั่งยืนด้วยเพราะเป็นผลลัพธ์ที่ประกอบด้วย 2 มิติ คือได้ทั้ง “ของ” และได้ทั้ง “คน” (ประมาณว่า “รักน้อยๆ แต่รักนานๆ” นั่นแหละ)

จากการกำหนดความหมายของ “คำหลักต่าง ๆ (Keywords) ที่เกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว., 2564) ซึ่งขอนำมาทบทวน ณ ที่นี้อีกครั้งหนึ่ง ดังนี้

- **ผลงานวิจัยและนวัตกรรม** หมายถึง องค์ความรู้ เทคโนโลยี บทสังเคราะห์หรือประสบการณ์จากงานวิจัยและนวัตกรรม หรือการบริการวิชาการ

- **ลักษณะการใช้ประโยชน์** เช่น การเผยแพร่ ผลักดัน ถ่ายทอด สร้างความตระหนัก สร้างการมีส่วนร่วม หรือขับเคลื่อนสังคม

- **“สังคม” ในที่นี้ครอบคลุม:** ประชาชน ชุมชน พื้นที่ ความสัมพันธ์เชิงสังคม และสิ่งแวดล้อม

จาก Keywords ของคำว่า “ลักษณะการใช้ประโยชน์ 6-7 คำ ตามความหมายข้างบนนี้ งานวิจัย CBR ได้แปลความหมายดังกล่าวออกมาเป็น “รูปแบบหรือกิจกรรม” ประเภทต่างๆ อย่างหลากหลาย ซึ่งในที่นี้จะยกตัวอย่างรูปแบบ/กิจกรรมการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ที่มักใช้กันอยู่เป็นส่วนใหญ่ ดังนี้

10.1 รูปแบบที่ 1 เพื่อนำไปพัฒนา/ปรับปรุงกิจกรรมการแก้ไขปัญหา ที่มีอยู่

RU ในรูปแบบนี้เกิดขึ้นได้เพราะธรรมชาติแบบหัวก้อยของ CBR กล่าวคือ ด้านหัว CBR เป็นงานวิจัยที่เกิดขึ้นเพราะมีปัญหา (Problem-oriented) ดังนั้นงานวิจัยจึงจะศึกษาปัญหาและสาเหตุต่างๆ ให้ทะลุปรุโปร่ง และอีกด้านหนึ่งคือด้านก้อย กล่าวคือ หลังจากทราบปัญหาแจ่มแจ้งแล้ว นักวิจัย CBR ก็จะลงมือแก้ไขด้วยตัวเอง ไม่ใช่นำเสนอให้คนอื่นทำเท่านั้น (Solution-oriented) เรียกว่าครบอริยสัจทั้ง 4 ขั้นตอน (งานวิจัยวิชาการ มักจะมีแค่อริยสัจ 2 เท่านั้น)

และการใช้ประโยชน์ในรูปแบบแรกนี้ มักจะเกิดขึ้นในกรณีที่มีปัญหานั้น ได้เกิดขึ้นมายาวนานแล้ว รวมทั้งได้เคยมีวิธีการแก้ไขมาแล้วหลายวิธี แต่ทว่ายังแก้ไขไม่ได้ ที่เรียกว่า “มีช่องว่างเชิงปฏิบัติ” (Practical gap) จนกระทั่งเมื่อมีการนำเอาวิธีการวิจัยแบบ CBR ไปใช้ เพื่อเก็บข้อมูลให้รอบด้าน วิเคราะห์หรือศึกษาเพิ่มเติมเพื่อเพิ่มทางเลือกของการแก้ปัญหา แล้วก็มีการลงมือทดลองปฏิบัติ ติดตามผล แล้วก็ทดลองใหม่อีกจนกระทั่งสำเร็จลุล่วง

ปัญหาที่งานวิจัยหยิบจับมาศึกษานั้นอาจจัดหมวดหมู่ได้สัก 13 ประเด็น (เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม การศึกษา ผู้สูงอายุ การจัดการทรัพยากร การใช้พลังงานเลือก ความมั่นคงทางอาหาร ฯลฯ) ในที่นี้จะยกตัวอย่าง การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ในปัญหาด้านสังคม (ปัญหายาเสพติด) และปัญหาเศรษฐกิจ/ความมั่นคงของทางอาหาร มาดูสัก 2 กรณี

10.1.1 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาสังคม เช่น งานวิจัยเรื่อง “การถอดบทเรียนแนวปฏิบัติที่ดีในการป้องกันและแก้ไข ปัญหา ยาเสพติดในชุมชนเมืองโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน: กรณีศึกษา ชุมชนสะพานปูน เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร” (หุทัย กมลศิริสกุล และ

คณะ, 2564) สถานะของงานวิจัยชิ้นนี้เป็นการถอดบทเรียนจาก “กรณีที่ประสบความสำเร็จ” (แบบ 360 องศา) (Best practice) เพื่อจัดทำเป็นคู่มือและแนวทางเพื่อนำไปใช้ในที่อื่น ๆ

พื้นที่ศึกษาคือชุมชนสะพานปูน ซึ่งเคยมีปัญหายาเสพติดรุนแรงติดอันดับ 1 ใน 5 ของกรุงเทพฯ จุดเริ่มต้นของการแก้ปัญหาเริ่มจากการระเบิดจากภายใน ในปี 2554 มีผู้นำชุมชนที่เป็นสตรีสูงอายุ (ทุนชุมชน) ที่ได้รับความเคารพนับถือจากคนในชุมชน ได้ร่วมประสานจับมืออย่างเหนียวแน่นกับเจ้าหน้าที่ของหน่วยงานรัฐท้องถิ่น (เป็นผู้หญิงเหมือนกัน) และหน่วยงานที่มีหน้าที่รับผิดชอบโดยตรง คือ สำนักงานป้องกันและปราบปรามยาเสพติด (ป.ป.ส.) ทั้ง 3 แรงแข็งขัน ได้พยายามทุกวิถีทางที่จะแก้ไขปัญหารุนแรงดังกล่าว

หากเราอ่านดูกิจกรรมที่ทีม 3 ประสานนำมาใช้ก็จะพบว่า ไม่ได้มีความแตกต่างจากกิจกรรมแก้ปัญหายาเสพติดทั่วไป เช่น กิจกรรมกีฬา กิจกรรมดนตรี กิจกรรมอบรมเสริมทักษะทางภาษา ฯลฯ แต่ทว่าความต่างต่างนั้นจะไปอยู่ตรง “วิธีการดำเนินกิจกรรม” อันอาจจะเนื่องมาจากตัวแกนนำชุมชนและแกนนำหน่วยงานรัฐเป็นผู้หญิงทั้งคู่ วิธีการทำงานจึงเป็น “สายละมุนละม่อม” เพราะบุคลิกของแกนนำชุมชนเป็นผู้มีเมตตาใจเย็น ใช้วิธีการเข้าถึงเด็กแบบเป็นเพื่อน เป็นแม่ เป็นยายายที่รับฟังไม่ดุด่า และใช้วิธีการ “ระดมสรรพกำลังจากทุกฝ่ายให้เข้ามามีส่วนร่วม” นับตั้งแต่ผู้ปกครองเด็ก ผู้นำและกรรมการชุมชน สมาชิกกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนไม่เว้นแม้แต่การดึงผู้ค้ายาเสพติดที่กลับตัวกลับใจมาประกอบอาชีพสุจริตให้เข้ามาร่วมเป็นกำลังสำคัญในทีมด้วย

สำหรับการทำวิจัยครั้งนี้ได้ใช้เครื่องมือ “การถอดบทเรียนอย่างมีส่วนร่วม” จากคนทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับภารกิจบริการแก้ปัญหาจนกระทั่งชุมชนพลิกโฉมหน้าจาก “5 อันดับแรกของพื้นที่ยาเสพติดใน กทม.” มาเป็นชุมชนที่ได้รับรางวัลในฐานะชุมชนที่แก้ปัญหายาเสพติด

ได้ยอดเยี่ยมจากสถาบันต่าง ๆ และทีมวิจัยยังได้เพิ่มเติมเสริมความสมบูรณ์ของบทเรียนนี้ด้วยการไปศึกษาดูงานจากพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จแห่งอื่น ๆ และนำเอาระบบ/กลไกจากพื้นที่อื่นมาประมวลสร้างเป็น “คู่มือแนวปฏิบัติที่ดี” ซึ่งเป็น “ผลผลิตหลัก” ของโครงการวิจัย

กลุ่มผู้ที่ได้ใช้ประโยชน์จากคู่มือฯ ดังกล่าวมีอยู่อย่างน้อย 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกคือชุมชนอื่น ๆ ที่มีปัญหาด້ายคล้ายกัน กลุ่มที่สองคือหน่วยงานรัฐระดับท้องถิ่น กลุ่มที่สามคือหน่วยงานที่รับผิดชอบประเด็นยาเสพติดโดยตรง คือ ป.ป.ส.

10.1.2 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจ

ตัวอย่างงานวิจัยที่จะนำมาเสนอเป็นการฟื้นฟูการทำนาร้างที่เป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในหลายแห่งของภาคใต้ ได้แก่ โครงการวิจัยเรื่อง “การเรียนรู้ร่วมกันของชาวนาและสร้างกลไกการบริหารจัดการน้ำแบบมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อฟื้นฟูนาร้าง หมู่ที่ 6 บ้านคอกช้าง ตำบลฉาง จังหวัดสงขลา” (ประสิทธิ์ จันทรรัตน์ และคณะ, 2565)

ในอดีตนั้น ภาคใต้ของไทยมีการทำนาเพื่อกินเองเป็นหลักอย่างแพร่หลายทั่วไป โดยดูจากประจักษ์พยานที่มีพันธุ์ข้าวพื้นถิ่นอย่างมากมาย แต่เมื่อเข้าสู่ยุคที่รัฐมีนโยบายเปลี่ยนแปลงโครงสร้างการผลิตของประเทศจากการปลูกพืชเพื่อกินใช้เองมาเป็นการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อส่งออกขาย เกษตรกรภาคใต้ได้ปรับเปลี่ยนจากการปลูกข้าวมาปลูกพืชเศรษฐกิจ เช่น ยางพาราและปาล์มน้ำมัน ทำให้พื้นที่นาส่วนใหญ่ถูกปรับมาปลูกพืชเศรษฐกิจ ส่วนพื้นที่ที่เหลือก็จะถูกทิ้งให้เป็นพื้นที่นาร้าง (เพราะไม่มีแรงงาน) ยิ่งมาประกอบกับการสร้างโครงสร้างพื้นฐานสมัยใหม่ เช่น ถนน เขื่อน ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบเดิมของการไหลของน้ำ (เช่น ลำคลอง ลำห้วย) ที่ใช้การต่อไปไม่ได้ ดังเช่นพื้นที่ศึกษาในโครงการวิจัยนี้ เมื่อปล่อยทิ้งพื้นที่นาให้ร้างไปนานวันเข้า ปัญหาอื่น ๆ ก็ยิ่งเกิดขึ้นตามมาทับถมเป็นทวีคูณ เช่น วัชพืช ดินหมดความอุดมสมบูรณ์ การไม่มีเมล็ดพันธุ์ หรือไม่มีลานตากข้าว เป็นต้น

แต่ในช่วง 4-5 ปีมานี้ ผลด้านลบจากการปลูกพืชเศรษฐกิจเริ่มสำแดงฤทธิ์เดช เช่น ราคาขายที่ตกต่ำ ทำให้มีเกษตรกรบางกลุ่ม เช่น ทีมวิจัยชุมชนในโครงการนี้เริ่มหวนกลับมาคิดถึงการลดรายจ่ายจากการซื้อข้าวกิน พร้อมทั้งการสร้างความมั่นคงทางอาหาร และดูเหมือนว่าการฟื้นฟูการทำนาร้างจะเป็นทางออกทางหนึ่ง และหลังจากผ่านระยะแรกคือ “คิดได้” แล้ว ระยะต่อมาก็คือ “แล้วจะทำได้จริง ๆ ไหม หรือจะต้องทำอย่างไร” เพราะปัญหาที่ผ่านมามันตั้งสมทบถมเป็นปมหลายชั้นที่ต้องค่อย ๆ แก้ไขไปที่ละปม

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563 ทีมวิจัยได้ใช้กระบวนการวิจัย CBR ศึกษาเพื่อแก้ไขปมแรกของพื้นที่ศึกษาเสียก่อน คือต้องหาทางเลือกในการจัดการน้ำ โดยมีชาวนาที่เป็นเจ้าของพื้นที่นาและผู้สนใจเข้าร่วมโครงการผลงานวิจัยในปีแรกนี้ได้ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการน้ำเพื่อให้สามารถทำนาได้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2564 ทีมวิจัยได้ดำเนินการต่อเนื่องโดยร่วมกับทางกรมชลประทานที่รับรู้และเอื้ออำนวยความสะดวกในเรื่องการจัดการน้ำให้กับชาวนาที่จะทดลองการฟื้นฟูการทำนาร้างและจัดการน้ำร่วมกัน

ในเรื่องจัดการน้ำนั้นต้องจัดการคนและกลุ่มคนไปด้วยพร้อม ๆ กัน ในปี 2564 จึงมีการจัดตั้งคณะกรรมการบริหารจัดการน้ำที่จะทดลองปฏิบัติการ มีการตั้งกฎกติกาการทำงานของกลุ่ม เช่น การกำหนดเวลาที่แน่นอนในการทำกิจกรรมแต่ละครั้ง ได้เริ่มมีการนำร่องทั้งการจัดการน้ำและทดลองทำนาในพื้นที่ 40 ไร่ของสมาชิกกลุ่ม

10.2 รูปแบบที่ 2 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR เพื่อสร้างหลักสูตรท้องถิ่น

10.2.1 หลักสูตรในระบบการศึกษา เนื่องจากผลลัพธ์หลักประเภทหนึ่งที่เกิดจากการศึกษาวิจัย ก็คือชุดความรู้ที่ได้ผ่านการเก็บรวบรวมข้อมูล ผ่านการค้นคิดวิเคราะห์ ผ่านการทดสอบมาแล้วว่า

“เป็นความรู้ที่ใช้ดับทุกข์ได้” แต่ความรู้นั้นเป็นนามธรรม จำต้องไม่ได้ต้องมี “สถานที่ให้สิ่งสถิต” และรูปแบบ/แหล่งประเภทหนึ่งที่ใช้เก็บความรู้เพื่อเอาไว้อีกในครั้งต่อไป หรือถ่ายทอดสร้างผู้รู้คนใหม่ ๆ ก็คือหลักสูตรท้องถิ่น/หลักสูตรการเรียนรู้อะไรรูปแบบต่าง ๆ

งานวิจัย CBR จำนวนไม่ได้น้อยจึงมีรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในรูปแบบของการสร้างหลักสูตรท้องถิ่น ซึ่งอันที่จริง การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นโดยเฉพาะในสถาบันการศึกษาและกลุ่มครูก็เป็นที่ยอมรับกันมากในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา แต่ทว่าทีมวิจัยชุมชนเรื่อง “ขนมพื้นบ้านท่ามาลัย จังหวัดสตูล” (ยาแลฮา อีดเหล็ก, 2550) ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มครูและกลุ่มนักวิจัยชุมชนก็ได้แสดงให้เห็นความแตกต่างว่า การสร้างหลักสูตรท้องถิ่นด้วยวิธีการแบบ CBR นั้นมีลักษณะพิเศษที่แตกต่างจากวิธีการอื่นๆ อย่างไร

การจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นจะเป็นรูปแบบ RU ที่มีโอกาสเกิดขึ้นได้อย่างสูงมากหากทีมวิจัยจะมาจากบุคลากรในสถาบันการศึกษาเอง ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการการรวมกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์รายย่อยเพื่อสร้างความเข้มแข็งโดยการมีส่วนร่วมของผู้ผลิตกะปิเยาะห์รายย่อยในตำบลกะมิยอ อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี” (กรวิภา ขวัญเพชร, 2547) (กะปิเยาะห์ คือหมวกที่ชายชาวมุสลิมสวมใส่เพื่อเข้าพิธี) โครงการนี้ ผู้บริหารและคณะครูจากศูนย์การศึกษานอกโรงเรียน (กศน.) อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี ลงมาเล่นเอง โดยร่วมมือกับกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์รายย่อย ซึ่งก่อนหน้านี้จะทำโครงการนี้ ก็มีทุนทางสังคมระหว่างคนทั้ง 2 กลุ่มอยู่แล้ว เพราะในกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์บางคนก็เป็นศิษย์เก่าของ กศน.

นอกจากเป้าหมายหลักของโครงการที่จะแก้ไขปัญหาของกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์ทั้งด้านต้นทุนการผลิต การถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง ความไม่เข้มแข็งของการรวมกลุ่ม ฯลฯ แล้ว อีกเป้าหมายหนึ่ง

ก็เป็นผลประโยชน์ต่อด้านของ กศน. เอง เนื่องจากแนวนโยบายของ กศน. ปัตตานี ต้องการให้ครู กศน. รู้จักวิธีการวิจัย รู้จักการแสวงหาข้อมูล และ นำความรู้ไปแก้ไขปัญหาของชาวบ้านด้วย

และหลังจากการแก้ไขปัญหาของกลุ่มผู้ผลิตกะปิเยาะห์ สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างสวยงาม ด้วยการระดมความร่วมมือจากภาคี ภาคส่วนที่หลากหลายอย่างกว้างขวาง (ส่วนหนึ่งก็อาศัยบารมีของ กศน.) เพื่อให้เกิดการสืบทอดผลลัพธ์จากการแก้ปัญหาให้ยั่งยืนมากขึ้น ศูนย์บริการ การศึกษานอกโรงเรียน อำเภอเมือง จังหวัดปัตตานี จึงได้จัดทำหลักสูตร ที่รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับกะปิเยาะห์ มาผลิตเป็นชุดวิชาและทำสื่อ ประกอบการเรียนการสอน ทั้งนี้เพื่อสร้างวิทยากรชาวบ้านให้มากขึ้น และเพื่อเผยแพร่ให้แก่ผู้สนใจทั่วไป

และสำหรับรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยท้องถิ่น เพื่อจัดทำหลักสูตรท้องถิ่นในระบบการศึกษานี้ จะมีขนาดของหลักสูตร อยู่หลายขนาด

- เป็นหลักสูตรขนาดจิ๋ว เช่น กรณีเนื้อหาเรื่องขนมพื้นบ้าน เรื่องเดียวของบ้านท่ามาลัย ที่กล่าวมาแล้ว
- เป็นหลักสูตรขนาดเล็ก เช่นกรณีของงานวิจัยเรื่อง “แนวทางการอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิปัญญาลายผ้าขนานหมื่นศรี อำเภอนาโยง จังหวัดตรัง” (อารอบ เรื่องสังข์ และคณะ, 2545) ที่หลังจากทีมวิจัยชุมชนได้ตระเวนเก็บรวบรวม ลายผ้าที่ทอด้วยกี่มือซึ่งกำลังจะสูญหายไปเพราะ ถูกแทนที่ด้วยกี่กระตุก หลังจากทำงานวิจัยสำเร็จลุล่วง แล้ว ทีมวิจัยก็ได้จัดทำหลักสูตรการทอผ้าลายขนานหมื่นศรี เพื่อนำเข้าสู่โรงเรียนในชุมชน โดยมีนักวิจัยชุมชน เป็นวิทยากร มีการกำหนดให้ครูใช้ชุดผ้าทอเดือนละครั้ง มีการออกแบบชุดนักเรียนที่ทำจากผ้าทอมือ เป้าหมาย

ของหลักสูตรมีทั้งระยะสั้น คือการฝึกทอผ้าด้วยก็มีมือ จะช่วยฝึกให้เด็กมีสมาธิ (แก้โรคสมาธิสั้นได้ดี) และในระยะยาว เด็กสามารถนำไปประกอบเป็นอาชีพได้

- เป็นหลักสูตรขนาดปานกลาง เช่น งานวิจัยเรื่อง “การสร้างและพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นด้าน การอนุรักษ์ป่าธรรมชาติที่ยั่งยืนของชุมชนแบบอุทยานการศึกษา โดยภูมิปัญญาชาวบ้าน จังหวัดร้อยเอ็ด” (ฉลอง คูเมือง และคณะ, 2546) ซึ่งดูจากชื่องานวิจัยก็เห็นได้เลยว่า ตั้งเป้าอยู่ที่การทำหลักสูตรท้องถิ่น
- เป็นหลักสูตรขนาดใหญ่ ตัวอย่างเช่น “ชุดโครงการ วิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้าน จังหวัดเชียงราย” (ยิ่งยง เทาประเสริฐ, 2546) ซึ่งเป็นชุดโครงการที่ได้ศึกษาองค์ประกอบของระบบการแพทย์พื้นบ้านอย่างครบครัน ทั้งตัวหมอ ตัวยาสมุนไพร องค์ความรู้ในการรักษา ตัวผู้ช่วย ระบบความเชื่อที่เกี่ยวข้อง ฯลฯ และศึกษาอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาหลายปี จนกระทั่งสามารถใช้ประโยชน์จากชุดโครงการมาจัดตั้งสถาบันวิทยาลัยการแพทย์พื้นบ้านในระบบการศึกษาได้

10.2.2 หลักสูตรนอกระบบการศึกษา นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในรูปแบบของการจัดทำหลักสูตรในระบบการศึกษาแล้ว ก็ยังมีการนำไปใช้ประโยชน์ในรูปแบบของหลักสูตรนอกระบบการศึกษา เช่น หลักสูตรการเรียนรู้ หลักสูตรฝึกอบรมระยะสั้น ดังเช่น ตัวอย่างงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการสร้างอาชีพใหม่เพื่อสร้างธุรกิจเพื่อชุมชนบนฐานองค์ความรู้บนฐานการผลิตจิ้งโกร่งและพิซอินทรีย์” (ศิริพล เฟ็งโฉม และวรรณญา ท้วมสัมฤทธิ์, 2564) ที่มวิจัยซึ่งเป็นสมาชิก

ของเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ จังหวัดเชียงใหม่ ได้มีประสบการณ์ทำงานร่วมกับกลุ่มวิสาหกิจชุมชนเกษตรอินทรีย์บ้านแม่ตาด จังหวัดเชียงใหม่ มาแล้วตั้งแต่ปี 2562 กลุ่มวิสาหกิจนี้เป็นผู้ผลิตพืชผักอินทรีย์และแมลงเศรษฐกิจ (จิ้งหรีด-จิ้งโกร่ง ซึ่งเป็นโปรตีนสำหรับอนาคต) ปัจจุบันมีปอเลี้ยงจิ้งโกร่งราว 200 ปอ กระจายใน 2 ตำบล

จุดเจ็บของโครงการอยู่ที่วิธีการเรียนรู้เรื่องการเลี้ยงจิ้งโกร่งและการผลิตพืชผักอินทรีย์ (สำหรับเลี้ยงจิ้งโกร่งและเป็นอาหารของคน) ที่เคยทำมายังไม่เป็นระบบ ไม่ครบเครื่อง ส่วนใหญ่เรียนรู้แต่ด้านเทคนิค ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นก็คือทำให้สมาชิกขาดความมั่นใจ ไม่ค่อยมีใครกล้าเข้ามาขับเคลื่อนกลุ่ม และขาดความรู้ด้านธุรกิจ

ดังนั้นในโครงการวิจัยครั้งนี้ ทีมวิจัยจึงต้องการจะพัฒนากระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างอาชีพใหม่ให้แก่บรรดาทายาทเกษตรกรคนตกงาน คนรุ่นใหม่ที่น่าสนใจ ฯลฯ โดยการเติมเต็มช่องว่างที่ผ่านการวิเคราะห์มาแล้ว ผลการวิจัยพบว่า หลักสูตรฝึกอบรมเพื่อการเลี้ยงจิ้งโกร่งและผลิตพืชอินทรีย์ที่เหมาะสม เป็นระบบ และครบเครื่อง น่าจะมีอยู่ 4 หลักสูตรย่อยๆ ที่ต้องเรียนให้ครบโดส คือ

หลักสูตรที่ 1: รู้เรา เข้าใจเขา สุ่มมองทางธุรกิจ เน้นหาจะเน้นความสามารถในการวิเคราะห์

หลักสูตรที่ 2: ทักษะทางอาชีพด้านพืชผัก สมุนไพรอินทรีย์

หลักสูตรที่ 3: ทักษะทางอาชีพด้านแมลงเศรษฐกิจ

หลักสูตรที่ 4: การเรียนรู้การเขียนแผนธุรกิจชุมชนสู่การพัฒนาารูปแบบโครงการ

ทีมวิจัยได้สรุปผลเปรียบเทียบรูปแบบการเรียนรู้ช่วง “ก่อน” และ “หลัง” ตามหลักการวัดความเปลี่ยนแปลงของ CBR ดังนี้

เกณฑ์วัด	ระบบการสร้างอาชีพแบบเดิม	ระบบการสร้างอาชีพแบบใหม่
1. ลักษณะของกลุ่มเป้าหมาย	เกษตรกรทั่วไป ผู้สูงอายุ และผู้สนใจ	เริ่มเพิ่มคุณสมบัติเพื่อเจาะจงกลุ่มเป้าหมาย 1. ชายหรือหญิง อายุ 25-50 ปี 2. มีพื้นฐานด้านเกษตร หรือเป็นทายาทเกษตรกร 3. มีต้นทุนพื้นที่การผลิตอย่างน้อย 100 ตารางวา 4. มีเงินทุนไม่น้อยกว่า 10,000 บาท (เพื่อเป็นหลักประกันว่าจะมีการไปประกอบอาชีพจริง) 5. มีความสามารถใช้ IT 6. มีเครือข่ายเกษตรกรในด้านการตลาด
2. จำนวนกลุ่มเป้าหมาย	ตั้งแต่ 50 รายขึ้นไป	ไม่เกิน 20 รายต่อรอบโครงการ
3. บทเรียน/หลักสูตร	เน้นเฉพาะด้านทักษะอาชีพ เช่น การเลี้ยง การขาย การเงิน การออม เป็นต้น	เน้น 2 เป้าหมาย คือ 1. เน้นการสร้าง Growth mindset 2. เน้นการสร้างทักษะให้ครบวงจรอาชีพ เป็น 4 หลักสูตร และระหว่างทาง จะมีการหนุนเสริมเป็นระยะ
4. ระยะเวลา	1-2 วัน แต่ไม่เกิน 3 เดือน	6 เดือนขึ้นไป แต่ไม่เกิน 12 เดือน
5. ลักษณะการดำเนินกิจกรรม	<ul style="list-style-type: none"> • เน้นการถ่ายทอดความรู้จากนักวิชาการและเกษตรกรต้นแบบ 1-2 ครั้งต่อโครงการ และติดตามผล • เน้นการพัฒนาทักษะและส่งมอบอุปกรณ์ 	1. การจัดกระบวนการแต่ละครั้ง เน้นการเก็บข้อมูลผู้เข้าร่วม เพื่อนำไปปรับปรุง (แบบ PDCA) 2. เน้นทักษะพื้นฐานในการทำงานกลุ่ม (Group skill) เช่น ทักษะการฟัง 3. เน้นการมีส่วนร่วมในกระบวนการกลุ่ม การสร้างความไว้วางใจกัน การให้กำลังใจกัน 4. เน้นการพัฒนา Growth mindset ความเป็นผู้นำ/ผู้ตามที่ดี/เน้นการสร้าง ความผูกพันระหว่างกลุ่มกับชุมชน

10.3 รูปแบบที่ 3 การสร้างกลไกการจัดการของชุมชน (ธรรมนูญ/ข้อบัญญัติ)

การใช้ประโยชน์ในแง่นี้จะพบมากในโจทย์การวิจัยประเภทการบริหารจัดการทรัพยากรของชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นทรัพยากรตามธรรมชาติ เช่น ป่าไม้ ลุ่มน้ำ หรือทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้นมา เช่น ปัญหาขยะ เส้นทางของการวิจัยประเภทนี้อาจจะเริ่มตั้งแต่ปัญหาเปราะบาง คือ การขาดจิตสำนึกและขาดความตระหนักถึงปัญหา เปราะบางที่ 2 คือแม้จะมีจิตสำนึกแล้ว แต่ก็ขาดข้อมูลหรือความรู้มากพอที่จะจัดการ (หรือมีข้อมูล/ความรู้ที่ไม่ถูกต้องแม่นยำ) และเปราะบางที่ 3 ก็คือการขาดกลไกที่จะบริหารจัดการแก้ปัญหาตั้งแต่เปราะบางแรกและต่อเนื่องมายังเปราะบางอื่น ๆ กลไกดังกล่าวอาจจะประกอบด้วยกลไกที่มีชีวิต (Living mechanism) เช่น ตัวผู้นำ คณะทำงานขับเคลื่อน คณะกรรมการกลุ่ม และกลไกที่ไร้ชีวิต (Non-living mechanism) เช่น กฎกติกา ธรรมนูญ ข้อบัญญัติ กองทุน แผนงาน เป็นต้น

ตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ที่จะนำมาใช้ในการสร้างกลไกการจัดการของชุมชนในที่นี้จะยกมา 2 กรณี ที่กรณีแรกจะเน้นเรื่อง การสร้างกลไกขึ้นใหม่ในระดับพื้นที่ และกรณีที่ 2 จะเป็นการสร้างกลไกใหม่ในระดับพื้นที่ที่เสริมเพิ่มเติมในระบบใหญ่ของกลไกรัฐ

10.3.1 การสร้างกลไกใหม่ในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ได้แก่ ตัวอย่างงานวิจัยเรื่อง “รูปแบบอนุรักษ์พันธุ์ปลาท้องถิ่นของชุมชนลำน้ำว่า ตำบลน้ำพาง อำเภอแม่จรม จังหวัดน่าน” (วิชัย นิลคง และคณะ, 2547) งานวิจัยชิ้นนี้ ถึงแม้หัวหน้าโครงการจะเป็นเจ้าหน้าที่สาธารณสุขในพื้นที่ แต่ทว่าก็มีสำนึกว่าตนเองเป็นลูกหลานของคนในชุมชน และทีมวิจัยก็ประกอบด้วยกำนันและผู้ใหญ่บ้านจากหลายบ้านในพื้นที่ ชุมชนลำน้ำว่าที่ศึกษามีทั้งต้นทุนและจุดเจ็บไปพร้อม ๆ กัน ในแง่ต้นทุนชุมชนตำบลน้ำพางมีกระบวนการจัดการแหล่งน้ำ มีการอนุรักษ์พันธุ์ปลา

มาแล้วตั้งแต่ปี พ.ศ. 2522 แต่ทว่าจุดเจ็บก็คือยังไม่มีการมีส่วนร่วมจากชุมชนเท่าที่ควร และการกำหนดเขตอนุรักษ์เขตสงวนก็ยังไม่เชื่อมต่อตลอดทั้งลำน้ำ ทำให้มีการลักลอบจับปลาและละเมิดข้อตกลงโดยเฉพาะในบริเวณรอยต่อ

วิธีการดำเนินการวิจัยในครั้งนี้จึงระดมการมีส่วนร่วมอย่างเต็มสูบจากกลุ่มทุกกลุ่มในชุมชน ทั้งกลุ่มแกนนำ กลุ่มพรานปลา กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้อาวุโส กลุ่มเยาวชน ฯลฯ ผ่านการจัดเวทีประชาคม ทั้งระดับหมู่บ้านและระดับตำบล โดยเริ่มต้นอย่างเข้มข้นใน 4 หมู่บ้าน แล้วต่อมาก็ขยายไปจนครบ 10 หมู่บ้าน ทั้งตำบล ทพพยากรณ์ความรู้ที่นำมาใช้สร้างกลไกใหม่ ๆ ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นนั้น ทีมวิจัยใช้ทั้งภูมิปัญญาดั้งเดิม เช่น กิจกรรมการสืบชะตาแม่น้ำ ณ เขตอนุรักษ์สัตว์น้ำ การปิดตุง(ธง) ยันต์ป้องกันการระเบิดปลา (ตุงทำด้วยเศษผ้าจีวรของพระ) การสร้างหอเจ้าที่ ณ เขตอนุรักษ์พันธุ์ปลา เป็นการอัญเชิญดวงวิญญาณ/เจ้าที่ให้มาเป็นยามรักษาการณ์ ฯลฯ และใช้ทั้งภูมิปัญญาวิชาการสมัยใหม่ เช่น การใช้เครื่องมือตรวจวัดคุณภาพของน้ำ การใช้ตัวชี้วัดทางชีวภาพเพื่อดูแลความสะอาดของน้ำ และทีมวิจัยได้ตกลงที่จะ “เล่นประเด็นเรื่องปลาเป็นหลัก” เพราะเมื่อใดที่น้ำขาดแคลน ปลาก็เหมือนชะตาขาด ถ้าได้ปลามากก็ได้น้ำพวงติดมาด้วย

10.3.2 การสร้างกลไกเสริมกลไกรัฐเดิมที่มีอยู่ ตัวอย่างงานวิจัยที่มีลักษณะเป็นชุดโครงการที่เชื่อมต่อตั้งแต่หน่วยงานรัฐระดับบนกินตลอดลงไปจนถึงระดับพื้นที่ ได้แก่ ชุดโครงการวิจัยเรื่อง “ยุติธรรมชุมชน” (สุทิน สีสุข และคณะ, 2553) งานวิจัยชุดนี้มีหน่วยงานรัฐระดับบนลงมาเล่นเป็นเจ้าภาพเอง โดยประสานความร่วมมือกับสถาบันการศึกษา และศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น จังหวัดตรัง จุดเจ็บที่เกิดระบมขึ้นในระดับหน่วยงานรัฐก็คือ ความตระหนักที่ว่าบรรดากลไกรัฐเพื่อสร้างความยุติธรรมที่เพิ่งเกิดขึ้นมาใหม่ เช่น กฎหมาย ตำรวจ ศาล ทนาย คุก ฯลฯ นั้น

ยังไม่สามารถดำเนินงานให้ความยุติธรรมให้กับชุมชนได้อย่างแท้จริง และทั่วถึง เช่น เมื่อเกิดกรณีพิพาทหรือความขัดแย้งระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ในขณะที่ในความเป็นจริงก่อนหน้านี้ที่จะเกิดกลไกรัฐส่วนกลางขึ้นมา นั้นในแต่ละชุมชนต่างมี “กลไกเดิมของชุมชน” ที่บริหารจัดการเรื่องความยุติธรรมอยู่แล้ว เช่น ผู้เฒ่าผู้แก่ สมาชิกอาวุโส ธรรมเนียมประเพณี การจัดการเหมืองฝาย เป็นต้น

ดังนั้น เป้าหมายของชุดโครงการนี้จึงจะประสานกลไกเดิมกับกลไกใหม่โดยเฉพาะในระดับพื้นที่เพื่อทำงานเสริมเพิ่มเติมและแก้ไขข้อจำกัดของกลไกรัฐ หากมีข้อพิพาทหรือความขัดแย้งใดที่สามารถจัดการได้ด้วยกลไกใหม่ระดับพื้นที่นี้ก็ดำเนินการไปได้เลย กลไกใหม่ที่ว่านั้นก็คือ “ศูนย์ยุติธรรมชุมชนตำบล” ที่เป็นผลลัพธ์มาจากการศึกษาค้นคว้าจากงานวิจัยชุดนี้ว่า ควรจะมีรูปแบบอย่างไร องค์กรประกอบต้องมีใครบ้าง ต้องมีบทบาทภารกิจอะไร โดยที่กลไกใหม่นี้ได้ก่อร่างสร้างขึ้นมาจากการที่ชุมชนมีส่วนร่วมสร้างและร่วมดำเนินการ และได้มาถึง 12 ศูนย์ฯ

10.4 รูปแบบที่ 4 การใช้ประโยชน์เพื่อเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มประเภทต่างๆ ในชุมชน

10.4.1 วิธีการทำงานกับกลุ่มของ CBR เนื่องจากงานวิจัย CBR มีแนวทางที่จะทำงานกับ “กลุ่มประเภทต่างๆ ในชุมชน” เช่น กลุ่มวิสาหกิจ กลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้าน ชมรมผู้สูงอายุ Young Smart Farmer กลุ่มท่องเที่ยว ชุมชน ฯลฯ มากกว่าจะทำงานกับ “ปัจเจกบุคคล” และจังหวะก้าวของ CBR ในการทำงานกับกลุ่มก็มี 3-4 จังหวะ คือ ที่ได้ที่ยังไม่มีการรวมกลุ่ม งานวิจัย CBR ก็จะพยายามให้การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยไปจัดตั้งกลุ่มขึ้นมา แต่หากเป็นกรณีที่มีการรวมกลุ่มอยู่แล้ว แต่เป็นกลุ่มประเภทสามวันดีสี่วันชั่ว หรือกลุ่มที่มีอาการ “ทรงกับทรุด” สำหรับกลุ่มประเภทนี้ งานวิจัย CBR

ก็จะตั้งเป้าให้อาหารเสริมหรือให้ยาบำรุงกลุ่มให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น และอีกจังหวะก้าวที่สามก็คือ กลุ่มที่มีความเข้มแข็งอยู่แล้ว แต่อยากขึ้นชั้นให้สูงขึ้นไปอีก เช่น กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ที่อยากยกระดับให้ผลิตภัณฑ์ได้มาตรฐาน PGS เป็นต้น

อันที่จริง การรวมกลุ่มถูกถือว่าเป็นกลยุทธ์สำคัญในการเสริมพลังความเข้มแข็งให้แก่กลุ่มคนที่ขาดพลังด้านอื่น ๆ (พลังทุนเศรษฐกิจ พลังการเมือง พลังอำนาจสัญลักษณ์ พลังเส้นสาย ฯลฯ) แต่ว่าการรวมกลุ่มนั้นก็เหมือนการรวบนิ้วทั้ง 5 มารวมกันเป็นกำปั้น หากไม่มีวิธีการ “รวมนิ้ว” ที่ดีก็จะไม่สามารถใช้กำปั้น/กำหมัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วิธีการรวมนิ้วรวมให้เป็นกำปั้นนั้นมืองค์ประกอบย่อย ๆ อยู่หลายส่วน เริ่มตั้งแต่หัวขบวนเลย คือแรงจูงใจในการมารวมกลุ่มของสมาชิกคืออะไร (หวังสั้นหรือหวังยาว เช่น รวมกันเพื่อขอรับเงินสนับสนุนหรือรวมกันเพื่อช่วยเหลือกัน ช่วยกันคิด ช่วยกันทำ หรือรวมกันเพื่อเพิ่มอำนาจต่อรอง) การออกแบบโครงสร้างของกลุ่ม การมีแกนนำ บทบาทและการมีส่วนร่วมของสมาชิก กฎระเบียบ การจัดสรรผลประโยชน์ ความเข้าใจของสมาชิกในประเด็นที่กลุ่มกำลังดำเนินงาน เป็นต้น

ส่วนการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยก็จะเริ่มตั้งแต่ การตั้งโจทย์วิจัยที่จะวินิจฉัยสภาพปัจจุบันของกลุ่มว่าเป็นโรคอะไร แล้วก็ค้นหาตัวยาหรือวิธีการรักษาหรือหยาบามำรุงกลุ่มตามข้อมูลจากการวินิจฉัย เช่น การฝึกอบรมเพื่อเสริมความเข้าใจของกลุ่ม การสร้างเครือข่ายซึ่งเป็น “โครงสร้างเหนือระดับกลุ่ม” เพื่อช่วยกันพยุงกลุ่มให้เดินไปด้วยกันตามหลัก “รวมกันเราอยู่”

หากเราเปรียบเทียบ “กลุ่ม” เป็นเสมือนบ้านหลังหนึ่งซึ่งมีส่วนย่อย ๆ เข้ามาประกอบกันเป็นตัวบ้าน การเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มก็อาจจะได้แก่ การดำเนินการเพื่อเสริมส่วนประกอบย่อย ๆ ของบ้าน เช่น

หลังคา เสา คาน ฝาบ้าน พื้นบ้าน ประตู หน้าต่าง ฯลฯ ดังนั้นกิจกรรมการออกแบบเพื่อเสริมความเข้มแข็งของกลุ่มจึงมีได้อย่างหลากหลายตามข้อมูลการสำรวจ “จุดเสี่ยงของกลุ่ม” เช่น

- การเสริมโครงสร้างของกลุ่ม และการแบ่งบทบาทหน้าที่รับผิดชอบให้ชัดเจน
- การกระจายภาระงานให้คณะกรรมการ
- การสร้าง “คนแถวสอง” เพื่อสืบทอดภารกิจของคณะกรรมการ
- การตั้งกฎระเบียบที่ชัดเจนด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม
- การวางแผนงานบนฐานข้อมูล
- การจัดตั้งกองทุนของกลุ่ม เช่น กลุ่มที่มีการเพิ่มรายได้มักจะหักรายได้ที่เพิ่มขึ้นส่วนหนึ่งมาจัดตั้งกองทุน เป็นต้น

10.4.2 ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่แสดงการใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนากลุ่ม เช่น งานวิจัยเรื่อง “การสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจฐานรากโดยการท่องเที่ยวชุมชนเชิงนิเวศของชุมชนชายฝั่งชายแดนภาคตะวันออก: กรณีศึกษาตำบลหาดเล็ก อำเภอกลองใหญ่ จังหวัดตราด” (สิตางค์ เจริญวงศ์ และคณะ, 2564) งานวิจัยชิ้นนี้เป็นกรณีที่มี “การจัดตั้งกลุ่มท่องเที่ยวชุมชน” อยู่แล้ว แต่ว่าการจัดตั้งนั้นเกิดมาจากการกระตุ้นของหน่วยงานภายนอกที่อยากจะให้ชุมชนขนาดเล็กที่มีศักยภาพด้านการท่องเที่ยวอย่างพร้อมพรั่งหลายด้าน (ภูมิประเทศ อาหาร วัฒนธรรม ฯลฯ) และได้เคยจัดกิจกรรมท่องเที่ยวมาหลายครั้งแล้วตามวาระโอกาสที่หน่วยงานภายนอกต้องการ แต่ทว่าตัวแกนนำและสมาชิกของกลุ่มเองก็ตระหนักดีว่า ในขณะที่กลุ่มเลือกจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ แต่สมาชิกกลุ่มก็ยังขาดความรู้ความเข้าใจว่าการท่องเที่ยวแบบนี้มันเป็นอย่างไรรวมทั้งหากต้องการ

จะบริหารจัดการท่องเที่ยวด้วยตนเอง (มิใช่การขึ้นนำจากภายนอก) จะต้องทำอย่างไร นี่จึงเป็นโจทย์วิจัยที่ทีมวิจัยอันประกอบด้วยทีมนักวิชาการร่วมกับทีมวิจัยชุมชน (จากกลุ่มท่องเที่ยวชุมชน) มาช่วยกันแสวงหาคำตอบ ผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นและได้รับประโยชน์อย่างแท้จริงมีอยู่หลายสถาน เช่น

- สมาชิกกลุ่มมีความเข้าใจเรื่องการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงนิเวศมากขึ้นจากการเข้ารับการฝึกอบรม
- กลุ่มสามารถพัฒนาปฏิทินการท่องเที่ยวและแผนการท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่เป็นแนวทางให้ชาวชุมชนใช้เพื่อพัฒนากิจกรรมต่างๆ สำหรับนักท่องเที่ยว 3 แผน
- มีการพัฒนาระบบการสื่อสารกับภายนอก เช่น Facebook เที่ยวสงาดหาดเล็ก
- มีการพัฒนาจุดขายที่โดดเด่นสำหรับการท่องเที่ยว เช่น การยกเมนูอาหารพื้นถิ่นมาเป็นจุดขาย
- มีการพัฒนาเยาวชนให้เป็นมัคคุเทศก์น้อย
- มีการประสานความร่วมมืออย่างน้อยใน 2 ระดับ คือ ระดับชาวบ้านของแต่ละหมู่บ้าน และระดับการประสานงานกับหน่วยงานรัฐและภาคเอกชนในการขับเคลื่อนกิจกรรม เป็นต้น

10.5 รูปแบบที่ 5 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในการเพิ่มมูลค่าและพัฒนาผลิตภัณฑ์

10.5.1 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ในรูปแบบนี้เพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดดในช่วงปี พ.ศ. 2563 ที่เกิดวิกฤตการณ์โควิด-19 และต่อเนื่องเรื่อยมาจนปัจจุบัน ทั้งนี้เพราะวิกฤตโควิด-19 ส่งผลกระทบต่อเศรษฐกิจฐานราก โดยเฉพาะกลุ่มคนที่อยู่ใต้เส้นความยากจน หรือใต้เส้น

40% ล่าง ได้เส้นมัธยฐาน มีความเดือดร้อนด้านการยังชีพมากยิ่งขึ้น เช่น สินค้าเกษตรขายไม่ออก ราคาสินค้าตกต่ำ ฯลฯ และยังมีคนตกงานที่เป็นลูกหลานของครอบครัวเกษตรกรในชนบทซึ่งเคยเป็นแหล่งรายได้เสริมให้ครอบครัว เมื่อคนกลุ่มนี้ตกงาน ก็กลายเป็นมีรายได้เป็นศูนย์ และเมื่อกลับไปอยู่ที่บ้าน ก็ต้องเป็น “รายจ่ายเพิ่ม” ของครอบครัว

งานวิจัย CBR ในช่วงปี พ.ศ. 2563 จึงต้องตอบรับกับวิกฤตดังกล่าว เพราะกลุ่มเป้าหมายของงานวิจัย CBR ก็คือกลุ่มคนได้เส้นต่าง ๆ เหล่านั้น CBR ปรับตัวด้วยการต่อยอดจากประเด็นศึกษา 13 ประเด็นที่เคยมี ให้มุ่งหน้ามาสู่การซ่อมแซมวิกฤตเศรษฐกิจ อย่างน้อยก็เพื่อช่วยพยุหมีให้ชีวิตของกลุ่มคนข้างล่างต้องดิ่งลงเหวลึกไปกว่าที่เคยเป็นอยู่

นับตั้งแต่ช่วงปี พ.ศ. 2563 เป็นต้นมา ใจหทัยวิจัยของงาน CBR จึงหันหัวมุ่งมาในการพัฒนาเศรษฐกิจฐานรากทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม ผ่านวิธีการต่าง ๆ เช่น

- การแปรรูปผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่าสินค้า
- การสร้างมาตรฐาน PGS ของเกษตรกรอินทรีย์เพื่อสร้างความมั่นใจให้ผู้บริโภค
- การขยายกิจกรรมทางการเกษตรไปสู่การท่องเที่ยวเชิงเกษตรเพื่อเพิ่มรายได้
- การขยายช่องทางการตลาดออนไลน์
- การสร้างแบรนด์ของผลิตภัณฑ์เพื่อเพิ่มมูลค่า

ฯลฯ

10.5.2 ตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเรื่องการแปรรูปผลิตภัณฑ์ เป็นตัวอย่างงานวิจัยเรื่อง “การเพิ่มมูลค่ากุ้งหวานแดงเพื่อการสืบสานคุณค่าการทำประมงอย่างยั่งยืน” (อัสมาวีร์ มะสะนิง และคณะ, 2565) งานวิจัยชิ้นนี้ดำเนินการโดยทีมวิจัยที่เป็นกลุ่มประมงพื้นบ้านจังหวัดปัตตานี ที่มีประวัติการทำวิจัย CBR เพื่อการต่อสู้กับปัญหาต่างๆ

มาอย่างต่อเนื่องนานนับ 10 ปี เริ่มตั้งแต่ประเด็นการต่อสู้ให้มีการใช้เครื่องมือทำการประมงที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและถูกกฎหมายจนกระทั่งท้องทะเลที่อยู่ในพื้นที่รับผิดชอบได้ความอุดมสมบูรณ์กลับคืนมา แต่เมื่อเกิดวิกฤตโควิด-19 ปัญหาใหม่ก็เกิดขึ้นมาให้ทดสอบฝีมือ เพราะในช่วงเวลาดังกล่าว กลุ่มคนรุ่นลูกหลานที่เดินทางไปทำงานในต่างประเทศ (มาเลเซีย) ต้องตกงานและกลับมาอยู่ที่บ้าน คนกลุ่มนี้ไม่สามารถจะประกอบอาชีพประมงได้เพราะขาดแคลนทั้งทุนทางเศรษฐกิจ (เรือประมง อุปกรณ์จับปลา) และที่สำคัญคือขาดความรู้ในอาชีพทำประมง (ดูน้ำ ดูฟ้า ดูปลา ดูดาวไม่เป็น)

ดังนั้น ชุมชนจึงต้องแสวงหาอาชีพใหม่เพื่อมารองรับคนกลุ่มนี้ และคำตอบสุดท้ายก็คือ ต้องสร้างอาชีพที่ต่อเชื่อมมาจากฐานอาชีพเดิม คือการแปรรูปสัตว์น้ำนานาชนิดเพื่อเพิ่มมูลค่าของสินค้า

งานวิจัยชิ้นนี้มีความน่าสนใจ 2 แง่มุม ในเรื่องของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย แง่มุมแรกคือ “ความแปลกใหม่ในการเลือกวัตถุดิบที่จะมาแปรรูป” โดยทั่วไปแล้วในการเลือกวัตถุดิบเช่นสัตว์น้ำที่จะมาแปรรูป เช่น การเลือกประเภทกุ้งที่จะมาแปรรูปเป็นกุ้งแห้งนั้น มักจะเลือก “กุ้งดาวเด่น” มาเพิ่มมูลค่า เช่น กุ้งแชบ๊วย แต่ทว่าในงานวิจัยชิ้นนี้กลับเลือก “กุ้งหวายแดง” ซึ่งเป็นกุ้งเปลือกแข็ง ไม่เป็นที่นิยมกินหรือเป็น “กุ้งนอกสายตา” มาเพิ่มมูลค่าแทน ถือว่าเป็นรายการ “ปั้นดินให้เป็นดาว” เลยทีเดียว แต่ปัญหาก็คือ แล้วจะทำได้อย่างไรเล่า นี่ก็นำไปสู่แง่มุมที่ 2

แง่มุมที่ 2 ก็คือ ความรู้ที่จะนำมาแปรรูป (หรือต้อง “ถอดรูปเจ้าเงาะให้เป็นพระสังข์ทอง”) ที่มิวิจัยตระหนักดีว่า กลุ่มคนที่น่าจะมีความรู้ดีที่สุด ละเอียดอ่อนและประณีตที่สุดที่จะแปรรูปกุ้งนอกสายตาดังกล่าวนั้น น่าจะเป็นคนที่มีชีวิตอยู่กับน้ำอยู่กับทะเลมาอย่างยาวนาน ดังนั้นที่มิวิจัยจึงเลือกที่จะถอดเก็บความรู้เรื่องการแปรรูปกุ้งหวายแดงจากภูมิปัญญาของคนเฒ่าคนแก่ในชุมชนเป็นเบื้องต้น แล้วจึงค่อยนำมา

ผสมผสานความรู้วิชาการสมัยใหม่เพิ่มเติมเข้าไปทีหลัง (ดังคำบอกใบ้ในชื่อของโครงการวิจัย)

10.6 รูปแบบที่ 6 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของคนกลุ่มเปราะบาง

10.6.1 การตั้งโจทย์งานวิจัย CBR นั้น นอกจากจะมีท่าเข้ามาจากรื่องใช้ “ประเด็น” เป็นตัวนำทาง (Topic-oriented) แล้ว ก็ยังมีทางเข้าแบบอื่น ๆ เช่น ใช้ “กลุ่มเป้าหมาย” เป็นตัวนำทาง (Target group-oriented) เช่น ชุดงานวิจัยที่ทำงานกับ “กลุ่มเปราะบาง” ทั้งหลาย ทั้งที่เปราะบางทางเศรษฐกิจ (กลุ่มผู้มีรายได้น้อย) กลุ่มที่เปราะบางทางร่างกายและจิตใจ (กลุ่มคนพิการ) กลุ่มที่เปราะบางทางร่างกายและสถานะทางสังคม (กลุ่มผู้สูงอายุ) กลุ่มคนเปราะบางทางสังคม-วัฒนธรรม (กลุ่มชาติพันธุ์) เป็นต้น

แนวคิดหลักด้านการพัฒนาแนวคิดหนึ่งที่มีมักถูกนำมาใช้ในการศึกษาวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายเหล่านี้ก็คือ แนวคิดเรื่อง “การพัฒนาคุณภาพชีวิต” (Quality of life) เพราะความเปราะบางในด้านต่าง ๆ ของคนกลุ่มนี้ทำให้พวกเขามีคุณภาพชีวิตที่ต่ำกว่าคนกลุ่มอื่น ๆ เช่น สวัสดิการยามเจ็บไข้ได้ป่วย ที่อยู่อาศัย โอกาสในการศึกษาของบุตรหลาน ความมั่นคงทางอาหาร ฯลฯ โจทย์การวิจัย CBR ที่ทำงานกับคนกลุ่มนี้จึงถูกนำมาใช้ประโยชน์ในด้านการเพิ่มคุณภาพชีวิตตามความจำเป็นของคนแต่ละกลุ่ม

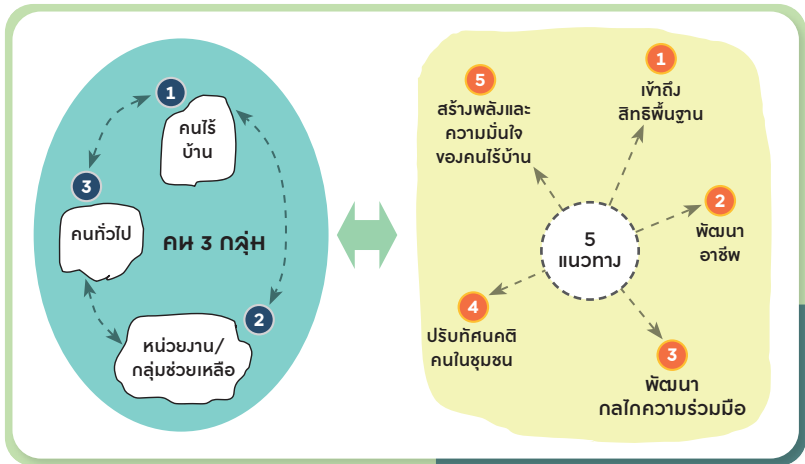
ในอีกด้านหนึ่ง การทำงานกับกลุ่มเปราะบางดังกล่าวก็มีลักษณะทั้งที่มีจุดร่วมกับคนทั่วไป แต่ก็มี “บางอย่าง” ที่เป็น “จุดต่าง” เช่น การสร้างอาชีพให้กับกลุ่มคนพิการ อาจจะต้องมีเงื่อนไข/ปัจจัยพิเศษที่แตกต่างจากการสร้างอาชีพให้คนทั่วไป การสร้างอาชีพเสริมให้แก่ผู้สูงอายุก็เช่นเดียวกัน ดังนั้นโจทย์การวิจัยจึงมุ่งที่จะหาคำตอบว่า “จะต้องทำงานกับลักษณะพิเศษดังกล่าวได้อย่างไร”

10.6.2 ตัวอย่างงานวิจัยเพื่อการใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของกลุ่มเปราะบาง เช่น งานวิจัยเรื่อง “แนวทางการแก้ไขปัญหากลุ่มคนไร้บ้านในเขตเมืองกาญจนบุรี” (วิชาญ อุ่นอก และคณะ, 2564) งานวิจัยชิ้นนี้มีจุดโดดเด่นที่น่าจับตามองหลายประการ เช่น

(i) ทีมวิจัยมีองค์ประกอบที่น่าสนใจมาก เริ่มตั้งแต่มีคนที่ไร้บ้านเองเข้ามาเป็นทีมวิจัยถึง 3 ท่าน (เจ้าของจุดเจ็บมาเป็นหมอเอง) การคัดเลือก “กลุ่มคนไร้บ้าน” มาเป็นทีมวิจัยนี้สะท้อนให้เห็นทักษะ 2 ด้านต่อกลุ่มเปราะบาง คือ ด้านแรกมองเห็น “ความขาด” ของคนกลุ่มนี้ เช่น ขาดบ้านที่อยู่อาศัย ส่วนอีกด้านหนึ่งก็มองเห็นว่า แม้คนกลุ่มนี้จะ “ไร้บ้าน” แต่ก็เชื่อว่า “จะยากไร้ไปเสียหมดทุกสิ่ง” เพราะพวกเขาไม่ได้ไร้ประสบการณ์การต่อสู้กับชีวิต ไม่ได้ไร้ประสบการณ์การประกอบอาชีพ ไม่ได้ไร้ซึ่งความใฝ่ฝันที่จะมีชีวิตที่ดีขึ้น ไม่ได้ไร้ความหวัง และที่สำคัญคือไม่ได้ไร้ศักยภาพที่จะเป็นนักวิจัยชุมชน

ส่วนทีมวิจัยอีก 3 ท่านก็เป็นอาสาสมัครที่มีประสบการณ์การทำงานด้านการปกป้องรักษาสิทธิด้านต่าง ๆ โดยเฉพาะหัวหน้าโครงการนั้นมีประสบการณ์โดยตรงในการทำงานเรื่องที่อยู่อาศัย ซึ่งเป็นหนึ่งในปัจจัยสี่ของการดำรงชีวิต จึงถือได้ว่าทีมวิจัยมีศักยภาพของความรู้และประสบการณ์มากพอที่จะเดินทัพทางไกลในประเด็นที่ศึกษา

(ii) โจทย์ข้อแรกของโครงการ คือ การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของการมาเป็นคนไร้บ้าน (โดยที่คนกลุ่มนี้เคยเป็น “คนมีบ้าน” มาก่อน) และหลังจากนั้นก็แสวงหาทางออกเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิตของกลุ่มเป้าหมาย ข้อค้นพบจากการศึกษาที่ทีมวิจัยได้นำมาใช้ประโยชน์ได้ทันทีบางข้อก็คือ การทำงานในประเด็นคนไร้บ้านนั้น ต้องทำงานกับ “คน 3 กลุ่ม ด้วย 5 แนวทาง” ดังในภาพ

(iii) จากแนวทางทั้ง 5 แนวทางที่ต้องทำงานกับคน 3 กลุ่มนั้น ทางทีมวิจัยได้ใช้นโยบาย “ทำทันที” ในประเด็นที่พอทำได้ เช่น ปัญหาการเข้าถึงสิทธิขั้นพื้นฐาน ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มคนไร้บ้านมักจะไม่มีการเข้าแจ้งตัวประชาชน (เพราะในบัตรจะต้องระบุที่อยู่อาศัย) หรือมักจะทำบัตรหาย (เพราะการนอนในที่สาธารณะ) ในกรณีนี้ ทางทีมวิจัยได้ลงมือแก้ไขปัญหาด้วยการพาคนไร้บ้านไปทำบัตรประจำตัวประชาชนทันที เพราะหาก “ไม่มีบัตร ก็จะไม่สิทธิ” (ตามมาอีกหลายอย่าง) นับว่าเป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์จากข้อมูลการวิจัยแบบทันที

10.7 รูปแบบที่ 7 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในการสร้างแหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้/พื้นที่รูปธรรม

10.7.1 ความนิยมเรื่องการสร้างศูนย์เรียนรู้ เป็นที่น่าสังเกตว่าแนวคิดเรื่องการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในรูปแบบของการจัดตั้ง “ศูนย์เรียนรู้/แหล่งเรียนรู้/พื้นที่รูปธรรม” (ในที่นี้ใช้ในความหมายเดียวกัน) มักจะเป็นที่นิยมกันอย่างมากในสังคมไทยปัจจุบัน ทั้งนี้อาจจะมีเหตุผลมาจากหลายทาง

เหตุผลประการแรก อาจจะมาจากกระแสระดับกว้างที่กล่าวถึงพัฒนาการของโลกยุคปัจจุบันว่าได้เคลื่อนผ่านจากสังคมเกษตรกรรมต่อด้วยสังคมอุตสาหกรรม และเข้าสู่ยุคสังคมที่มีความรู้เป็นฐาน (Knowledge-based society) ซึ่งในสังคมเช่นว่านี้ “ความรู้” จะเป็นองค์ประกอบที่ชี้เป็นชี้ตาย ชี้ความเจริญความเสื่อมของแต่ละสังคม ดังนั้นการจัดตั้งแหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้จึงเป็นการหาสถานที่ลงหลักปักรากให้ความรู้นานาชาติได้ถูกจัดเก็บเอาไว้ในรูปแบบต่าง ๆ

เหตุผลประการที่สอง อาจจะเกี่ยวเนื่องมาจากลักษณะของงานวิจัยเองที่มี “ผลผลิตหลัก” คือ “ความรู้ที่ถูกสร้างขึ้นใหม่” แต่ทว่าความรู้นั้นเป็นนามธรรม จำเป็นต้องแปลงร่างให้เป็นรูปธรรมด้วยการบันทึกลงในเอกสาร หรือฝังเอาไว้ในวัตถุ หรือเก็บเป็นความทรงจำอยู่ในตัวบุคคล หรือสลักเอาไว้ในสถานที่ ฯลฯ ซึ่งรูปแบบหนึ่งก็คือการจัดเก็บเอาไว้ใน “แหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้” นั่นเอง

และเหตุผลประการสุดท้าย ก็อาจจะเนื่องมาจาก “การสร้างแหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้” นี้เป็นที่ยอมรับของหน่วยงานราชการของไทย ไม่ว่าจะเป็นกรมพัฒนาชุมชน กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น ฯลฯ ดังนั้นจึงง่ายต่อการที่จะได้รับงบประมาณสนับสนุนในการจัดตั้ง

และจากคำนิยามที่เรียบง่ายและตรงไปตรงมาของคำว่า “แหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้” ว่าเป็นสถานที่ (หรือตัวบุคคล) ที่ความรู้ถูกจัดเก็บเอาไว้ หรือเป็นที่อยู่ของความรู้ ซึ่งคล้ายกับแนวคิดเรื่อง “หลักสูตรท้องถิ่น” ที่ได้กล่าวมาแล้ว หากทว่าความแตกต่างอาจจะอยู่ที่ “ศูนย์เรียนรู้” นั้นมักจะอยู่นอกระบบการศึกษา (ซึ่งอาจจะถือได้ว่าเป็น “นวัตกรรมด้านการจัดการการเรียนรู้ของชุมชน”) มีรูปแบบและกระบวนการเรียนรู้ที่เรียกว่า “Outdoor Learning” (การเรียนรู้กลางแจ้ง) และเมื่ออยู่นอกระบบการศึกษา ศูนย์เรียนรู้จึงมีรูปลักษณะหน้าตาที่หลากหลายกว่า และมีฟังก์ชันที่มากกว่าหลักสูตรท้องถิ่น (ดูรายละเอียดต่อไป)

และเมื่อเปรียบเทียบกับหลักสูตรท้องถิ่นในแง่ “รูปแบบการใช้งาน” สำหรับหลักสูตรท้องถิ่นนั้นอาจเรียกว่าเป็น “ระบบปิดของการเรียนรู้” (Closed system of learning) หมายความว่า มีการโฟกัสอย่างแน่นนอนแล้วว่าผู้เรียนรู้จะได้เรียนอะไรและเรียนอย่างไร แต่ทว่าศูนย์เรียนรู้ นั้นมักจะเป็น “ระบบเปิดของการเรียนรู้” (Open system of learning) กล่าวคือ แม้จะมีการจัดสถานที่ เนื้อหา วิธีการเรียนเอาไว้แล้ว แต่ก็ เป็น “ผู้เรียน” ที่จะเลือกเอาเองว่าจะเลือกเรียนแง่มุมไหนไปบ้าง หรือจะเลือกเรียนอย่างไร

10.7.2 องค์ประกอบของแหล่งเรียนรู้/ศูนย์เรียนรู้ ผู้เขียนลองประมวลคุณลักษณะหรือองค์ประกอบของศูนย์เรียนรู้ตามที่มีผู้นำเสนอเอาไว้ได้ประมาณนี้

(1) เป้าหมายหรือฟังก์ชันของศูนย์เรียนรู้คืออะไร ดังที่ได้เกริ่นไปข้างต้นแล้วว่า เป้าหมาย/ฟังก์ชันของศูนย์เรียนรู้นั้นทำได้มากมายหลากหลายอย่าง (Multi-function) ดังนั้นผู้รับผิดชอบศูนย์เรียนรู้จึงควรจะกดปุ่มเลือกเสียก่อนว่า จะใช้ศูนย์เรียนรู้เพื่อเป้าหมาย/ฟังก์ชันอะไร ตัวอย่างเป้าหมายของศูนย์เรียนรู้ก็เช่น

(i) ใช้เป็นแหล่งค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติมทั้งที่มีในตำราเรียนและที่ไม่มีตำราเรียน

(ii) ใช้เป็นสถานที่ในการจัดการเรียนการสอน การฝึกอบรม

(iii) ใช้เป็นสถานที่พบปะ แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ความคิดเห็น

(iv) ใช้เป็นแหล่งสถานที่ศึกษาดูงาน ฝึกฝนอาชีพ

(v) ใช้เป็นสื่อเรียนรู้ สื่อประกอบการเรียนการสอนที่มีชีวิต เช่น จิตรกรรมบนฝาผนังวัด ต้นไม้ และสัตว์ประเภทต่างๆ ที่มีในพื้นที่ ฯลฯ

(vi) ใช้เป็นสถานที่ถ่ายทอดความรู้ ข้อมูล ข่าวสารต่างๆ ไป

(vii) เป็นสถานที่ประชาสัมพันธ์ เผยแพร่ แจ้างข้อมูลที่ต้องการสื่อไปถึงคนในชุมชน

(viii) เป็นศูนย์กลางในการรวบรวมหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรม โบราณสถาน โบราณวัตถุ ฯลฯ ไม่ให้ลบลือนสำหรับสืบต่อไปยังชนรุ่นหลัง

(ix) ใช้เป็นศูนย์กลางในการดำเนินกิจกรรมอื่นๆ อาทิ เป็นศูนย์จัดจำหน่ายผลิตภัณฑ์ชุมชน เป็นจุดรวบรวมผลผลิต เป็นพื้นที่รวมกลุ่มทำกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มเยาวชน ฯลฯ

(2) กลุ่มเป้าหมาย หลังจากกดปุ่มเลือก “เป้าหมาย” แล้วผลพวงที่จะตามติดมาก็คือ “แล้วใครจะมาเป็นกลุ่มเป้าหมาย” เนื่องจากศูนย์เรียนรู้มีข้อจำกัดทั้งในแง่ของอาคารสถานที่ งบประมาณ ตัวบุคคล ผู้รับผิดชอบ ฯลฯ ดังนั้นหากศูนย์ฯ เล็งกลุ่มเป้าหมายแบบตาโตว่า “เอาหมดทุกกลุ่มเป้าหมาย” หรือ “ประชาชนทั่วไป” ก็อาจจะเป็นไปได้ว่าศูนย์เรียนรู้นั้นก็อาจจะไม่ได้ใครเลย

ดังนั้น ศูนย์เรียนรู้จึงควรโฟกัสว่าจะเล็งเป้าไปที่ “กลุ่มเป้าหมายใด” หรือหากหวังจะมีกลุ่มเป้าหมายหลายกลุ่มไว้ในใจ (เป็นพวกนิยมคบซ้อน) ก็ควรจะต้องลำดับที่/ลำดับความสำคัญของกลุ่มเป้าหมาย เช่น อย่างน้อยๆ ศูนย์ฯ ก็ต้องชัดเจนว่าจะป็นศูนย์เรียนรู้เพื่อกลุ่มลูกหลานในชุมชน หรือจะเป็นศูนย์เรียนรู้เพื่อเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ให้คนภายนอกมาดูงาน เป็นต้น

การ Set เป้าหมายและกลุ่มเป้าหมายที่ชัดเจนจะมีผลมาถึงองค์ประกอบอื่นๆ ต่อไป เช่น การคัดเลือกเนื้อหาที่จะเก็บรวบรวม การสร้างสื่อการเรียนรู้ การออกแบบกิจกรรม การสร้างวิทยากร การจัดพื้นที่ในศูนย์ฯ เป็นต้น

(3) การบริหารจัดการ คำว่า “การบริหารจัดการ” ในที่นี้ มีความหมายครอบคลุมถึง 3-4 ส่วน ส่วนแรกคือโครงสร้างของศูนย์เรียนรู้ เริ่มตั้งแต่ ที่ปรึกษา คณะกรรมการ ควรกำหนดบทบาทหน้าที่ และระเบียบข้อบังคับ

องค์ประกอบการบริหารจัดการนั้นเป็นส่วนที่จำเป็นเพื่อที่จะหลีกเลี่ยงปรากฏการณ์ “มีศูนย์ฯ แล้ว แต่อาจจะไม่มีการเรียนรู้” กล่าวคือ ขั้นตอนการก่อตั้งศูนย์ฯ นั้นอาจจะไม่ยากมากนัก แต่การจะทำให้ศูนย์ฯ ดำเนินงานอย่างบรรลุเป้าหมาย หากขาดปัจจัยเรื่องการบริหารจัดการที่เป็นระบบชัดเจน มีประสิทธิภาพ มุ่งไปสู่เป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ ศูนย์ฯ ที่เกิดขึ้นก็อาจกลายเป็น “ศูนย์ที่แน่นิ่งเป็นผัก” มีชื่อ “ศูนย์ที่มีชีวิตชีวา”

การจัดวางระบบบริหารการจัดการศูนย์เรียนรู้ซึ่งเป็นศูนย์ของชุมชนนั้น ควรจะต้องยึดหลักของการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง และทั่วถึง เริ่มตั้งแต่การคัดเลือกคณะกรรมการศูนย์ฯ ซึ่งควรจะเป็นตัวแทนที่มาจากคนทุกกลุ่มในชุมชน มาจากการคัดเลือกของชาวบ้านเองและชาวบ้านให้การยอมรับ

งานวิจัย CBR หลายชิ้นที่ตั้งใจทวิวิจัยเกี่ยวกับการบริหารจัดการศูนย์เรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพและทำงานได้บรรลุเป้าหมาย (อาจจะเป็นโจทย์เพื่อการก่อตั้งศูนย์ฯ หรือเป็นโจทย์วิจัยเพื่อพัฒนาปรับปรุงศูนย์เรียนรู้ที่มีอยู่แล้ว) จึงได้ใช้ประโยชน์ด้วยการนำข้อค้นพบจากงานวิจัยไปปรับปรุงศูนย์ฯ

(4) อาคาร/สถานที่ เป็นส่วนที่เป็นรูปธรรมที่มองเห็นจับต้องได้ และมักจะเป็นองค์ประกอบย่อยที่มักได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรกๆ เมื่อใดที่มีการก่อสร้างอาคารศูนย์เรียนรู้ มีพิธีเปิดแพรคลุมป้ายชื่อหรืออาคาร แปลว่า “ได้เกิดศูนย์เรียนรู้ขึ้นมาแล้ว” อย่างไรก็ตาม แนวคิดเรื่อง “อาคาร/สถานที่ของศูนย์เรียนรู้” ก็มีความหลากหลายมากกว่าในความคิดทั่วๆ ไป

เพราะ “สถานที่” ของศูนย์เรียนรู้อาจจะใช้สถานที่จริงหรือแหล่งที่มาของความรู้เป็นสถานที่จัดการเรียนรู้โดยไม่จำเป็นต้องสร้างอาคารใหม่ขึ้นมาเป็นการเฉพาะก็ได้ (แต่จะเอาป้ายชื่อศูนย์ไปปักไว้ก็ไม่ต่างกัน) เพราะจะสามารถเรียนรู้ได้จากสถานที่จริง ไม่ว่าจะเป็นที่บ้านของผู้รู้ แปลงเกษตร ฟาร์ม วัด ป่า ฯลฯ โดยมีการปรับสภาพแวดล้อมของแหล่งเรียนรู้ให้เป็นห้องเรียน โดยไม่จำเป็นต้องเรียนในห้องที่เป็นแบบทางการ

ฉะนั้น ทุกสถานที่ที่มีความสะดวกต่อการเรียนรู้ไม่ว่าจะเป็นบ้านของปราชญ์ชาวบ้าน ศาลาวัด ใต้ต้นไม้ ศาลากลางบ้าน ฯลฯ ที่สะดวกต่อการพบปะ ประชุม ทำงานกันได้ตลอดเวลา ก็สามารถจะเป็น “แหล่งเรียนรู้” ที่เป็นสัญลักษณ์ของการรวมตัวกันเพื่อการเรียนรู้ได้

(5) ข้อมูล ข่าวสาร เรื่องราว ชุดความรู้ ทั้ง 4 สิ่งที่กล่าวถึงมานี้ คือส่วนที่เป็น “ตัวเนื้อหา” ของศูนย์เรียนรู้ที่จะต้องมีการบริหารจัดการ ตั้งแต่ขั้นตอนแรกเป็น **ขั้นขาเข้า** คือ การจัดเก็บ รวบรวม จัดหมวดหมู่ ตรวจสอบ และ **ขั้นขาออก** เช่น การออกแบบเพื่อนำเสนอ เผยแพร่ แลกเปลี่ยน นำไปใช้ประโยชน์

มีตัวอย่างวิจัย CBR ที่ได้ดำเนินการอย่างต่อเนื่องจนครบวงจรในประเด็นชุดความรู้ เช่น งานวิจัยเรื่อง “แหล่งเรียนรู้เกษตรอินทรีย์วิถีชุมชน ตำบลกุดผึ้ง อำเภอสุวรรณคูหา จังหวัดหนองบัวลำภู” (แคล้ว มนตรีศรี, 2561-2564) เนื่องจากในพื้นที่ศึกษานั้นติดอันดับเรื่องการใช้สารเคมีในปริมาณที่สูงจนเป็นอันตรายทั้งต่อพื้นดินและต่อตัวเกษตรกรผู้เพาะปลูกเอง (เป็นโรคเนื้อเน่า) ทีมวิจัยจึงมีเป้าหมายที่จะปรับเปลี่ยนวิถีการเกษตรจากการใช้สารเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ แต่ทว่าเนื่องจากพืชที่เกษตรกรปลูกเป็นไร่อ้อย จุดเริ่มต้นจึงต้องเป็นการศึกษาหาความรู้เรื่องสารอินทรีย์ทดแทนที่จะได้มาจากภูมิปัญญาเดิมมาทดแทนสารเคมีในไร่อ้อย งานวิจัยชุดนี้จึงมีการดำเนินการด้านข้อมูลและชุดความรู้ต่อเนื่องมาเป็นลำดับ คือ

- ปี 2561 ค้นหาองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นมาทดแทนสารเคมีในไร่อ้อย
- ปี 2562 ศึกษาวิธีการเผยแพร่องค์ความรู้ที่ค้นพบไปยังกลุ่มเป้าหมายกลุ่มต่างๆ ผ่านช่องทางต่างๆ
- ปี 2563 วิจัยเพื่อจัดตั้งแหล่งเรียนรู้เกษตรอินทรีย์วิถีชุมชน ตำบลกุดผึ้ง เพื่อให้สามารถดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง เป็นระบบ และแสวงหาชุดความรู้เกษตรอินทรีย์อื่นๆ เพิ่มเติม
- ปี 2564 เพื่อสร้างเส้นทางให้ชุดความรู้ที่มีเข้าถึงกลุ่มผู้ต้องการใช้ให้มากขึ้น จำเป็นต้องมีกลไกการขับเคลื่อนแหล่งเรียนรู้ (เน้นมิติการบริหารจัดการ) ในหลาย ๆ ระดับกลไก เช่น ระดับชุมชน ระดับศูนย์เรียนรู้ รวมทั้งการเชื่อมประสานระหว่างกลไกระดับต่างๆ

(6) **กิจกรรมและกระบวนการเรียนรู้** หมายถึงกิจกรรมและกระบวนการที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้ เช่น กิจกรรมที่เน้นการเรียนรู้ด้วยการสังเกตและฟังคำอธิบายประกอบ (การสาธิต) การลงมือทำ การเรียนรู้ผ่านประสบการณ์จริง เป็นต้น

และดังที่ได้กล่าวมาแล้วว่า รูปแบบกิจกรรมและการเรียนรู้ของศูนย์เรียนรู้ นั้นมักจะแตกต่างจากการเรียนรู้จากระบบโรงเรียน คือเน้นการเรียนรู้กลางแจ้ง/กลางแจ้ง (Outdoor learning) ดังนั้นในงานวิจัย CBR หลายชิ้นจึงค้นคว้าว่าควรจะมีกิจกรรมกลางแจ้งอะไรบ้าง เช่น งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแหล่งเรียนรู้อาหารท้องถิ่นเพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร บ้านศรีเจริญ ตำบลเลขวังไสย อำเภอกุหลาบ จังหวัดเลย” (แสง ตาปะ และคณะ, 2557) ทีมวิจัยได้ค้นพบว่า ในเรื่องความมั่นคงทางอาหารในท้องถิ่นของตน ควรจะมีชุดความรู้สำคัญๆ อยู่ 9 ชุด เช่น การอนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ผักพื้นบ้าน วิธีการปรุงอาหารแบบหลาม ฯลฯ ทางทีมวิจัยจึงได้ประยุกต์เอาวิธีการเรียนรู้กลางแจ้งแบบลูกเสือมาใช้ ในการสร้างเป็นฐานชุดความรู้ในรูปแบบนิทรรศการประกอบผู้บรรยาย 9 ฐาน และจัดกิจกรรมให้ผู้เรียนเวียนไปเรียนที่ละฐาน เป็นต้น

(7) **วิทยากร/ผู้ให้ข้อมูล/ผู้ถ่ายทอด** หมายถึงบุคคลที่สามารถบอกเล่าหรือถ่ายทอดข้อมูล-ชุดความรู้ นั้นๆ ให้แก่ผู้เรียนได้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจ และสร้างประสบการณ์ได้ ผู้ให้ความรู้นี้จะต้องมีความรู้ 2 ด้าน คือ ความรู้ในเนื้อหาที่จะถ่ายทอด และความรู้ในเรื่องวิธีการถ่ายทอด ซึ่งความรู้ประเภทแรกนี้จะต้องมีติดตัวมาก่อน ส่วนความรู้เรื่องวิธีการถ่ายทอดนั้น ถ้ามีพรสวรรค์ติดตัวมาด้วยก็เล่นบทวิทยากรได้เลย แต่หากยังไม่มี ก็สามารถจะจัดการฝึกอบรมเพิ่มเติมให้เป็นพรแสวงได้

(8) **สื่อการเรียนรู้** หมายถึงสื่อรูปแบบต่างๆ ที่ช่วยให้การเรียนรู้มีประสิทธิภาพมากกว่าการได้ฟังคำบรรยายเพียงอย่างเดียว เช่น อุปกรณ์สาธิต สื่อของจริง ป้ายข้อมูล โมเดลจำลอง (เช่น โมเดลป่าชุมชน

จำลอง) วิถีทัศน์ เทคโนโลยีเสมือนจริง สื่ออินเทอร์เน็ตเอฟ แอมิเนชัน เกมมัลติมีเดีย เป็นต้น

มีงานวิจัยบางชิ้นที่ศึกษาเรื่องการพัฒนาปรับปรุงสื่อการเรียนรู้ของคุณ้เรียนรู้ เช่น งานวิจัยเรื่อง “การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย โดยการพัฒนากระบวนการสื่อสารของคุณ้เรียนรู้เกษตรชีวภาพ ตำบลตะพง อำเภอเมือง จังหวัดระยอง” (สุชาดา พงศ์กิตติวิบูลย์ และอาจารย์ ปุรินทรวรกุล, 2560) ทีมวิจัยได้ศึกษาระบบการสื่อสารของคุณ้เรียนรู้เกษตรชีวภาพที่ตำบลตะพง ซึ่งเป็นผลลัพธ์มาจากงานวิจัย CBR เรื่อง การทำเกษตรอินทรีย์ในสวนผลไม้แบบชีวภาพ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2549

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากคุณ้เรียนรู้นี้ตั้งขึ้นจากฐานความรู้ของคนในชุมชน สื่อที่นำมาใช้เพื่อสร้างการเรียนรู้จึงมีเพียง 2-3 อย่าง สื่ออย่างแรกคือสื่อบุคคล (เป็นผู้นำคุณ้รู้ ที่เป็นผู้บรรยาย อธิบาย ตอบข้อซักถาม) สื่อประเภทที่ 2 คือสื่อกิจกรรม เช่น การพาไปดูฐานความรู้ต่าง ๆ สื่อประเภทที่ 3 คือป้ายข้อความที่ไม่ทันสมัยและมีติดอยู่เฉพาะส่วนต้อนรับ ในงานวิจัยครั้งใหม่จึงได้ทำการปรับปรุงระบบการสื่อสารทั้งระบบแบบยกเครื่องใหม่เลย เช่น แกไขข้อจำกัดของสื่อบุคคล (หากเจ้าตัวไม่อยู่ ก็จะไม่มีคนอธิบายให้แขกที่มาเยี่ยมชม) ทีมวิจัยได้จัดทำป้ายไวเนลที่ช่วยแปลงเนื้อหาสารจากสื่อบุคคลไปสู่สื่อที่เป็นอักษรเพื่อใช้ทดแทนได้ เป็นต้น

(9) งบประมาณ ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่วิธีการต่าง ๆ ที่จะจัดหางบประมาณมาดำเนินการ ไปจนกระทั่งถึงวิธีการใช้และจัดสรรงบประมาณ เนื่องจากงบประมาณเป็นเสมือนน้ำมันหล่อลื่นให้เครื่องจักรขับเคลื่อนต่อไปได้

ในส่วนขององค์ประกอบย่อยทั้ง 9 ของคุณ้เรียนรู้นี้ มักจะได้รับความรู้มาดำเนินการจากกระบวนการวิจัย นอกจากนั้นก็ยังมีชุดความรู้ที่น่าสนใจเพิ่มเติมว่า การที่คุณ้เรียนรู้ที่ใดจะมีรูปลักษณะหน้าตา

แบบไหนนั้น จะถูกกำหนดมาจาก 2 ปัจจัยหลัก คือ ทุนของชุมชนนั้นๆ และความต้องการในการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ ดังนั้นจึงไม่มีศูนย์เรียนรู้แบบสำเร็จรูปหรือศูนย์ระบบ Knock-down ที่ถอดเอาไปประกอบได้เลย ดังเช่นงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาศูนย์เรียนรู้เพื่อรองรับสังคมสูงวัย อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” (จิราพร ทิพย์พิลา, 2564) ซึ่งศึกษาการจัดตั้งศูนย์เรียนรู้ใน 5 พื้นที่ โดยยึดหลักการ 2 ปัจจัยหลักที่กล่าวมา และพบว่าในแต่ละพื้นที่ต่างก็สร้างศูนย์เรียนรู้ตามแบบของตนเอง บางแห่งเน้นการพัฒนาอาชีพ บางแห่งสนใจชุดความรู้เรื่องการออม บางแห่งสนใจประเด็นสุขภาพ บางแห่งก็สนใจเรื่องการปรับสภาพที่อยู่อาศัยและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

10.8 รูปแบบที่ 8 การใช้ประโยชน์จากการวิจัยในการขับเคลื่อนนโยบายท้องถิ่น

10.8.1 ข้อจำกัดของการเป็นงานวิจัยขนาดจิ๋ว ผู้เขียนได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นแล้วว่า งานวิจัย CBR นั้นเป็นงานวิจัยขนาดจิ๋ว เพราะฉะนั้นถึงแม้เมื่อทำวิจัยแล้วสามารถใช้ประโยชน์ได้จริง แต่คุณประโยชน์ที่เกิดขึ้นนั้นก็อยู่ในขอบเขตที่จำกัด และเนื่องจากความตระหนักที่ว่า “ชุมชนเราจะเป็นหยดน้ำบริสุทธิ์หยดเดียวในดงน้ำครำ” (แบบน้องดาวพระศุกร์ที่เติบโตอย่างบริสุทธิ์ในดงโสเภณี) คงจะเป็นไปไม่ได้ ดังนั้นกลยุทธ์ในการฝ่าข้ามข้อจำกัดเรื่องขนาดของงานวิจัยก็คือการมีการขยายผลมาเป็นยาแก้

ส่วนทิศทางในการขยายผลซึ่งเป็นรูปแบบหนึ่งของ RU เช่นกัน (ดูหัวข้อต่อไป) จะมี 2 ทิศทาง คือ การขยายผลตามแนวออนจากชุมชนต้นแบบไปสู่ชุมชนข้างเคียง การขยายผลแบบนี้จะเพิ่มจำนวนพื้นที่เรียนรู้ใหม่ได้น้อยและช้า เพราะเป็นการขยายตัวแบบเลขคณิตจาก 1 เป็น 2 เป็น 3 เป็น 4 ...

อีกทิศทางหนึ่งคือการขยายผลแนวตั้ง ได้แก่ การขยายผลขึ้นไปในระดับนโยบาย เนื่องจากฝ่ายผู้รับผิดชอบนโยบายนั้นจะมีงบประมาณ มีกำลังคน มีกลไกการทำงาน ดังนั้นการขยายผลแบบนี้จะเพิ่มจำนวนปริมาณของพื้นที่ใหม่ได้อย่างรวดเร็ว เพราะเป็นการขยายตัวแบบยกกำลัง เช่น อบต. สามารถจะขยายงานได้ทุกหมู่บ้านในพื้นที่ที่รับผิดชอบ เป็นต้น การขยายผลแนวตั้งนี้เป็นการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในเชิงนโยบาย

ในการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในเชิงนโยบายนั้น อาจแบ่งได้เป็น 3 ขั้นตอน ตามจังหวะของเรื่องนโยบาย คือ

(i) **ขั้นตอนที่ 1** ขั้นการใช้ข้อมูล/ผลการวิจัยไปสร้างนโยบาย (Policy formation & formulation) ในกรณีที่ยังไม่มีนโยบายนั้นเกิดขึ้น เช่น อบต. ยังไม่มีแผนและนโยบายในการส่งเสริมอาชีพของผู้สูงอายุ เป็นต้น

(ii) **ขั้นตอนที่ 2** ขั้นการใช้ข้อมูล/ผลการวิจัย/กลุ่มที่เกิดจากงานวิจัย/ไปขับเคลื่อนนโยบายที่มีอยู่แล้วให้มีการดำเนินงานได้จริง (Policy implementation) ดังเช่นกรณีตัวอย่างงานวิจัย CBR เรื่อง “การวางแผนจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมใน 26 ชุมชนนำร่อง จังหวัดลำปาง” (บริบูรณ์ บุญอยู่สง และคณะ, 2563) ที่ได้กล่าวถึงมาแล้วในหัวข้อ 2

(iii) **ขั้นตอนที่ 3** ขั้นการใช้ข้อมูล/ผลการวิจัย/กลุ่มงานวิจัยไปติดตามผลการดำเนินนโยบาย

10.8.2 บทเรียนจากการใช้ประโยชน์งานวิจัยในการขับเคลื่อนนโยบาย CBR มีงานวิจัยที่มุ่งเป้าเรื่องการทำวิจัยเพื่อการขับเคลื่อนนโยบายอยู่ไม่น้อย จึงมีบทเรียนที่อุดมสมบูรณ์พอสมควรในการใช้ประโยชน์ในเรื่องนี้

บทเรียนแรกก็คือ หากงานวิจัยปักธงเอาไว้ว่าจะใช้ประโยชน์ในเชิงนโยบาย ควรจะต้องมุ่งเน้นให้ฝ่ายนโยบายระดับต่างๆ ได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยตั้งแต่ต้นทาง (หากเชิญนายอำเภอมาร่วม

ประชุมเปิดตัวโครงการไม่ได้ ก็ต้องเข้าไปพบท่านที่ว่าการอำเภอเลย) เพราะหากรอให้ฝ่ายนโยบายเข้ามามีส่วนร่วมที่ปลายน้ำ (เมื่อทำวิจัยเสร็จแล้ว) โอกาสจะผลักดันระดับนโยบายมักจะริบหรี่

และการเข้ามามีส่วนร่วมของฝ่ายนโยบายนั้น “ยิ่งเข้มข้น ก็ยิ่งมีโอกาสสูง” เช่น “อย่างดีที่สุด” ก็คือได้ฝ่ายนโยบายมาร่วมเป็นที่วิจัย และ “ที่ด้อยอย่างยิ่งยวด” ก็คือได้ฝ่ายนโยบายมาเป็นหัวหน้าโครงการวิจัย

(ก) ตัวอย่าง RU งานวิจัย CBR แบบ “อย่างดีที่สุด”

ก็เช่นงานวิจัยเรื่อง “โครงการสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นด้านสมุนไพรไทยสู่การขยายผลด้านเศรษฐกิจของเครือข่ายสมุนไพร จังหวัดชัยภูมิ” (สุนันทาโรจน์เรืองโร, ณัฐวุฒิ ธิสา, ศศิญา ซาครธรรม และคณะ, 2565) งานวิจัยชิ้นนี้มีที่วิจัยซึ่งประกอบด้วยที่เลี้ยงจากศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจังหวัดชัยภูมิ และตัวแทนจากสำนักงานสภาเกษตรกร จังหวัดชัยภูมิ จึงสามารที่จะขับเคลื่อนงานวิจัยให้เข้าสู่ระดับนโยบายของจังหวัดได้ ประจวบกับมี “โอกาสฟ้าเปิด” (Opportunity) เนื่องจากประเด็นด้านสมุนไพรได้ถูกจัดวางให้เป็นวาระของจังหวัดอยู่แล้ว

อย่างไรก็ตาม การขับเคลื่อนนโยบายนี้ก็ต้องเริ่มต้นมาจากการทำฐานรากให้เข้มแข็งเสียก่อน โหนดของศูนย์ประสานฯ จึงได้ทำงานส่งเสริมเครือข่ายภูมิปัญญาแพทย์แผนไทย และส่งเสริมฟื้นฟูองค์ความรู้ภูมิปัญญาด้านสมุนไพรที่มีในชุมชนท้องถิ่นด้วยการทำงานวิจัยอย่างต่อเนื่องมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2561 จนกระทั่งได้ผลลัพธ์รูปธรรมคือกลุ่มวิสาหกิจชุมชน 11 แห่ง ที่สามารถผลิตสมุนไพรได้มาตรฐานทั้ง Organic Thailand มาตรฐาน GAP และมาตรฐานสากล IFOAM

แต่ทว่าจุดไหวของเครือข่ายชุมชนก็คือ ยังไม่สามารถเชื่อมต่อกับหน่วยงานภาคีอื่น ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนที่จะทำให้ขับเคลื่อนในระดับนโยบายได้ นี่จึงเป็นที่มาของโครงการวิจัยนี้

ผลลัพธ์รูปธรรมที่เกิดขึ้นจากงานวิจัยที่ทางโครงการได้ใช้ชุดความรู้จากงานวิจัยมาเชื่อมโยงกับ “เพื่อนผู้ใกล้ชิด” (ด้านภารกิจ) เช่น สำนักงานพาณิชย์จังหวัดชัยภูมิ สำนักงานสาธารณสุขจังหวัด บริษัทไทยเบฟ บริษัทประชารัฐสามัคคี วิทยาลัยเกษตรและเทคโนโลยีชัยภูมิ บริษัทชัยภูมิ บริษัทตั้งกวยฟู้ด ฯลฯ โดยผ่านรูปแบบการขับเคลื่อนในหลายๆ รูปแบบ เช่น การทำ MOU กับหน่วยงานรัฐ การเข้าร่วมจัดงานต่างๆ ระดับจังหวัด เช่น งานเกษตรแฟร์ งานภูมิโจสมุนไพรรชชัยภูมิ งานเจ้าพ่อพญาแล เป็นต้น

(ข) ตัวอย่าง RU งานวิจัย CBR “ที่ดีอย่างยั่งยืน” เช่น งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบพิธีกรรมทางพุทธศาสนาที่เอื้อต่อกระบวนการเรียนรู้ธรรมะของชุมชน โดยองค์กรสงฆ์และประชาชน อำเภอหนองหิน จังหวัดน่าน” (พระปลัดอภิรักษ์ อภิปัญญา และคณะ, 2548) งานนี้ที่ว่า “ดีอย่างยั่งยืน” ในแง่การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในระดับนโยบาย” ก็เนื่องจากเป็นงานที่ “หลงพอลงมาลุยเองร่วมกับญาติโยม” เนื่องจากหัวหน้าโครงการเป็นพระสงฆ์ที่มีตำแหน่งระดับพระปลัด จากตำแหน่งอื่นของหัวหน้าโครงการ จึงสามารถขุดลอกผลการวิจัยเข้าประเด็นนโยบายได้เลย

จุดเจ็บของงานวิจัยชิ้นนี้เริ่มจากพระท่านได้สังเกตและวิเคราะห์ว่า แต่ก่อนพิธีกรรมทั้งพิธีมงคล (งานแต่งงาน งานบวช งานขึ้นบ้านใหม่) และพิธีอวมงคล (งานศพ) ล้วนมีเป้าหมายแบบ two in one คือมีเป้าหมายทั้งทางโลก (เช่น ระดมความสมัครสมานสามัคคีช่วยเหลือเกื้อกูลกัน) และทั้งทางธรรม (เช่น งานศพก็มีหลักธรรมเรื่องความเป็นอนิจจัง รู้จักปลงสังขาร เข้าใจความไม่เที่ยง) โดยที่รูปแบบอาจจะเป็นเรื่องทางโลก แต่ทว่าเนื้อหา/ความหมายยังสอดแทรกหลักธรรมเอาไว้ (เช่น ความหมายเบื้องหลังของประเพณีชันทรายเข้าวัด)

แต่ปัจจุบันนี้ การประกอบพิธีกรรมในชุมชนจะเหลือแค่ only one คือมีแต่รูปแบบ แต่ไร้ซึ่งความหมาย หรือผู้เข้าร่วมพิธีกรรมไม่รับรู้ความหมาย และเมื่อเหลือแต่รูปแบบ รูปแบบนั้นก็เริ่มถูกดัดแปลง

ไปตามกระแสโลกอย่างผิดเพี้ยน เช่น เน้นความหรูหราแสดงหน้าตาของเจ้าภาพ มีการกินเหล้าเมายาเกินพอดี เล่นการพนันในງานศพ เป็นต้น

ดังนั้น เป้าหมายหลักของงานวิจัยชิ้นนี้ก็คือการแสวงหารูปแบบที่เหมาะสมและเอื้อไปยังการเรียนรู้เพื่อไปให้ถึงเนื้อหาแก่นธรรมที่แฝงฝังอยู่ในพิธีกรรม และเนื่องจากพิธีกรรมเป็นวัฒนธรรมประเภทหนึ่งจึงต้องมีคุณลักษณะ คือ เป็นสมบัติร่วมของคนทุกคน กระบวนการวิจัยเพื่อแสวงหารูปแบบที่เหมาะสมจึงมิใช่ “เอาแต่หลวงพ่อบว่าเท่านั้น” หากทว่ากระบวนการวิจัยครั้งนี้ได้ยึดกุมหลักการมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางทั่วถึงคนทุกกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็นคณะสงฆ์ มีคณาภ พิธีกร (ผู้ประกอบพิธีกรรม) ประชาญ์ชาวบ้าน คนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน และใช้เครื่องมือการวิจัยอย่างครบเครื่องทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ มีการลงมือทดลองจัดพิธีกรรมที่เหมาะสมในງานศพ แล้วเปรียบเทียบกับแบบที่เคยจัดมา เก็บข้อมูลทั้งสภาพปัญหาปัจจุบัน และข้อมูลภาพของพิธีกรรมที่ชุมชนอยากเห็น อยากให้เป็นไป ไม่ว่าจะเป็พิธีกรรมอวมงคลและมงคล

และที่เด็ดขาดกว่านั้นก็คือ หลังจากได้ข้อสรุปจากรายงานการวิจัยแล้วว่า ประชาชนที่เป็นกลุ่มเป้าหมายต้องการรูปแบบพิธีกรรมที่ทางโครงการตั้งเป้าเอาไว้อย่างไร ก็มีการใช้ประโยชน์งานวิจัยในระดับนโยบายท้องถิ่นได้ทันที (โดยไม่ต้องรอไปชาติหน้าบาย ๆ) เนื่องจากในทีมวิจัยมีตัวแทนของสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่น ดังนั้นทีมวิจัยจึงนำข้อมูลจากผลการวิจัยมาให้ทางสภาวัฒนธรรมอำเภอนาหมื่นประกาศออกมาเป็นแนวปฏิบัติเกี่ยวกับประเพณีวัฒนธรรม พิธีกรรมที่เหมาะสมของอำเภอนาหมื่นทันที

10.9 รูปแบบที่ 9 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในการสร้างแบบจำลอง

10.9.1 การสร้างโมเดลในงานวิจัย CBR เมื่อเปรียบเทียบกับงานวิจัยเชิงวิชาการแล้ว การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในการสร้างแบบจำลองโมเดล (Model) งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นจะมีการใช้ประโยชน์ในแง่มุมนี้น้อยกว่ามาก ทั้งนี้เพราะเป้าหมายของการสร้างโมเดลนั้นทำไปเพื่อเอาไปสรุปรวม (Generalize) จากกรณีที่ศึกษาไปสู่กรณีอื่น ๆ แบบกว้างขวางและครอบคลุม ดังนั้นกระบวนการสร้างโมเดลจึงจะเป็นการคัดเลือก “คุณลักษณะ/องค์ประกอบหลักทั่วไป” เอาไว้ แต่ตัดทิ้งบรรดาคู่ประภอย่อย ๆ และที่สำคัญคือตัดทิ้งบริบท (Context) เพื่อให้เห็น “รูปแบบทั่วไป” โดยไม่อิงกับบริบท (เป็น Model for all season)

แต่ว่าธรรมชาติของงานวิจัย CBR เป็นงานที่เน้นบริบท (Contextuality) เช่น วิธีการจัดการน้ำในภาคเหนือ (การมีเหมืองฝายในพื้นที่ภูเขาลาดชัน) อาจจะใช้ไม่ได้กับภาคอีสาน (พื้นที่เป็นที่ราบสูง) มีลักษณะเฉพาะที่สูง มีตัวแปรเข้ามาแทรกซ้อนจำนวนมาก (Intervening factor) เช่น วัฒนธรรม ประเพณี ความเชื่อ ดังนั้นงานวิจัย CBR จึงมักต้องทำแบบ “สดใหม่ทุกครั้ง” โดยไม่ค่อยใช้ “สูตรสำเร็จ”

เช่นเดียวกับตัวแปรเรื่อง “สาขาวิชา” งานวิจัยด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ อาจจะใช้ประโยชน์ด้านการสร้างโมเดลได้มากกว่าสายสังคมศาสตร์-มนุษยศาสตร์ เนื่องจากงานวิจัยด้านวิทยาศาสตร์มักจะทำงานกับ “สิ่งของ” (แต่ปัจจุบัน กรณีงานวิจัยเรื่อง “ปุ๋ยสั่งตัด” ก็เริ่มทำให้ต้องเอะใจว่า ต้องตรวจปริบทของดินและพืชที่ต้องการปลูกเสียก่อน จึงจะสั่งผสมสูตรปุ๋ยให้ปะเวอริ์ได้ถูกใจดินและพืช) หากแต่งงานวิจัย CBR มักจะเป็นงานวิจัยด้านสังคมที่ทำงานกับคน กลุ่มคน สังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มคน จึงต้องใช้หลัก “วางเนื้อชอบลงยา มากกว่าโมเดล”

10.9.2 ตัวอย่าง RU ด้านการสร้างโมเดลในงาน CBR

ถึงแม้เป้าหมายการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในรูปแบบของการสร้างโมเดลจะมีน้อยในงานวิจัย CBR แต่ก็ไม่ใช่ว่าไม่มีเอาเสียเลย ในที่นี้จะขอยกตัวอย่าง 2 ตัวอย่างงานวิจัย ที่ใช้ประโยชน์ในการสร้างโมเดล ตัวอย่างแรกจะสาธิต “การใช้โมเดลอย่างมีเงื่อนไขกำกับ” ตัวอย่างที่สองจะแสดงกระบวนการสร้างโมเดลโดยเพิ่มคาถา “การมีส่วนร่วม” ของ CBR เข้าไปในโมเดล

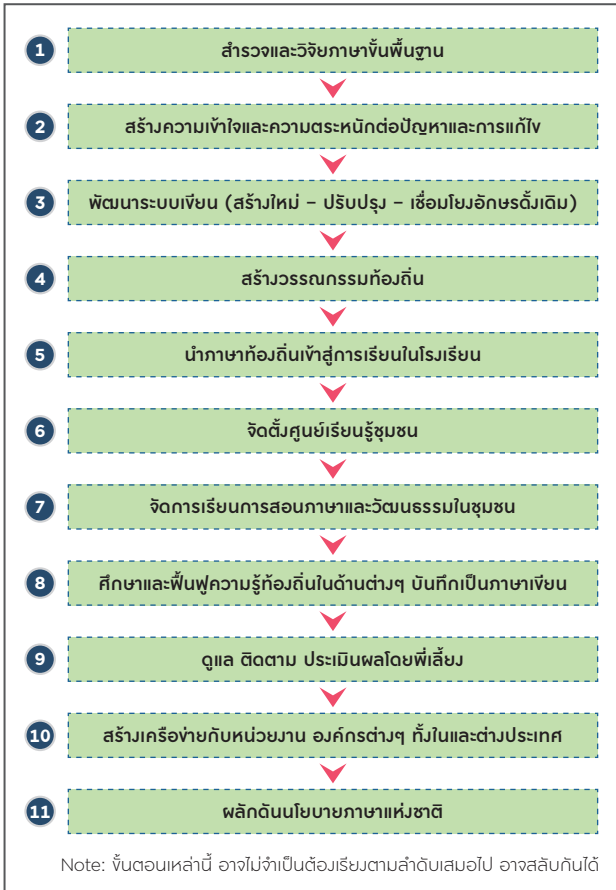
(ก) การสร้างโมเดลอย่างมีเงื่อนไขกำกับ เช่น งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการเสริมสร้างสมรรถนะแก่ผู้สูงอายุในการใช้ ICT เพื่อสนับสนุนงานบริหารและงานการเรียนการสอน กรณีศึกษา: โรงเรียนบ้านธาตุ ตำบลแสนสุข อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี” (ชาญชัย ศุภอรรรถกร และคณะ, 2557) ดูจากชื่องานวิจัยขึ้นนี้ก็เห็นได้อย่างชัดเจนว่า รูปแบบการสร้างเสริมสมรรถนะด้าน ICT ที่จะออกมาเป็นโมเดลชื่อ THAT Model นั้น จะใช้ได้กับกลุ่มคนที่มีคุณสมบัติเฉพาะ 2 ข้อ คือ ในแง่อายุ (สูงอายุ) และในแง่อาชีพ (เป็นครูที่กำหนดภาระงานเลยว่าใช้ ICT ในงานบริหารและงานการเรียน) ดังนั้น THAT Model ที่มีองค์ประกอบย่อย 12 องค์ประกอบ (องค์ประกอบที่สำคัญคือ Take care ต้องมีที่เลี้ยงดูแล

ด้าน ICT) และมีขั้นตอนนำไปใช้อีก 9 ขั้นตอนนั้น จะสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับ “กลุ่มครูผู้สูงอายุ” เป็นการเฉพาะ

(ข) **กระบวนการสร้างโมเดลด้วยลีลาแบบ CBR** ได้แก่ ตัวอย่างชุดโครงการฟื้นฟูภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤต คือเป็นภาษาของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ที่กำลังสูญหายเนื่องจากเป็นภาษาที่เป็น “ภาษาพูด” แต่ขาดตัวอักษรและพยัญชนะที่เป็น “ภาษาเขียน” ชุดโครงการนี้ดำเนินงานภายใต้การนำของ ศ.ดร.สุวิไล เปรมศรีรัตน์ แห่งศูนย์ศึกษาและพัฒนาชุมชนเอเซีย มหาวิทยาลัยมหิดล และได้ริเริ่มทำโครงการวิจัยในประเด็นดังกล่าว ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2544 กับกลุ่มภาษาของ จังหวัดจันทบุรี จนได้ผลลัพธ์รูปธรรมคือ **มหิดลโมเดล** และได้ใช้แนวทางของมหิดลโมเดลมาประยุกต์ใช้กับการฟื้นฟูภาษาชาติพันธุ์ต่าง ๆ ต่อมาอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลา 20 ปี (ดูงานปัจจุบัน กุมารี ลามอาภรณ์ และอัจฉราภรณ์ ถาวรพัฒน์, 2564)

อันที่จริง งานฟื้นฟูภาษาที่อยู่ในภาวะวิกฤตด้วยการแปลงภาษาพูดให้มาเป็นภาษาเขียนนั้น (เมื่อมีการบันทึก ก็เป็นหลักประกันความยั่งยืนและง่ายต่อการเรียนรู้สืบทอด) มีนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ได้ทำงานในลักษณะนี้อยู่แล้วมากมาย วิธีการทำงานก็จะเป็นนักวิชาการด้านภาษาศาสตร์ที่ทำการสร้างภาษาเขียนขึ้นมาจากภาษาพูดตามหลักวิชาภาษาศาสตร์ แล้วก็มอบให้เจ้าของภาษานำไปใช้

แต่ทว่าสำหรับมหิดลโมเดลจะเติมส่วนผสมสำคัญของงานวิจัย CBR เข้าไป คือ **เรื่องการมีส่วนร่วม**เข้าไปในกระบวนการฟื้นฟูภาษา กระบวนการวิจัยจึงเป็นการทำงานร่วมกันระหว่างนักวิชาการและทีมวิจัยชุมชนที่เป็นเจ้าของภาษา ดังที่ปรากฏใน 11 ขั้นตอนของมหิดลโมเดล ดังนี้

เมื่อดูจากขั้นตอนทั้ง 11 ขั้นแล้ว ก็จะพบว่า กระบวนการฟื้นฟูภาษาในแบบจำลองนี้ทำอย่าง “ครบเครื่องเรื่องภาษา” ที่มีเงื่อนไขปัจจัย บริบท พื้นที่ ที่เอื้ออำนวยต่อ “การใช้ภาษาในชีวิตประจำวัน” มีตัวบุคคล กระบวนการ เครื่องมือของการสืบทอดภาษา ฯลฯ และเป็นการสร้างการมีส่วนร่วมจากเจ้าของภาษาอย่างสูงสุดในกระบวนการวิจัยทั้งหมดนี้จึงน่าจะเป็นหลักประกันว่าจะมีความยั่งยืนในการฟื้นฟูครั้งนี้

ที่มิจัยได้ระบุความแตกต่างระหว่างโมเดลการฟื้นฟูภาษาแบบทั่วไปกับมิดลโมเดล เอาไว้ดังนี้

โมเดลฟื้นฟูภาษาแบบทั่วไป	มิดลโมเดล
1. เป็นการดำเนินงานที่เกิดจากความสนใจและความต้องการของนักภาษาศาสตร์	1. เป็นงานที่เกิดจากความต้องการของเจ้าของภาษาที่มีความตระหนักและเล็งเห็นคุณค่าของภาษาของตน
2. นักวิชาการเป็นผู้วางแผนและดำเนินการฝ่ายเดียว ชุมชนมีบทบาทเป็นผู้บอกภาษา/ผู้ให้ข้อมูล	2. นักวิจัยชุมชนมีการวิเคราะห์วางแผนและออกแบบการฟื้นฟูภาษาที่เหมาะสมกับตนเอง
3. นักภาษาศาสตร์ใช้สัทอักษรสากลเป็นเครื่องมือบันทึกภาษา ชุมชนไม่สามารถเข้าถึง ตรวจสอบหรือบันทึกได้ด้วยตนเอง	3. นักวิชาการด้านภาษาศาสตร์เป็นผู้ทำงานร่วมกับนักวิจัยชุมชนโดยประยุกต์องค์ความรู้ด้านภาษาให้เหมาะสมกับชุมชน
4. ผลงานที่ตีพิมพ์และเผยแพร่ในรูปแบบงานวิจัยวิชาการทำให้ชุมชนไม่สามารถเข้าถึง	4. นักวิจัยชุมชนใช้ระบบเขียนภาษาท้องถิ่นอักษรไทยเป็นเครื่องมือในการบันทึกภาษาทำให้ชุมชนสามารถบันทึกและตรวจสอบได้ด้วยตนเอง

10.10 รูปแบบที่ 10 การใช้ประโยชน์จากการวิจัยเพื่อไปขยายผล

10.10.1 ความจำเป็นของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อไปขยายผล

ดังที่ผู้เขียนได้เกริ่นถึงธรรมชาติ/คุณลักษณะประการหนึ่งของงานวิจัย CBR ว่าเป็นงานวิจัยขนาดจิ๋ว ดังนั้นเมื่อทำวิจัยสำเร็จในประเด็นหนึ่ง ในพื้นที่หนึ่ง กับคนกลุ่มหนึ่ง ที่มิจัยจึงตระหนักถึง “ขอบเขตการใช้ประโยชน์อันจำกัดของตนเอง” รวมทั้งยังคิดล่วงหน้าไปถึง “ความยั่งยืนของผลสำเร็จ” นั้นด้วย

ด้วยเหตุนี้ ที่มิจัย CBR ส่วนใหญ่จึงเหมือนมีสัญชาตญาณที่จะต้อง “ขยายผล” ออกไปยังคนกลุ่มอื่นๆ พื้นที่อื่นๆ ขยายกิจกรรมอื่นๆ หรือไปสร้างเครือข่ายถ่ายทอดความรู้ในที่อื่นๆ ตามหลักการที่ว่า “สิ่งที่เล็ก

ก็ต้องรวมตัวกัน/ขยายตัวกันให้มาก จึงจะอยู่รอดอย่างยั่งยืน” การใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR จึงเป็นเสมือนพื้นที่ชุมนุมอย่างอุ่หนาผาคั่งในเรื่องรูปแบบต่าง ๆ ของการขยายผล (รวมทั้งเข้าถึงลูกค้านิยามของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเชิงพื้นที่ในกรอบของ สกสว. ที่ได้กล่าวมาข้างหน้าด้วย)

10.10.2 360 องศาของการขยายผลในงานวิจัย CBR

ในที่นี้ผู้เขียนจะยกตัวอย่างรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR เพื่อการขยายผลบางรูปแบบเท่านั้นพอให้ได้เป็นไอเดีย วิธีการแบ่งประเภทการขยายผลจากงานวิจัยต้นแบบนั้นอาจจะเริ่มแยกแบบทางสองแพร่งเป็นการขยายผลแนวนอนและการขยายผลแนวตั้ง ซึ่งในแต่ละแพร่งก็จะแตกเป็นซอยย่อยๆ ออกไปด้วยตัวแปรต่างๆ เช่น กลุ่มคนเก่า-คนใหม่ กลุ่มพื้นที่เก่า-พื้นที่ใหม่ กลุ่มกิจกรรมเก่า-กิจกรรมใหม่ ประเด็นเดิม-ประเด็นใหม่ และเกณฑ์อีกแบบหนึ่งที่จะเข้ามาเสริมเพิ่มเติมก็คือ เครื่องมือ/วิธีการที่จะใช้ขยายผล เช่น ผ่านตัวบุคคล ผ่านแปลงสาธิต ผ่านศูนย์เรียนรู้ เป็นต้น

(ก) การขยายผลแนวนอน การขยายผลในแนวนอนนั้น จะมีรูปแบบย่อยๆ อีกหลายรูปแบบ ดังจะได้ยกตัวอย่างประกอบให้เห็น ดังนี้

1) **แนวนอน: กลุ่มคนใหม่ พื้นที่เดิม (ชุมชนเดิม) ประเด็นเดิม** ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “การสร้างความเข้มแข็งของเกษตรกรต้นแบบเพื่อขยายผลระบบเกษตรกรรมยั่งยืน จังหวัดมหาสารคาม” (ทานตะวัน สิงห์แก้ว, 2563) งานวิจัยชิ้นนี้เริ่มต้นจากจุดเจ็บของการขยายผลโดยตรงเลยว่า การขยายความรู้เรื่องเกษตรกรรมยั่งยืนที่ผ่านมานั้น มักจะใช้กลยุทธ์การเผยแพร่ผ่าน “ผู้นำชุมชน” (อย่างกระจุกตัว) ทำให้เกิดผลที่ตามมาก็คือ ผู้นำเกษตรกรเองไม่มีเวลาพอหรือมีภารกิจหลายด้าน แถมผู้นำเกษตรกรก็อาจจะไม่ใช่ “นวัตกรรม” (Innovator) ตัวจริงเสียงจริง หรือตัวนวัตกรรมก็ยิ่งขาดความเข้มแข็งในหลายๆ ด้าน เริ่มตั้งแต่ขาดความชัดเจนในเนื้อหาของนวัตกรรม การเกษตรอินทรีย์ 4 ด้าน คือ ด้านการผลิต การจัดการผลผลิต การจัดการกลุ่ม และการจัดการตลาด และหากตัวต้นฉบับไม่ชัดเจนเสียแล้ว ฉบับถ่ายสำเนา ก็คงไม่ชัดเจนตามไปด้วย ดังนั้นโจทย์หนึ่งของงานวิจัยนี้จึงเป็นการสร้างความเข้มแข็งให้แก่เกษตรกรต้นแบบก่อนให้แข็งแรงพอจะไปขยายผลได้

ส่วนวิธีการขยายผลในประเด็นเดิมคือการทำเกษตรอินทรีย์ที่เหมาะสมกับพื้นที่ (พืชผัก ผลไม้ และประมง) แต่ได้เพิ่มกลุ่มใหม่เป็นกลุ่มขยายผลขึ้นมา และเพื่อแก้ไขคอขวดเรื่องต้นแบบที่กระจุกตัวอยู่ที่ผู้นำเท่านั้น ทางโครงการได้เปิดกว้างให้มีเกษตรกรต้นแบบที่สมัครใจจำนวน 30 คน (เนื่องจากทางโครงการมีเป้าหมายที่จะพัฒนาต้นแบบไปพร้อมๆ กับกลุ่มขยายผล) และเนื่องจากบทเรียนที่ผ่านมาเรื่องการขยายผลการทำเกษตรอินทรีย์ว่า การทำแบบ “นาหว่าน” นั้นจะไม่ได้ผล เพราะการผลิตแบบเกษตรอินทรีย์มีความละเอียด ประณีต มีข้อขัดข้องเกิดขึ้นอยู่ตลอดกระบวนการ ดังนั้นทางโครงการจึงค้นคิดนวัตกรรมใหม่ คือ

“ต้องกอดคอกันทำจับคู่แบบ 1:1” (Buddy coaching) ให้ต้นแบบ 30 คน จับคู่กับกลุ่มขยายผลซึ่งเป็นคนในชุมชนเพิ่มขึ้นอีก 30 คน และดูแลกัน อย่างใกล้ชิดแบบตัวต่อตัวเลย

2) แนวนอน: กลุ่มคนใหม่ พื้นที่เดิม ประเด็น

ต่อยอด เป็นตัวอย่างงานวิจัยขยายผลเรื่อง “การพัฒนาผลิตภัณฑ์จาก สารสกัดเหง้าขมิ้นและผลิตภัณฑ์จากผ้าฝ้ายและการบริหารการผลิต: กรณีศึกษากลุ่มวิสาหกิจชุมชนกลุ่มพัฒนาอาชีพผู้สูงอายุบ้านก้อทุ่ง” (วิชัย ฉัตรทิพนวัฒน์, 2564) ซึ่งมีพื้นที่ศึกษาอยู่ในตำบลก้อ อำเภอลี้ จังหวัด ลำพูน หัวหน้าโครงการวิจัยซึ่งเป็นอาจารย์สาขาวิศวกรรมอุตสาหการ ได้ลงไปร่วมมือกับทีมวิจัยชุมชนเพื่อพัฒนากลุ่มวิสาหกิจชุมชน 7 กลุ่มของ บ้านก้อทุ่ง สมาชิกของทั้ง 7 กลุ่มนี้ เป็นกลุ่มผู้สูงอายุซึ่งได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ ประเภทต่าง ๆ เพื่อเป็นรายได้เสริม แต่ทว่าในช่วงที่เกิดการแพร่ระบาดของ ของโควิด-19 ก็ทำให้กิจการของกลุ่มไปต่อไม่ได้ ทีมวิจัยจึงได้ลงไปหนุนช่วย ในการสร้างผลิตภัณฑ์ตัวใหม่ที่เน้นการใช้วัสดุธรรมชาติที่มีอยู่เดิมในพื้นที่ และขยายช่องทางการตลาดให้กว้างขวางขึ้น

อย่างไรก็ตาม หลังจากพัฒนาผลิตภัณฑ์ตัวใหม่ และเพิ่มช่องทางการตลาดแล้ว ทางโครงการก็เห็นว่า หากจะให้กิจการของ กลุ่มดำเนินต่อไปอย่างยั่งยืนนั้น จำเป็นต้องยกระดับมาตรฐานทั้งของ ตัวผลิตภัณฑ์ ทั้งกระบวนการผลิต การบริหารงานตลาด และการเงิน ซึ่งจำเป็นต้องใช้ความรู้สมัยใหม่ทางวิชาการเข้าไปช่วยเสริม และการเสริม ความรู้ดังกล่าวอาจจะเกินขีดความสามารถของกลุ่มผู้สูงอายุที่จะดำเนิน ไปได้เองตามลำพัง

ทีมวิจัยจึงได้ขยายผลในด้านกลุ่มคนโดยใช้แนวคิด “โมเดลการทำงานร่วมกันระหว่างรุ่น” (Inter-generation collaboration) ผ่านการจัดกิจกรรมร่วมกับโรงเรียนในชุมชน เพื่อถ่ายทอดความรู้ให้แก่ เยาวชนทั้งที่เป็นความรู้สมัยใหม่ด้านการผลิตเชิงธุรกิจ เช่น การจัดการ

คลังสินค้า การสร้างมาตรฐานและจัดการผลผลิตสินค้า แต่ในเวลาเดียวกัน ก็เป็นระบบการผลิตที่ตระหนักถึงคุณค่าของวัฒนธรรมและอัตลักษณ์ ของชุมชนไปพร้อม ๆ กัน เยาวชนที่ผ่านการอบรมแล้ว (ซึ่งเป็นลูกหลาน ของคนในชุมชน) จำนวนหนึ่งได้เข้าไปช่วยงานในแต่ละกลุ่มวิสาหกิจ (ประมาณกลุ่มละ 2-19 คน) โดยเฉพาะในการต่อยอดส่วนงานระบบใหม่ ในการจัดการคลังสินค้า การสร้างและสื่อสารข้อมูลด้วยเฟซบุ๊กเพื่อสร้าง โอกาสการตลาดออนไลน์ เป็นต้น

3) แนวนอน: กิจกรรมใหม่ พื้นที่เดิม กลุ่มเดิมและ กลุ่มใหม่ เช่น ตัวอย่างงานวิจัยเรื่อง “กระบวนการพัฒนาศักยภาพการผลิต และการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากสวนเกษตรชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน พุนทรัพย์ เขตสายไหม กรุงเทพมหานคร” (พัชรินทร์ พันธุ์แน่น และคณะ, 2564) งานวิจัยชิ้นนี้ต้องเรียกว่า “เริ่มต้นมาจากเสียฝันหมอนใบ” กันเลยทีเดียว เพราะทีมวิจัยซึ่งประกอบด้วยทีมนักวิชาการสถาบันการศึกษาที่ได้ เกาะติดพื้นที่ทำงานร่วมกับนักวิจัยชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มคนที่โยกย้ายที่อยู่อาศัย จากใต้สะพานมาตั้งรกรากอยู่ในพื้นที่ของชุมชนแออัด งานวิจัยเปิดจาก ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2562 ที่ทีมวิจัยได้ร่วมกันพัฒนาพื้นที่บุกรุกและทิ้งขยะให้ กลายเป็นสวนเกษตรชุมชนขนาดเกือบหนึ่งไร่ มีการจัดตั้งคณะทำงานชุมชน มีการผลิตพืชอาหารที่ปลอดภัยแบ่งกันกินในชุมชน ในปีต่อมาก็มีการวิจัย เพื่อการบริหารจัดการสวนเกษตรอย่างเป็นระบบ มีกฎกติกาโปร่งใส ตรวจสอบได้ (พ.ศ. 2563) และจากผลผลิตที่มากขึ้นทั้งจำนวนและชนิด และ ผลจากการจำหน่ายผลผลิตได้ก่อให้เกิดรายได้หมุนเวียนในสวนเกษตร ในปี พ.ศ. 2564 กลุ่มผู้ผลิตจึงต้องการพัฒนาศักยภาพด้านการผลิตและ แปรรูปอย่างมีหลักวิชาการมากำกับ

จากพื้นที่เดิม กลุ่มคนทำงานที่มีทั้งกลุ่มเดิม เป็นแกนกลาง และมีการเปิดรับสมาชิกเป็นคนใหม่เข้ามาร่วมงาน (มีทั้งกลุ่ม วัยเด็ก วัยกลางคน และผู้สูงอายุ) กลุ่มได้ขยายผลในแง่การขยายกิจกรรม

ของกลุ่มไปเป็นผลิตภัณฑ์อีกหลายชนิด (ผลผลิตเดิมคือผักและการเพาะเห็ด) เช่น แปรรูปน้ำพริกเห็ด แปรรูปน้ำพริกข้าว แปรรูปแยมพริกข้าว การเพาะเห็ด แผลงผัก (เดิม) ปลูกพืชสมุนไพรเพื่อรายได้ ดินมูลหนอน เป็นต้น

4) แนวนอน: กิจกรรมเดิม พื้นที่ใหม่ คนกลุ่มใหม่

เช่น งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนารูปแบบการขยายผลการจัดการขยะแบบมีส่วนร่วมในเขตเทศบาลตำบลวังผาง อำเภอเวียงหนองล่อง จังหวัดลำพูน” (ถวัลย์ พวงบุบผา และคณะ, 2560) งานนี้มีทีมวิจัยที่ประกอบด้วยทีมสาธารณสุขของเทศบาลตำบล ร่วมมือกับทีมนักวิจัยในชุมชนในอีก 10 ชุมชน โดยใช้แนวคิดเรื่อง “การบริหารจัดการขยะด้วยตนเอง” ของชุมชนต้นแบบ 1 ชุมชน และทางทีมวิจัยจะขยายผลเรื่องการจัดการขยะด้วยตนเองไปยังหมู่บ้านขยายผลอีก 9 หมู่บ้าน

ขอบเขตของการจัดการขยะครอบคลุมทั้งจากบทบาทของเทศบาลและบทบาทของชุมชน และเป็นการจัดการแบบครบวงจรตั้งแต่ระบบการจัดเก็บ ระบบการคัดแยก ไปจนถึงระบบการกำจัดขยะ ในส่วนของชุมชนนั้นก็ส่งเสริมพฤติกรรมลดปริมาณขยะ การคัดแยกขยะตั้งแต่ต้นทาง โดยได้นำเอาภูมิปัญญาและทุนทางสังคมวัฒนธรรมเข้ามาใช้ในระบบการบริหารจัดการ เช่น การส่งเสริมการออมขยะออมบุญในกลุ่มผู้สูงอายุ ในการรวบรวมขยะรีไซเคิลแล้วนำมาจัดเป็นสวัสดิการให้ผู้สูงอายุต่อไป

(ข) การขยายแนวตั้ง ได้แก่ การยกระดับงานวิจัยที่ทำแบบกรณีศึกษาหลาย ๆ กรณี หรือกรณีที่มีการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่อง จนสามารถสังเคราะห์ผลสรุปที่ชัดเจน มีหลักฐานยืนยัน มีความน่าเชื่อถือ (ว่าไม่ใช่กรณียกเว้น) แล้วนำมาทำเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบายเพื่อให้เกิดการขยายผลอย่างกว้างขวางและรวดเร็วว่าการขยายตัวตามแนวนอน

มีงานวิจัย CBR จำนวนไม่น้อยที่เกาะติดอยู่กับประเด็นใดประเด็นหนึ่งอย่างต่อเนื่องยาวนาน และได้นำมาขยายผลใน

เชิงนโยบาย ในที่นี้จะยกตัวอย่างชุดงานวิจัยเรื่องการส่งเสริมการอ่านของ ศูนย์ประสานงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น การพัฒนาเด็กและเยาวชน จังหวัดยโสธร ซึ่งได้เกาะติดกับประเด็นดังกล่าวมานานนับสิบปี ตั้งแต่เริ่มมีโครงการรณรงค์ส่งเสริมการอ่านของจังหวัด ปี พ.ศ. 2550 และทีมพี่เลี้ยงศูนย์ฯ ก็ได้เริ่มทำวิจัย CBR มาอย่างต่อเนื่อง

โจทย์การวิจัยในยุคแรกๆ จะมุ่งเน้นผลการวิจัยที่ให้ข้อพิสูจน์ว่า “การอ่านจะส่งผลต่อพัฒนาการของเด็กในทุกๆ ด้าน” ได้จริงหรือไม่และอย่างไร ทั้งนี้โดยมีเป้าหมายเบื้องหลังคือการสร้างความตระหนักให้เห็นความสำคัญของการอ่าน (โดยมีลูกหลานของชาวบ้านเป็นเป้าล่อ “อ่านหนังสือแล้วจะฉลาดแน่!”) และในปี พ.ศ. 2552 ทางศูนย์ฯ ก็ได้มีการสังเคราะห์งานวิจัยส่งเสริมการอ่านหลายๆ ชิ้นของโหนดยโสธรที่ได้พิสูจน์ผลลัพธ์ของการอ่านหนังสือที่มีต่อพัฒนาการด้านต่างๆ ของเด็ก เป็นการตอบฝ่าใจงใจทวิวิจัยเรื่องความสำคัญของการอ่าน และใจต่อไปที่จะต้องเปิดฝาคือคือ แล้วจะอย่างไรให้มีการอ่านเกิดขึ้นอย่างจริงจังทั่วถึง และต่อเนื่อง ซึ่งเป็นโจทย์งานวิจัยในชุดต่อมา

คำตอบของงานวิจัยในยุคที่ 2 พบว่า การพัฒนาระบบการอ่านนั้นต้องทำให้ครบองค์ประกอบย่อยๆ ของ “ทั้งระบบ” เช่น การเห็นความสำคัญของการอ่าน การจัดหาหนังสือให้ต่อเนื่องและทั่วถึง เช่น การมีระบบกระจายหนังสือเล่มใหม่ๆ การมีระบบยืมหนังสือไปอ่าน การจัดส่งหนังสือเชิงรุก การมีงบประมาณสนับสนุนการจัดหาหนังสือ การพัฒนาคนอ่านหนังสือให้เด็กฟังที่กระจายตัว การจัดทำหนังสือที่มีเนื้อหาน่าสนใจ-สอดคล้องกับบริบทของชุมชน-สอดคล้องกับประเด็นปัจจุบัน (Current issue) การมีสถานที่เหมาะสมสำหรับการอ่าน “การทำทุกที่ทุกเวลา ทุกช่วงชีวิตให้มีการอ่าน” การมีกิจกรรมเสริมเพิ่มจากการอ่าน การนำการอ่านไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน การวัดและประเมินผลเรื่องการอ่าน เป็นต้น

กล่าวโดยสรุปก็คือ ต้องทำให้เรื่องของการส่งเสริมการอ่านเป็นเรื่องของทุกคน ทุกภาคส่วน เพื่อให้เกิด “การอ่านทุกบ้าน อ่านทุกวัน อ่านทุกที่ อ่านทุกระดับ” ซึ่งหากจะไปให้ถึงเป้าที่กล่าวมานี้ ก็ต้องนำข้อมูล/ผลการวิจัย/ข้อเสนอแนะจากงานวิจัยมาจัดทำเป็นข้อเสนอเชิงนโยบายของเทศบาล อบต. กศน. โรงพยาบาล ฯลฯ จึงจะทำให้เรื่องของการอ่านนั้นครอบคลุม ทั่วถึง และมีผลที่ยั่งยืนต่อไปในอนาคต

งานวิจัยชุดการอ่านยุคที่ 3 จึงมีโจทย์การวิจัยที่จะทดลองกับพื้นที่ต้นแบบบางแห่งว่าจะสร้างนโยบายส่งเสริมการอ่านได้อย่างไร เช่น งานวิจัยเรื่อง “การศึกษารูปแบบการพัฒนานโยบายสาธารณะด้านการอ่านในตำบลต้นแบบ” (พินิจ คาคัพโน, 2563) ซึ่งทีมวิจัยที่เป็นพี่เลี้ยงของศูนย์ประสานฯ ได้ทดลองลงมือปฏิบัติการไปเลย แนวคิดหลักที่ทีมวิจัยนำมาใช้ถือเป็นการทำนโยบายแบบ Inclusive policy design (ปิยะพงศ์ บุษบงก์ และพบสุข ชำชอง, 2563) และใช้ “5 ขั้นตอนของการสร้างนโยบาย” แบบที่เราคุ้นเคยกัน แต่ครั้งนี้มาในแบบ “จากล่างขึ้นบน” (Bottom-up approach) โดยเน้นการมีส่วนร่วมในการร่างนโยบายจากทุกภาคส่วน (ในงานวิจัยระดับตำบลนี้พบว่าอย่างน้อยต้องมีภาคี 5 ส่วนแบบเบญจภาคี คือ กลุ่มครอบครัว หน่วยงานรัฐท้องถิ่น หน่วยงานด้านสาธารณสุขท้องถิ่น หน่วยงานโรงเรียนระดับท้องถิ่น ตัวแทนชุมชน-ประชาชน ชาวบ้าน) มีใช้รูปแบบการร่างนโยบายจากคนกลุ่มเล็ก ๆ กลุ่มหนึ่ง แต่กลับนำไปใช้กับคนส่วนใหญ่ งานวิจัย CBR จึงเป็นเครื่องมือที่ลงตัวสำหรับงานเก็บข้อมูลและความคิดเห็นจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญสำหรับการจัดทำนโยบาย อย่างไรก็ตาม การที่จะใช้แนวทางการสร้างนโยบายแบบล่างขึ้นบน และ Inclusive เช่นนี้ ก็ต้องมีการทำงานเตรียม “ข้างล่าง” – ทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องมาก่อน (เป็น Pre-condition factor) ซึ่งในพื้นที่ตำบลหนองคู อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร ได้ดำเนินการมาแล้วในงานวิจัยชิ้นก่อน ๆ

ผลการวิจัยได้พบว่า มีเนื้อหาอย่างน้อย 9 ข้อของนโยบาย ที่ต้องดำเนินการ เช่น ต้องมีการสร้างกลไกใหม่คือคณะกรรมการส่งเสริมการอ่านระดับตำบลขึ้นมา หรือภาคที่เกี่ยวข้อง เช่น อบต. โรงเรียน และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ควรจัดสรรงบประมาณในการจัดทำโครงการส่งเสริมการอ่าน เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อให้ครบเครื่องของระบบย่อยๆ ของการส่งเสริมการอ่านที่ได้กล่าวมาแล้ว

และจากประสบการณ์การทำงานด้านการอ่านมาอย่างเกาะติดและยาวนานของทีมพี่เลี้ยง จังหวัดยโสธร ก็ได้บทสรุปว่า “การทำงานเรื่องการส่งเสริมการอ่านในสังคมไทยนั้น ยากราวกับการปลูกกุหลาบบนก้อนหิน” เพราะสังคมเราไม่มีรากฐานทางวัฒนธรรมแห่งการอ่านที่แข็งแรงพอ ดังนั้นแม้ว่าจะมีการประกาศเป็น “วาระของจังหวัด” แล้วก็อย่าได้หวังใจว่าจะมีอะไรเกิดขึ้นมาจริง ๆ แม้จะมีนโยบายแล้วก็ยังนอนตายตาหลับไม่ได้ จึงยังคงมีงานวิจัยอีกหลายโจทย์ที่จะถูกนำไปใช้ประโยชน์เพื่อสร้างหลักประกันว่า “กุหลาบต้นนี้อาจจะงอกบนก้อนหินได้” โดยเฉพาะการมีกลไกที่ขับเคลื่อนได้จริง ๆ ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “การพัฒนากลไกการอ่านระดับตำบลเพื่อส่งเสริมพัฒนาเด็ก จังหวัดยโสธร” (นรรณฐิยา ผลขาว และคณะ, 2564) เป็นตัวอย่าง

10.11 รูปแบบที่ 11 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในการสร้างพี่เลี้ยง

10.11.1 ทำไมต้อง “พี่เลี้ยง”

จากประวัติการทำโครงการวิจัย CBR ในรอบกว่า 20 ปีที่ผ่านมา นอกเหนือจากการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยในแง่ประเด็น/เนื้อหา เช่น เรื่องการบริหารจัดการน้ำ จัดการป่าชุมชน จัดการขยะ แปรรูปผลิตภัณฑ์ ส่งเสริมการอ่าน ฯลฯ เช่นที่ได้กล่าวมาแล้ว เนื่องจากข้อเท็จจริงที่ว่างานวิจัย CBR นั้นเป็นงานวิจัยสายพันธุ์ใหม่ล่าสุดที่มี DNA แตกต่างไปจากงานวิจัยสายพันธุ์รุ่นพี่ที่เคยมีมาอย่างค่อนข้างมาก ดังนั้นจึงต้องการ

“ชุดความรู้ใหม่ที่จะบริหารจัดการงานวิจัยน้องนุชสุดท้อง” นี้ว่าน่าจะเป็นไปในรูปแบบไหน อย่างไร

ในกลุ่มชุดความรู้ที่เกี่ยวกับการบริหารจัดการงานวิจัย CBR นี้ จะมีชุดความรู้ที่ว่าด้วย “การสร้างและการพัฒนาที่เลี้ยง/โหนด” อยู่ค่อนข้างมาก ทั้งนี้ น่าจะเนื่องจาก “โหนด/ที่เลี้ยง” เป็นกลไกชนิดใหม่ที่ไม่ได้มีอยู่ในสารบบเดิมของ “การบริหารงานวิจัยเพื่อการพัฒนาหรือการวิจัยเชิงวิชาการของ สกว.” จึงจำเป็นต้องค้นคว้าสร้างความเข้าใจกันใหม่ สร้างวิธีการการบริหารจัดการกันใหม่ สร้างระบบการบริหารจัดการเกี่ยวกับที่เลี้ยงขึ้นมาใหม่

และหากถอยหลังของคำถามต่อไปอีกว่า แล้วทำไมการบริหารงานวิจัย CBR จึงต้องมี “ที่เลี้ยง/โหนด” ด้วยเล่า เราก็ต้องย้อนกลับมาดูที่เส้นออกสตาร์ทของงานวิจัย CBR ว่า นักกีฬา/นักวิจัยที่ถูกปล่อยตัวออกมาทำวิจัยนั้น CBR ได้นำเอา “คนที่ไม่รู้จักว่างานวิจัยคืออะไร คนที่ยังไม่เคยเรียนนิสิตวิจัยมาก่อน” มาเป็นนักวิจัย แล้วพวกเขาจะทำวิจัยไปได้อย่างไร คำตอบก็คือ “เวทีนี้ต้องมีที่เลี้ยง” ที่จะทำหน้าที่เป็นเครื่องแปลงร่าง เป็นลมใต้ปีก เป็นเข็มทิศชี้ทาง เป็นชูชีพพุงตัว ฯลฯ ให้ “คนธรรมดาทั่วไปที่ออกจากจุดสตาร์ทมาเข้าเส้นชัยในฐานะนักวิจัยนั่นเอง”

อย่างไรก็ตาม คนที่จะมาเป็น “ที่เลี้ยงงานวิจัย CBR” (ที่ในแวดวงเรียกกันว่า “คนหนุนงานวิจัย”) ก็มีใช่จะเป็นใครก็ได้ หรือนึกจะเป็นที่เลี้ยงก็เป็นได้เลย ในทางตรงกันข้าม การมาเป็นที่เลี้ยงงานวิจัย CBR นั้นต้องมีกระบวนการคัดสรรอย่างมีหลักเกณฑ์ (เช่น เกณฑ์เบื้องต้น คือ มีจิตสำนึกต่อความเป็นไปของส่วนรวม) ต้องมีการฝึกอบรม ต้องมีการทำงานที่มีความรู้ความเข้าใจ ต้องยึดกุมหลักการทำงาน ต้องมีกระบวนการพัฒนาให้อาหารเสริมเป็นระยะ ๆ หรือเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงภูมิเนื้องานของการทำงาน ซึ่งชุดความรู้ในการทำงานของที่เลี้ยงนั้นก็เกิดมาจากการวิจัยที่มักจะมีลักษณะเฉพาะตัว คือ “มาจากการปฏิบัติ แล้วก็กลับไป

สู่การปฏิบัติ” ซึ่งเป็นหลักประกันที่แน่นอนว่าจะมีการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยชุดที่ว่าด้วย “พีเลียง” อย่างแน่นอน

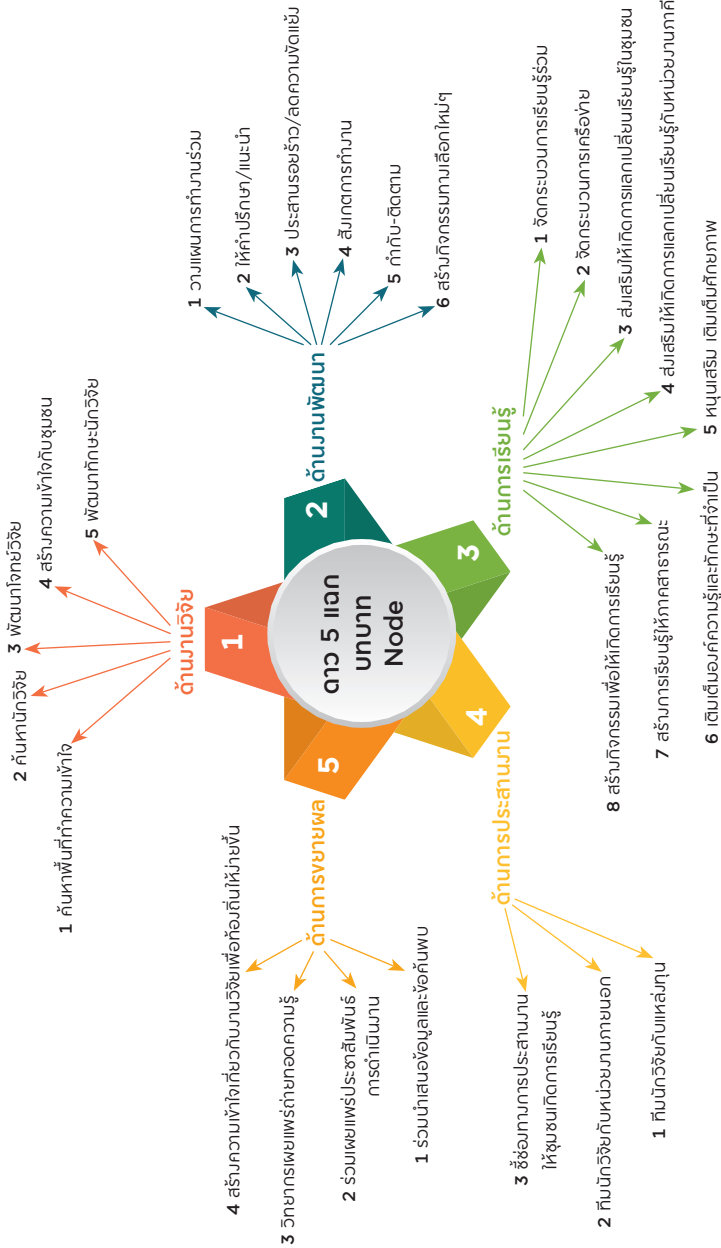
10.11.2 3 โจทย์ใหญ่ และการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยชุด “พีเลียง”

จากงานวิจัย CBR ว่าด้วย “พีเลียง” โจทย์วิจัยรอบ ๆ ปัญหาว่าด้วยการสร้างพีเลียงประเภทต่าง ๆ นั้น มักจะอยู่รอบ ๆ 3 ประเด็นย่อยเหล่านี้ คือ

- โจทย์ (i) บทบาทของพีเลียงงานวิจัย CBR ควรจะมีอะไรบ้าง อะไรบ้างเป็นสิ่งที่ต้องทำ และอะไรบ้างเป็นสิ่งที่ต้องไม่ทำ (Do & Don't Principle) และผลจากการสังเคราะห์งานวิจัยหลาย ๆ ชิ้นที่ว่าด้วยเรื่องบทบาทของพีเลียง ก็อาจจะสรุปได้ว่าจะมีการกิจอยู่ 5 ด้านหลัก (ที่แตกแขนงมาเป็น 26 บทบาทย่อย) ที่ลัดไปกับธรรมชาติของงาน CBR ดังในภาพ

ธรรมชาติของงานวิจัย CBR นั้น จะเป็น “5 สุตวรรษมของภารกิจ” คือ

- (1) เป็นภารกิจด้านการวิจัย เพื่อค้นคว้าหาความจริง หรือหาคำตอบจากโจทย์วิจัย
- (2) เป็นภารกิจด้านการพัฒนา เพื่อสร้างเปลี่ยนแปลงที่พึงปรารถนา
- (3) เป็นภารกิจด้านการเรียนรู้ ทั้งเพื่อสร้าง “ความรู้” สร้าง “คนรู้” สร้าง “พื้นที่เรียนรู้”
- (4) เป็นภารกิจด้านการประสานงาน ทั้งประสานกันเองภายใน และประสานกับภายนอก เนื่องจากงานวิจัยเป็น “กิจกรรมรวมหมู่” (Collective activity)
- (5) เป็นภารกิจด้านการขยายผล ดังเหตุผลที่ได้กล่าวมาแล้ว

ฉะนั้น พี่เลี้ยงงานวิจัยก็ต้องมีขีดความสามารถที่จะดำเนินภารกิจหลักทั้ง 5 นี้ (ประมาณว่า เป็นพระนารายณ์ 5 กร หรือ Man for 5 season เหมือนกันนะ)

- **โจทย์ (ii) คุณสมบัติที่เหมาะสมของผู้ที่จะเข้ามาเป็นพี่เลี้ยง** ซึ่งจะสอดคล้องไปกับภารกิจทั้ง 5 ที่กล่าวมา เช่น มีมนุษยสัมพันธ์ ซึ่งจะเหมาะกับการประสานงาน มีความคิดวิเคราะห์วิจารณ์ที่จำเป็นสำหรับภารกิจด้านวิจัย มีจิตใจใฝ่รักการเรียนรู้จึงจะสามารถทำภารกิจด้านการเรียนรู้ได้ เป็นต้น

การระบุคุณสมบัติที่เหมาะสมของผู้ที่จะเข้ามาทำงานใดทำงานหนึ่ง (Qualification) ก็เป็นหลักการทั่วไปที่เรามักจะพบเห็นในใบประกาศรับสมัครคนทำงาน เช่น ต้องมีความสามารถที่จะขับรถได้ (สำหรับการทำงานเป็นคนขับรถ) เพราะคุณสมบัติที่ระบุไว้เหล่านี้จะช่วยเป็นเกณฑ์ในการคัดเลือก (Recruitment) ผู้มาสมัครงาน และสำหรับงาน CBR แล้ว ในเบื้องต้นก็คงไม่มีใครที่จะมีคุณสมบัติครบถ้วนตามที่ระบุเอาไว้ได้ แต่หากการระบุคุณสมบัติที่เหมาะสมเอาไว้สำหรับงานวิจัย CBR อาจจะมีอีกฟังก์ชันหนึ่ง กล่าวคือ ใช้เป็นกรอบให้เห็นว่าควรจะต้องพัฒนาคนหางานวิจัยในด้านใดบ้าง (วันนี้ยังไม่เป็นเจต แต่วันหน้าก็จะได้เป็น!!!)

มีตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่แสดงให้เห็นว่า แหล่งบ่มเพาะที่จะได้ “พี่เลี้ยง” มาทำงานนั้น อาจจะมาจก “คนวงใน” ก็ได้ เช่น งานวิจัยเรื่อง “ระบบการสร้างผู้ช่วยผู้ประสานงานและนักวิจัยให้เป็นพี่เลี้ยงเพื่อท้องถิ่นภาคอีสานปี 2560” (สุวรรณ บัวพันธ์, 2560) ที่มาของงานวิจัยชิ้นนี้ตอบโจทย์ว่า ในการสร้างพี่เลี้ยงนั้น แทนที่จะไปหา “คนนอกวงโคจร” ที่ยังไม่เคยรู้จักคุ้นเคยกับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเลย CBR น่าจะชวยตามดู “คนที่อยู่ในวงโคจรชั้นนอก” คือ ผู้ช่วยผู้ประสานงานวิจัย และนักวิจัย CBR ซึ่งอย่างน้อยก็มี “ต้นทุนหน้าตักเรื่องการเรียนรู้จักหรือคุ้นเคย” กับงาน CBR อยู่บ้างแล้ว แม้จะมีใช้ในฐานะ “พี่เลี้ยง” ก็ตาม (เช่น ผู้ช่วยผู้ประสานงานก็ทำงานด้านบัญชี-การเงิน-การทำสัญญา)

ในโครงการนี้จึงคัดเลือกผู้ช่วยผู้ประสานงาน (เรียกว่า JSN) จาก 20 แห่ง นำมาจัดแบ่งกลุ่มโดยใช้อายุการทำงานเป็นเกณฑ์ได้เป็น 3 กลุ่ม J_1 มีอายุการทำงาน 1-2 ปี J_2 มีอายุการทำงาน 3-4 ปี และ J_3 มีอายุการทำงาน 5 ปีขึ้นไป กลุ่ม J_3 นี้ น่าจะมีความเข้าใจและประสบการณ์มากพอที่จะยกระดับขึ้นมาเป็นที่เลี้ยงได้

กระบวนการวิจัยเริ่มต้นด้วยการระบุขีดความสามารถที่ทั้ง 3 กลุ่มต้องการการพัฒนา ต่อจากนั้นก็ลงมือปฏิบัติการพัฒนาศักยภาพของแต่ละกลุ่ม และปิดท้ายด้วยการวัดผลเปรียบเทียบขีดความสามารถช่วงก่อน-หลัง ซึ่งถือได้ว่าได้ใช้ประโยชน์จากการวิจัยในการสร้างคนหนุ่มงานวิจัยได้ทันทีเลย

- **โจทย์ (iii)** กระบวนการสร้างและพัฒนาที่เลี้ยงจะมีวิธีการอย่างไรบ้างจึงจะบรรลุเป้าหมายได้ดีที่สุด ซึ่งในภาคปฏิบัติการ ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นก็ได้ใช้วิธีการแบบการ “บ่มเพาะคนทำงาน” เช่น การฝึกอบรวม การฝึกการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติงานจริง (on-the job-training) การแลกเปลี่ยนประสบการณ์ (Experience sharing) การเรียนรู้จากรุ่นพี่ ฯลฯ

มีตัวอย่างงานวิจัยที่ตอบโจทย์เรื่องวิธีการสร้างที่เลี้ยงที่ถือว่าเป็นนวัตกรรมเชิงวิธีการ คืองานวิจัยเรื่อง “กระบวนการถอดบทเรียนโครงการวิจัยที่มีคุณภาพเพื่อการสร้างการเรียนรู้ให้กับ RC/Node ภาคอีสาน” (สุวรรณ บัวพันธ์ และคณะ, 2553) ทีมวิจัยใช้เครื่องมือ “การถอดบทเรียน” โดยเลือกโครงการวิจัยที่ประสบความสำเร็จ (Best practice) มาเป็นตัวอย่างจำนวน 20 โครงการ เพื่อวิเคราะห์ปัจจัย เงื่อนไข และกระบวนการทำงานที่นำไปสู่ความสำเร็จ ในการถอดบทเรียนครั้งนี้ กลุ่มผู้เข้าร่วมการถอดบทเรียนมีทั้งกลุ่มที่เลี้ยงเก่า (ซึ่งคงจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับการทำโครงการให้สำเร็จ) และกลุ่มที่เลี้ยงใหม่ซึ่งคงยังไม่มีประสบการณ์ แต่การได้มีโอกาสเข้าร่วมการถอดบทเรียนกรณีที่ประสบความสำเร็จนั่นเอง ถือได้ว่าเป็น

กระบวนการพัฒนาที่เลี้ยงรุ่นใหม่ด้วยวิธีการ “ดูหนังทั้งเรื่องตั้งแต่ต้นจนจบ” (อย่าง happy ending) ภายใต้การชี้แนะของพี่เลี้ยงรุ่นที่ไปพร้อม ๆ กัน (ได้เห็นเบื้องหลังการถ่ายทำไปด้วย)

10.11.3 ประเภทต่างๆ ของพี่เลี้ยง

จากเนื้อหาที่ได้กล่าวมาตั้งแต่ต้นว่า ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่นได้สร้างกลไกใหม่ๆ ในการหนุนเสริมหรือเป็นสะพานทอดเชื่อมให้ “คนธรรมดาทั่วไป” ได้เดินเข้ามาสู่ฝั่งของ “การเป็นนักวิจัยชุมชน” สะพานทอดเชื่อมนั้นก็คือน้องพี่เลี้ยง ซึ่งหากเรียกให้ได้ชัดเจนลงไปก็คือ “พี่เลี้ยงต้นแบบ/ต้นฉบับ” (เป็นเครื่องแปลร่าง)

ในขั้นต่อมา เมื่อปริมาณงานวิจัยเพิ่มมากขึ้น แต่การขยายตัวของปริมาณพี่เลี้ยงต้นฉบับตามไม่ทัน ทำให้ปริมาณและคุณภาพหนุนเสริมจากเครื่องแปลร่างเริ่มจะกะพ่องกะแพรง การติดตามสถานการณ์ของพื้นที่ที่ไม่ทันการ ดังนั้นจึงเกิดนวัตกรรมครั้งที่ 2 ในเรื่องการสร้างพี่เลี้ยง คือ การสร้าง “พี่เลี้ยงตัวคูณ” ขึ้นมา

พี่เลี้ยงตัวคูณ ก็คือคนที่อยู่ในพื้นที่ซึ่งอาจจะเป็นชาวบ้านในชุมชน หรือคนทำงานในหน่วยงานของภาคี (อบต./อสม./ครู ฯลฯ) โดยมีเงื่อนไขเบื้องต้นคือเป็นกลุ่มคนที่ได้เคยผ่านประสบการณ์งานวิจัย CBR ตามขั้นบันไดเลื่อน เช่น เป็นที่ปรึกษา เป็นผู้ร่วมพัฒนาโจทย์ เป็นนักวิจัยเป็นหัวหน้าโครงการ (โดยเฉพาะการได้เคยมาลงมือทำวิจัยด้วยตัวเองจะดีมาก) ที่ชาวบ้านเรียกว่า “ได้ผ่านพิธีพุทธาภิเษกมาแล้ว” ส่วนคุณสมบัติอื่นๆ ที่เพิ่มเติมของพี่เลี้ยงตัวคูณที่แตกต่างไปจากพี่เลี้ยงต้นฉบับ ก็คือเป็นคนที่อยู่ในพื้นที่ที่ใกล้ชิดกับชุมชน หรือเป็นคนที่มีการกิจที่ต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับชุมชนในด้านต่างๆ

หากจำแนกประเภทของพี่เลี้ยงตัวคูณให้แยกย่อยลงไปอีก ก็อาจจะแบ่งประเภทของพี่เลี้ยงตัวคูณได้เป็น 2 แบบ คือ

แบบที่ 1 พี่เลี้ยงตัวคูณของชุมชน ตัวอย่างเช่น งานวิจัยเรื่อง “การสร้างความรับผิดชอบต่อสังคม (CSR) กับการหนุนเสริมงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (CBR) เป็นฐานในการฟื้นฟูชีวิตคนและสิ่งแวดล้อมรอบเขายายดา อำเภอเมือง จังหวัดระยอง ระยะที่ 5” (คำรณ นิมนองค์ และคณะ, 2562) ในโครงการนี้มีทีมวิจัยที่เป็นนักวิจัยชุมชนจากบ้านศาลเจ้าจังหวัดระยอง ที่ได้ร่วมทำวิจัย CBR มากับพี่เลี้ยงจากศูนย์ประสานงานฯ จังหวัดสมุทรสงคราม (พี่เลี้ยงต้นฉบับ) มาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ. 2556 และจากประสบการณ์การเข้ามาเป็นนักวิจัย ทีมวิจัยชุมชนจึงได้รับการติดตั้งความเข้าใจงานวิจัย CBR คืออะไร และทำได้อย่างไรจากการใช้เครื่องมือการทำวิจัยตั้งแต่ต้นน้ำ (การพัฒนาโจทย์) กลางน้ำ (การเก็บข้อมูล) จนถึงปลายน้ำ (การวิเคราะห์ข้อมูล และการออกแบบกิจกรรมเพื่อสร้างการเปลี่ยนแปลง) เรียกว่า “เข้มข้นและครบวงจร”

ดังนั้น เมื่อมีการเสริมเพิ่มเติมความเข้าใจเรื่อง “บทบาทการเป็นพี่เลี้ยง CBR ในระดับเบื้องต้น” (ระดับชุมชน) ให้แก่ทีมวิจัยบ้านศาลเจ้า ก็ได้ยกระดับทีมวิจัยชุมชนให้ขึ้นมาเล่นบทเป็น “พี่เลี้ยงตัวคูณในระดับชุมชน” ได้ ทีมวิจัยสามารถที่จะตระเตรียมความเข้าใจระดับพื้นฐานให้แก่ชาวบ้านกลุ่มใหม่ ๆ ที่สนใจงานวิจัย CBR สามารถทำงานประสานร่วมกับทีมพี่เลี้ยงตัวคูณในภาคเอกชน รวมทั้งสามารถขยายผลไปให้กับเครือข่ายนักวิจัยกลุ่มอื่น ๆ เช่น กลุ่ม อสม. ของโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพระดับตำบลตะพง เป็นต้น

แบบที่ 2 พี่เลี้ยงตัวคูณในระดับหน่วยงาน/ภาคี ในช่วงปลายทศวรรษที่ 2 ของ CBR ที่เริ่มมีการเพิ่มนโยบายการทำงานกับภาคีให้มีความเข้มข้นมากขึ้น นอกจากการขอความร่วมมือในการดำเนินงานวิจัยร่วมกันแล้ว เนื่องจากงานวิจัย CBR เป็นงานชั่วคราว เฉพาะกิจทำแล้วมีวันสิ้นสุด และฝ่ายงาน CBR อาจจะต้องถอนตัวออกมา ดังนั้นกลไกที่จะรับถ่ายโอนภารกิจในลำดับต่อไปก็น่าจะเป็นหน่วยงานที่มีภารกิจ

เกี่ยวข้องกับพื้นที่ ด้วยเหตุนี้จึงมีพี่เลี้ยงต้นแบบในหลายศูนย์ประสานฯ ที่เริ่มจะ “ถ่ายสำเนา” บทบาทการเป็นพี่เลี้ยงและเริ่มเก็บรับประสบการณ์ การสร้างพี่เลี้ยงตัวคุณให้แก่หน่วยงานหลาย ๆ ประเภท เช่น สร้าง อบต. ที่ทำงานกับเด็กและเยาวชนให้เป็นโค้ชการวิจัย สร้างพี่เลี้ยงตัวคุณในกลุ่ม อสม. ที่ทำงานเรื่องเหล่า-บุหรี่ยกระดับคนทำงานเรื่องความปลอดภัย ทางถนนให้ขึ้นมาเป็นพี่เลี้ยงตัวคุณโดยใช้หลักสูตรอบรมเรื่องการทำงาน อย่างมีส่วนร่วม เป็นต้น

ศูนย์ประสานงานฯ ที่เล่นเรื่องการสร้างพี่เลี้ยงตัวคุณกับ หน่วยงานภาคีอย่างเข้มข้น ก็เช่นศูนย์ประสาน CBR จังหวัดลำปาง ที่ร่วมทำงานกับสำนักงานการศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (กศน.) ในพื้นที่จังหวัดพะเยาอย่างต่อเนื่อง โดยเริ่มจากงานวิจัยเรื่อง “การพัฒนากลไกสนับสนุนงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในการศึกษาอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยในพื้นที่จังหวัดพะเยา” (สาวิตร มีจ้อย และคณะ, 2560) โครงการนี้ดำเนินการทั้งการระบุสภาพการณ์ปัจจุบันและลงมือปฏิบัติการวิจัยไปพร้อม ๆ กัน และมีข้อค้นพบที่ตอบใจที่ว่ากลไกสนับสนุนสำคัญของ กศน. ก็คือการมีพี่เลี้ยง ซึ่งมีรายละเอียด คือ

(i) ในระบบการทำงานของ กศน. นั้น ต้องการพี่เลี้ยงตัวคุณที่แตกสายพันธุ์ย่อยตามภารกิจออกไปอีกหลายสายพันธุ์ เช่น พี่เลี้ยงในพื้นที่ พี่เลี้ยงวิชาการ พี่เลี้ยงบริหาร ฯลฯ ซึ่งบทบาทพี่เลี้ยงแต่ละสายพันธุ์ย่อยอาจจะมีส่วนผสมของ “บทบาทต่าง ๆ” เช่น เป็น Trainer เป็น Facilitator เป็น Consultant เป็น Coach เป็นต้น

(ii) สำหรับในสภาพการณ์ปัจจุบัน การวิจัยยังค้นพบว่า พี่เลี้ยงที่มีอยู่ยังมี “ช่องว่างที่ต้องการการเติมเต็มในอีกหลายด้าน” โดยเฉพาะในด้านความรู้ความเข้าใจเรื่องหลักการวิธีคิดและเครื่องมือการทำงาน CBR ทั้งในช่วงต้นน้ำ-กลางน้ำ-ปลายน้ำ

จากข้อค้นพบเรื่องช่องว่างของพี่เลี้ยงที่มีอยู่ ในอีก 2 ปีต่อมา คือปี พ.ศ. 2562 ก็ได้มีการทำงานวิจัยเรื่อง “การสร้างพี่เลี้ยงงานวิจัย เพื่อท้องถิ่นในระบบการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย จังหวัดพะเยา” (พรรณิ ไหมประสิทธิ์กุล, 2562) เพื่อเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว กล่าวโดยสรุปไม่ว่าจะเป็นการสร้างพี่เลี้ยงตัวคุณระดับ ชุมชนหรือพี่เลี้ยงระดับหน่วยงานภาคี ที่แม้จะมีความแตกต่างกันในแง่ “สถานะของตัวบุคคล” ที่จะมาเป็นพี่เลี้ยง แต่ทว่ากระบวนการสร้างพี่เลี้ยง ตัวคุณทั้ง 2 แบบ ต่างก็มีหลักการร่วมกัน คือ คล้ายกับระบบบอกกันต่อ ๆ แบบปากต่อปาก คือผู้ที่ยกระดับมาเป็นผู้พูดต่อ คนเรียนยกระดับมาเป็น คนสอน หรือระบบขายตรงที่ถูกค้ากลายมาเป็นคนขายเสียเอง นักมวย เปลี่ยนสถานะมาเป็นพี่เลี้ยง นักฟุตบอลยกระดับขึ้นมาเป็นโค้ช เป็นต้น โดยสถานะของการเป็นพี่เลี้ยงนั้นจำเป็นต้องมีภารกิจใหม่เพิ่มเติม/ต้องมี บทบาทใหม่ให้แสดง ดังนั้นจึงต้องมีกระบวนการติดตั้งความรู้เรื่องการแสดง บทบาทของพี่เลี้ยงเพิ่มเติม

10.12 รูปแบบที่ 12 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อการสร้างเครือข่าย บานาประเภท

10.12.1 เครือข่ายคืออะไร การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อการ สร้างเครือข่ายนั้นจะพบได้มากในงานวิจัย CBR เนื่องจากธรรมชาติ ของ CBR นั้นจะไม่ได้เน้นการทำงานกับ “หน่วยระดับตัวบุคคล” หากแต่ เน้นการทำงานใน “ระดับตั้งแต่กลุ่มขึ้นมา” ซึ่งก็คือเครือข่าย

สำหรับความเข้าใจเบื้องต้นของคนทำงาน CBR ว่า เครือข่ายนั้นคืออะไรนั้น อาจจะประมวลได้คร่าว ๆ ดังนี้

(i) เครือข่ายเป็นรูปแบบการรวมตัวที่สูงกว่าระดับบุคคล หรือระดับกลุ่ม ดังนั้นหน่วยย่อยที่มารวมตัวกันเป็นเครือข่ายอาจจะเป็น ตัวบุคคลมารวมกัน หรือกลุ่มมารวมกันก็ได้

(ii) รูปแบบโครงสร้างการมารวมตัวกันจะเป็นแนวนอน กล่าวคือ ทุกคนหรือทุกกลุ่มอยู่ในตำแหน่งที่เสมอกัน ซึ่งแตกต่างจากการรวมตัวแบบองค์การที่มีลำดับชั้น (ประธาน รองประธาน สมาชิก) โดยอาจจะ มีเพียงตำแหน่งที่เป็น “ศูนย์กลาง” (Star) ส่วนตำแหน่งอื่นๆ ก็เป็นไปตาม ความจำเป็นของภาระงาน เช่น ฝ่ายติดต่อสื่อสาร ฝ่ายประสานงานกับ ภายนอก ฯลฯ แต่ทว่าไม่มีใครมีอำนาจสั่งการใคร

(iii) ในการมารวมตัวกันนั้น ทุกหน่วยย่อยจะมีความเป็น อิสระในการกำหนดเป้าหมายและดำเนินภารกิจของตน เพียงแต่จะมารวมตัวกันเป็นเครือข่ายเพื่อภารกิจพิเศษเท่านั้น

(iv) เครือข่ายมีธรรมชาติที่ “เกิดง่าย สลายเร็ว” เนื่องจาก เป็นการรวมตัวอย่างหลวม ๆ และต้นกำเนิดของเครือข่ายอาจจะมาจาก 2 แรงจูงใจ แรงจูงใจแรกคืออยากจะทำเครือข่าย (เกิดเครือข่ายเพราะอยากมี) แรงจูงใจที่ 2 คือเกิดเพราะความจำเป็น เนื่องจากแต่ละหน่วยย่อย ตระหนักว่า “ตนเองมีความขาดอะไรบางอย่าง (Lack) จึงต้องการเพื่อน มาช่วย และในทางกลับกัน ตนเองก็ต้องช่วยเพื่อนเมื่อเขาต้องการ”

จึงมีผู้เปรียบเทียบว่า การที่เครือข่ายหนึ่งจะเอาชนะ ธรรมชาติที่ “เกิดง่าย สลายเร็ว” นั้น เครือข่ายจึงควรจะมีองค์ประกอบ เหมือนร่างกายของคนเรา กล่าวคือ มีโครงสร้าง (แนวนอน) ซึ่งเปรียบเสมือน โครงกระดูก มีการทำกิจกรรมซึ่งเปรียบเสมือนเนื้อหนัง มีการสื่อสาร ที่เปรียบเสมือนเส้นประสาท และมีความตระหนัก/ความเข้าใจ/แรงจูงใจ ที่เห็นความสำคัญของเครือข่าย คือการผลัดกันเป็นทั้งฝ่ายให้และฝ่ายรับ (แบบน้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า) ซึ่งเปรียบเสมือนหยดเลือดหล่อเลี้ยง ดังนั้น เครือข่ายที่ต้องการมีอายุที่ยืนยาวจะต้องมีการบริหารจัดการให้ครบทั้ง 4 ด้านของร่างกาย

(v) เครือข่ายจะมีระดับว่าเป็นเครือข่ายระหว่างใครกับใคร (เช่น ระหว่างชุมชนกับภาคี ชุมชนกับชุมชน) มีประเภท (เช่น เครือข่าย

การเรียนรู้ เครื่องข่ายธุรกิจ เครื่องข่ายเพื่อการขับเคลื่อน เครื่องข่ายแลกเปลี่ยน ข่าวสาร เครื่องข่ายเพื่อแชร์ทรัพยากร ฯลฯ) และมี**ช่วงชีวิตเป็นวัฏจักร** (ช่วงก่อร่าง ช่วงเติบโต ช่วงพัฒนาเต็มที่ ช่วงร่วงโรย เป็นต้น) และการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อเครื่องข่ายก็คงต้องพิจารณาตัวแปรเหล่านี้ เช่น ใช้ประโยชน์เพื่อการสร้างเครื่องข่าย หรือใช้เพื่อทำนุบำรุง หรือใช้เพื่อฟื้นฟูเครื่องข่าย (คงต้องชัดเจนว่าเป็นโมเมนตัมไหนกันแน่)

10.12.2 ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่นำมาใช้ประโยชน์เรื่องเครื่องข่าย

ตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่มีการนำไปใช้ประโยชน์ในการสร้างและพัฒนาเครื่องข่ายที่เห็นได้อย่างชัดเจนที่สุด เห็นจะเป็นกรณีของ “การท่องเที่ยวโดยชุมชนในเมืองรอง” ทั้งนี้เนื่องมาจากธรรมชาติติดตัว 2 ประการ ของการท่องเที่ยวประเภทนี้

ธรรมชาติแรกก็คือ การท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นนับเป็น “ธุรกิจแบบประกอบการร่วม” (Composite business) กล่าวคือ การทำท่องเที่ยวโดยชุมชนนั้นจะต้องอาศัยความร่วมมือจากธุรกิจย่อยๆ จำนวนมาก เริ่มตั้งแต่บ้านพัก/โฮมสเตย์ การจัดการเรื่องอาหาร การเดินทาง พาหนะ การจัดการแหล่งท่องเที่ยว ความปลอดภัย การจัดการเรื่องความสะอาด/ขยะ นักสื่อสารความหมาย ฯลฯ ดังนั้นจึงต้องมีการสร้างเครื่องข่ายของธุรกิจย่อยๆ เหล่านี้

ส่วนอีกธรรมชาติหนึ่งก็คือ การท่องเที่ยวเมืองรองซึ่งหมายความว่าในพื้นที่ท่องเที่ยวเหล่านี้ไม่ได้มีจุดดึงดูดใจนักท่องเที่ยวที่เป็นแม่เหล็กขนาดใหญ่เพียงแห่งเดียวก็เอานักท่องเที่ยวอยู่ (เช่น อียิปต์ มีพีระมิด เขมรมีโบราณสถานแบบนครวัด) ดังนั้นในการจัดโปรแกรมการท่องเที่ยวจึงต้องเชื่อมต่อแหล่งท่องเที่ยวที่มีจุดดึงดูดใจขนาดย่อมๆ หลายๆ จุดเข้าด้วยกัน เพื่อให้คุ้มค่าต่อการเสียเวลาเดินทางและค่าใช้จ่ายของนักท่องเที่ยว การสร้างเครื่องข่ายระหว่างหลายๆ ชุมชนเพื่อจัดทำโปรแกรม/เส้นทางการท่องเที่ยวจึงเป็นเรื่องจำเป็น

ในงานวิจัยเรื่อง “การจัดการความรู้และพัฒนาเครือข่าย การท่องเที่ยวโดยชุมชนเพื่อเสริมสร้างเศรษฐกิจฐานราก อำเภอนาแห้ว จังหวัดเลย” (ยุทธนา วงศ์โสภาน และคณะ, 2564) ก็เป็นกรณีการใช้ประโยชน์ จากงานวิจัยเพื่อสร้างเครือข่ายการท่องเที่ยวโดยชุมชนที่ครอบคลุม หน่วยย่อย/พื้นที่ 5 ตำบลของอำเภอนาแห้ว ทีมวิจัยได้ดำเนินการสร้าง เครือข่ายตามองค์ประกอบส่วนต่าง ๆ ของร่างกายแห่งเครือข่ายที่ได้กล่าว มาแล้ว

เริ่มต้นจากส่วนที่เป็น**หยดเลือด**ก่อน คือการสร้าง ความตระหนักและการเห็นถึงความจำเป็นและความสำคัญที่จะต้องมาร่วมมือกัน เป็นตาข่ายบนความสัมพันธ์แบบช่วยเหลือกัน ในฐานะทั้งเป็นฝ่ายผู้ให้ และผู้รับ ซึ่งจะแสดงออกใน “วิธีการแบ่งปันผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น”

ในส่วนของ**โครงการกระดูก**นั้น ผลลัพธ์จากการดำเนินงาน ทำให้ได้ “คณะกรรมการส่งเสริมการท่องเที่ยวโดยชุมชนอำเภอ นาแห้ว” ที่พัฒนาต่อยอดแบบวิวัฒนาการมาจากโครงสร้างเครือข่ายเดิม คือ บ้านใกล้เรือนเคียง คณะกรรมการฯ ชุดนี้เป็นโครงกระดูกที่แข็งแรง พอสมควร เพราะได้รับการแต่งตั้งจากทางอำเภอ ทำให้กระดูกแต่ละท่อน ของแต่ละตำบลที่เคยต่างคนต่างทำเรื่องการท่องเที่ยวได้มาเชื่อมต่อ เป็นโครงกระดูกของร่างกายเดียวกัน ทำให้เกิดการวางแผนงานร่วมกัน มีการจัดกิจกรรมบางอย่างได้ร่วมกัน โดยมีการแบ่งความรับผิดชอบกัน ซึ่งเป็นส่วนที่เป็น**เนื้อหนัง**ของเครือข่าย

ในส่วนของ**เส้นประสาท** คือระบบการสื่อสาร ก็ได้มีการ วางโครงข่ายระบบการสื่อสารย่อย ๆ ที่มีประสิทธิภาพ เริ่มตั้งแต่การทำ ฐานข้อมูลที่ใช้ร่วมกันเรื่องทรัพยากรท่องเที่ยวของชุมชน รวมทั้งมีการจัดหา ผู้ดูแลระบบถึง 9 คน มีการสร้างระบบสื่อสารติดต่อระหว่างกลุ่มจัดการ ท่องเที่ยวกับนักท่องเที่ยวในหลาย ๆ Platform

10.13 รูปแบบที่ 13 การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อการระดมทรัพยากร จากแหล่งต่างๆ

รูปแบบนี้เป็นรูปแบบการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ที่ชัดเจนที่สุด เป็นรูปแบบที่มองเห็นจับต้องได้ และในงานวิจัย CBR จำนวนมากมีการนำเอาข้อมูลจากการวิจัย ผลการวิจัย ข้อเสนอแนะจากงานวิจัย รวมทั้งความน่าเชื่อถือจากขีดความสามารถของทีมวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการระดมทรัพยากร (Resource) ประเภทต่างๆ ทรัพยากรที่ระดมมาส่วนใหญ่จะเป็นการสนับสนุนด้านงบประมาณ เงินทุน วัสดุอุปกรณ์ การสร้างโครงสร้างพื้นฐาน ฯลฯ ซึ่งทางทีมวิจัยอาจจะใช้ทั้งวิธีการระดมแบบเชิงรุก แบบเชิงรับ หรือทั้ง 2 แบบผสมกัน

ในที่นี้จะยกตัวอย่างงานวิจัย CBR ที่มีการนำไปใช้ประโยชน์ในการระดมทรัพยากรหลัก 3 กรณี

(i) งานวิจัยเรื่อง “กระบวนการขยายห่วงโซ่การผลิตโคเนื้อคุณภาพดีที่เหมาะสมกับความต้องการของตลาด: กรณีศึกษาชุมชนฝั่งโขง พื้นที่ตำบลป่าขาม และตำบลห้วยน้ำใหญ่ อำเภอห้วยน้ำใหญ่ จังหวัดมุกดาหาร” (ช่อกัลยา ศรีขำนิ และคณะ, 2565) งานวิจัยชุดนี้ดำเนินการโดยพี่เลี้ยง CBR จังหวัดมุกดาหาร ที่ได้เกาะติดกับประเด็นการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตโคเนื้อประเภทต่างๆ มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2563 และได้ทำวิจัยมาอย่างต่อเนื่อง โดยร่วมกับทีมนักวิจัยชุมชนซึ่งเป็นกลุ่มวิสาหกิจเกษตรกรเลี้ยงโคจำนวน 10 กลุ่ม ใน 2 ตำบล พร้อมทั้งร่วมประสานอย่างใกล้ชิดกับภาคีหน่วยงานรัฐท้องถิ่น และสถาบันการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา

ข้อค้นพบในงานวิจัยระยะแรก (ช่วงปี 2563–64) ก็คือการเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตโคเนื้อนั้นมีห่วงโซ่การผลิตแบบครบวงจรอยู่ 9 ห่วงโซ่ดังในภาพ

เนื่องจากข้อจำกัดของระยะเวลาในการทำวิจัย ทีมวิจัยจึงได้เลือกทำงานเพิ่มประสิทธิภาพการผลิตกับ 7 ห่วงโซ่ โดยตัดห่วงโซ่ที่ 2 (การทำงานเรื่องสายพันธุ์) และห่วงโซ่ที่ 8 (การจัดการชีวน) ออกไปก่อน และได้เพิ่มห่วงโซ่ที่ 10 คือการเข้าถึงแหล่งทุนเข้ามาเพื่อขยายฐานการผลิตให้ใหญ่ขึ้น ซึ่งเป็นประเด็นเรื่อง RU ในการระดมทรัพยากรโดยตรง

หลังจากดำเนินงานวิจัยเสร็จสิ้น โดยมีผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งไว้คือสามารถพัฒนาประสิทธิภาพการผลิตในทั้ง 7 ห่วงโซ่ได้เข้าเป้า ทีมวิจัยมีการใช้ประโยชน์จากโครงการในหลายๆ ด้าน เช่น

- สามารถนำเอาข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับระบบการผลิตโคในพื้นที่ศึกษา เช่น จำนวนโค ผู้เลี้ยง สถานที่ อายุ ฯลฯ ไปใช้ในการจัดทำแผนพัฒนาชุมชนในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านการส่งเสริมอาชีพที่เกี่ยวข้องกับเรื่องการผลิตโค (เช่น การแปรรูป การผลิตปุ๋ยจากมูลโค ฯลฯ)

- ทีมวิจัยได้สร้างคู่มือชุดความรู้เรื่องการเลี้ยงโคที่สามารถนำไปใช้ขยายผลในกลุ่มอื่นๆ ที่ต้องการความรู้ทั้งในเชิงเทคนิคการเลี้ยงโคให้มีประสิทธิภาพ (ด้านการผลิต) ด้านการจัดการต้นทุน-รายได้-รายจ่าย หรือการจัดการด้านการตลาด

- การเชื่อมโยงตลาดเครือข่ายชุมชนผู้เลี้ยงโคแม่พันธุ์และกลุ่มโคขุนระยะสั้น โดยมีความร่วมมือจาก 3 กลุ่ม คือ ผู้ซื้อ ผู้เชื่อม และผู้ขาย โดยมีทีมนักวิจัยชุมชนเป็นตัวเชื่อมประสาน ส่งผลให้ Win-Win ทั้ง 2 ฝ่าย คือเกษตรกรผู้ขายมีกำไรเพิ่มมากขึ้น และผู้ซื้อลดต้นทุนในการเดินทางไปซื้อจากภายนอก (หัด Logistic chain ให้สั้นเข้า)

นอกเหนือจากตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยที่ได้กล่าวมา การใช้ประโยชน์ที่สำคัญอีกแง่มุมหนึ่งคือด้านการระดมทรัพยากรจากภายนอกในลักษณะเชิงรุก จากความเข้มแข็งและความมั่นใจในประสิทธิภาพการผลิตของกลุ่ม รวมทั้งระบบการเลี้ยงโคในพื้นที่ศึกษาที่ไม่มีปัญหาด้านการตลาดเนื่องจากยังมีความต้องการสูง กลุ่มเกษตรกรที่อยู่ในโครงการวิจัยจึงมีความต้องการที่จะขยายฐานการผลิตโดยจะต้องเพิ่มการขยายทุนผลจากการร่วมงานแบบลุ่มหัวจมท้ายกับภาคีหน่วยงานรัฐที่เกี่ยวข้อง (เช่น สำนักงานปศุสัตว์จังหวัด สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด) อย่างใกล้ชิดและครบวงจรในโครงการวิจัย ดังนั้นภาคีที่เกี่ยวข้องจึงให้ความร่วมมือในการเข้าถึงแหล่งทุนดอกเบี้ยต่ำ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนร่วมกับสำนักงานปศุสัตว์จังหวัด และสำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัด จึงได้ทำโครงการขอกู้เงินสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ ร้อยละ 1 บาท ในวงเงินกู้ 4,900,000 บาท กับกองทุนสงเคราะห์เกษตรกร สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เพื่อใช้เป็นเงินทุนต่อขยายโครงการในระยะเวลา 5 ปี

(ii) งานวิจัยเรื่อง “รูปแบบการพัฒนาขีดความสามารถด้านการท่องเที่ยวชุมชนเพื่อลดความเหลื่อมล้ำทางสังคม ตำบลบึงเจริญ อำเภอ

บ้านกรวด จังหวัดบุรีรัมย์: กรณีศึกษาชุมชนสายตรีพัฒนา 3 และชุมชนสายตรี 7” (อุทิศ ทาหอม, 2564) งานวิจัยชิ้นนี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกับชุดงานวิจัยโคเนื้อที่เพิ่งกล่าวมา คือเป็นงานวิจัยที่เปลี่ยนแปลงประสานงาน CBR จังหวัดบุรีรัมย์ ได้ทำวิจัยเกาะติดประเด็นการพัฒนาขีดความสามารถด้านการท่องเที่ยวชุมชนมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2562 มาอย่างต่อเนื่อง จนถึงปี พ.ศ. 2565 ซึ่งอาจจะหมายความว่า งานวิจัยที่จะยกระดับขีดความสามารถให้ประดมทรัพย์การจากแหล่งอื่นๆ ได้นั้น ก็ต้องใส่ “ความพยายาม” เข้าไปให้หนักมือและต่อเนื่องยาวนานพอสมควร (ก็เป็นไปตามหลักการที่ว่า “หากหวังไว้สูง ก็ต้องทุ่มทุนสร้าง”)

ชุดโครงการนี้เปิดตัวในปี พ.ศ. 2562 โดยทีมวิจัยได้เริ่มงานวิจัยที่เกี่ยวกับการ “เตรียมปัจจัยพื้นฐานต่าง ๆ” เพื่อให้ยานอวกาศของนักท่องเที่ยวได้มาจอดลง เช่น การพัฒนาแหล่งท่องเที่ยว (พิพิธภัณฑ์ก่อนประวัติศาสตร์) การพัฒนาสินค้าทางวัฒนธรรม ต่อด้วยงานวิจัยในปี 2564 คือการพัฒนาขีดความสามารถของกลุ่มชาวบ้านเจ้าของบ้านในการบริหารจัดการการท่องเที่ยว

ทีมวิจัยได้ใช้เครื่องมือ “ผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุน” (Social Return on Investment – SROI) เพื่อดูการเกิดขึ้นของผลลัพธ์ทางสังคม (Social Impact) ในด้านต่างๆ ที่ทำกิจกรรมผ่านงานวิจัยมาคำนวณหา “มูลค่า” เป็นตัวเงิน แล้วนำมาเปรียบเทียบกับมูลค่าทางการเงินของต้นทุนที่ใช้ไปในการดำเนินกิจกรรม

ผลการคำนวณพบว่า จากต้นทุนของโครงการวิจัย 4 โครงการ (ปี พ.ศ. 2562–2564) เป็นเงิน 1,900,000 บาท มีผลตอบแทนทางสังคมจากการลงทุนของทั้ง 4 โครงการ ที่ครอบคลุมทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และนโยบาย เป็นจำนวน 7,204,800 บาท ดังนั้นผลตอบแทนทางสังคมจึงเท่ากับ 3.79 บาท (ลงทุน 1 บาท ได้กลับมา 3.79 บาท)

ผลตอบแทนที่กลับมา นี้ นอกเหนือจากเป็นรายได้ที่เพิ่มมากขึ้น จากกิจกรรมการท่องเที่ยวโดยชุมชนแล้ว ทางโครงการยังพบว่า จากการทำโครงการวิจัยทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนด้านงบประมาณจากภาคีหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในด้านต่าง ๆ อย่างหลากหลายมาก เช่น

- จากเทศบาลตำบล ร่วมสนับสนุนงบประมาณในการทำถนนเข้าสู่แหล่งท่องเที่ยว สร้างแหล่งอาหารให้ผึ้งร้อยรัง (จุดดึงดูดนักท่องเที่ยว) กิจกรรมการศึกษาดูงาน กิจกรรมการจัดงานประเพณีทำบุญกระดูก 3,000 ปี เป็นต้น
- สำนักงานพัฒนาชุมชนสนับสนุนงบประมาณการจัดทำบรรจุภัณฑ์น้ำผึ้ง
- บริษัทธุรกิจเอกชนสนับสนุนงบประมาณการจัดกิจกรรมประเพณีทำบุญกระดูก 3,000 ปี
- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย สนับสนุนงบประมาณเพื่อปรับภูมิทัศน์แหล่งท่องเที่ยวและการจัดสร้างที่จอดรถสำหรับแหล่งท่องเที่ยว

(iii) กรณีที่ 3 นี้เป็นตัวอย่างการใช้ประโยชน์จากงานวิจัย CBR ที่มีห่วงโซ่ของผลประโยชน์ในการระดมทรัพยากรที่เหยียดยาวมาก (เหมือนปลูกต้นไม้ แล้วเก็บผลมากินได้อีกหลายปี) โดยที่มิวิจัยยึดหลักการว่า “แม้หวังดีงบประมาณ จงเตรียมข้อมูลให้พร้อมสรรพ” ทั้งในรูปแบบของการทำโครงการไปขอรับการสนับสนุนงบประมาณ ทั้งการ “เตรียมข้อมูลให้พร้อมไว้” เมื่อ “โอกาสมาอยู่ตรงหน้า” ก็จะสามารถจะ “คว้าคว้าโอกาสเอาไว้ได้”

กรณีนี้คืองานวิจัยชุด “การบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ตำบลลำไ้ จังหวัดอุบลราชธานี” ที่มีหัวหน้าโครงการเป็นแกนนำชุมชนเอง โครงการแรกเปิดตัวขึ้นในปี พ.ศ. 2551 เมื่อพ่อบิณ คงทน หัวหน้าโครงการวิจัยได้ไปดูงานบริหารจัดการน้ำที่บ้านผาชัน จังหวัดอุบลราชธานี แล้วนำเอา “การศึกษาวิจัย CBR” มาใช้ในการแก้ปัญหาในบ้านนาห้าง โดยเริ่มจาก

ประเด็นเล็ก ๆ พื้นที่เล็ก ๆ ก่อน คือการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรในระดับครัวเรือน (บิน คงทน และคณะ, 2553)

ต่อจากนั้น พ่อบินและทีมวิจัยชุมชนก็ได้ทำวิจัย CBR มาอย่างต่อเนื่องอีก 3-4 โครงการ ตลอดช่วงเวลา 10 ปี (พ.ศ. 2551-2561) โดยขยายผลทั้งในเชิงประเด็นให้กว้างขวางมากขึ้น และขยายพื้นที่ใหม่ให้ครอบคลุมทั้งระบบสายน้ำ

ส่วนตัวอย่างการใช้ผลประโยชน์จากงานวิจัยที่ดำเนินการก็มีการเก็บเกี่ยวผลประโยชน์เป็นระยะ ๆ ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะตัวอย่างผลประโยชน์ในด้านการระดมทรัพยากรเท่านั้น

- ในปี พ.ศ. 2552 ทางจังหวัดแจ้งให้ตำบลลำโรงทราบว่ามีงบประมาณสนับสนุน หากหมู่บ้านไหนสามารถเขียนโครงการได้ทันภายในหนึ่งสัปดาห์จะอนุมัติโครงการทันที ขณะนั้นทีมวิจัยกำลังทำวิจัยเรื่องแรกคือบ้านนาห้างอยู่พอดี จึงถือว่า “ถูกมาเข้าที่เท่าเลย” เพราะมีข้อมูลจากงานวิจัยปี 2550-51 อย่างเพียบพร้อม ผลลัพธ์คือได้งบประมาณ 12 ล้านบาท จากกรมชลประทานมาสร้างฝายห้วยบง

- ปี พ.ศ. 2553 ทางจังหวัดมีนโยบายและงบประมาณให้ชุมชนทำโครงการหมู่บ้านบริหารจัดการตนเอง บ้านนาห้างได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมตามคาถาข้อ 2 ของ CBR ดำเนินโครงการนี้ ผลลัพธ์คือสามารถสร้างศาลาวัดด้วยงบประมาณ 3.7 ล้านบาท จากผ้าป่างานบุญและเงินบริจาคของชุมชนเอง

- ปี พ.ศ. 2555 ชุมชนทำโครงการวิจัยขยายผลการจัดการน้ำเพื่อการเกษตรที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่ต่อเนื่องมาอีก ก่อนหน้าโครงการวิจัยนี้ชาวบ้านมีความต้องการจะสร้างฝายชะลอน้ำวังขี้เหล็กและฝายแก้วม่วงไข่มานานแล้ว แต่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องไม่อนุมัติ เพราะมองว่าบริเวณที่จะสร้างฝายเป็นหิน ไม่น่าจะมีน้ำ แต่ชุมชนได้ยืนยันด้วยข้อมูลจากงานวิจัย จนกระทั่ง อบจ. ให้งบประมาณมาสร้างได้และมีน้ำให้ใช้จริง

- ปี พ.ศ. 2556 ชุมชนลำแดงพลั้งจากข้อมูลของการวิจัย CBR อีกครั้งเมื่อต้องการสร้างฝายสระใหญ่มาทำน้ำประปา แต่ผู้รับเหมาที่ได้รับงบประมาณสนับสนุนจากหน่วยพัฒนาพื้นที่ 51 ไม่ยอมขุด เพราะเชื่อว่าไม่มีน้ำ จนต้องเกิดการท้าทายกันว่า “หากขุดแล้วไม่มีน้ำ ชุมชนต้องคืนเงินให้” แต่ทีมวิจัยมั่นใจเพราะตรงพื้นที่นั้นมี “ต้นเอ็นอ้า” ซึ่งภูมิปัญญาท้องถิ่นรู้ว่าจะขึ้นในที่ที่มีน้ำมาก และผลก็เป็นไปตามข้อมูลการวิจัย
- ปี พ.ศ. 2557 ชุมชนได้งบประมาณสนับสนุนจากสำนักงานเกษตรจังหวัดมาจัดตั้ง “ลานมันชุมชน” เพื่อจัดการผลผลิตของชุมชนเอง หลังจากดำเนินงานมา 1 ปี ได้กำไร 110,000 บาท

กล่าวโดยสรุป จาก 13 รูปแบบ/กิจกรรม ของการใช้ประโยชน์จากงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่ได้นำเสนอมานี้เป็นเพียงหนึ่งตัวอย่างที่ประกอบเป็นหลักฐานยืนยันว่างานวิจัย CBR นั้นเป็นงานวิจัยประเภท “กินก็ได้ ทากก็ได้ อมก็ได้ ดมก็ได้ จืดก็ได้ และอีกหลายก็ได้” นอกจากตัวอย่างของ 13 รูปแบบ ที่ได้ยกมากล่าวแล้ว ผู้เขียนก็พบว่ายังมีอีกมากมายหลายรูปแบบที่ได้ดำเนินการไปแล้ว และก็ยังมียังมีอีกหลายรูปแบบที่ยังสามารถจะเกิดขึ้นต่อไปได้อีกในอนาคต เรื่อง RU ใน CBR จึงยังไม่มีจุดพูลสต็อป

เอกสารอ้างอิง

สำหรับเอกสารอ้างอิงที่เป็นรายงานวิจัยของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) นั้น ผู้เขียนได้อ้างชื่อนักวิจัย (หัวหน้าโครงการ) และปีที่ศึกษา ซึ่งผู้ที่สนใจสามารถสืบค้นได้จากระบบฐานข้อมูลของ สกว.

ภาษาไทย

1. **กระบวนการทัศน์วิจัยเพื่อท้องถิ่น: จุดเปลี่ยนการพัฒนา** (2548) เกศสุดา สิทธิสันติกุล (บรรณารักษ์) สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
2. **การวิจัยไทย: วิวัฒนาการสู่อนาคต** (2547) กองนโยบายและวางแผนการวิจัย สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
3. กาญจนา แก้วเทพ และกัจจกร หลุยยะพงศ์ (2560) **การใช้ประโยชน์จากงานวิจัยด้วยเครื่องมือการสื่อสาร: แนวคิดและบทสังเคราะห์** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
4. บุษยากร ตีระพุดติกุลชัย (2553) “กระบวนการสื่อสารเพื่อปรับแปลงความหมายในพิธีกรรมงานศพ” วิทยานิพนธ์ปริญญาเอก คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
5. ปิยะพงษ์ บุษบงก์ และพบสุข ชำของ (2563) **การออกแบบนโยบายที่ไม่ทิ้งใครไว้ข้างหลัง (Inclusive Policy Design)** สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม (สกสว.)
6. สีสามรณ บัวสาย และสุชาดา ชินะจิตร (บรรณารักษ์, 2552) **แกะรอย 16 ปี สกว.** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
7. สุธีระ ประเสริฐสุวรรณ (2548) **สนุกกับงานวิจัย** สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

ภาษาอังกฤษ

8. Fugelsang, A. and Chandler, D. (1987) "The paradigm of Communication in development: From knowledge transfer to community participation, Lessons from the Grameen Bank, Bangladesh, FAO" cited in Jan Servases et al. (1996) **Participatory Communication for Social change**, Sage Publications.
9. Weiss, Carol, H. (1979) "The many meaning of research utilization" **Public Administration Review**, (Sept–Oct, 1979)

สนับสนุนการสร้างความรู้โดย
สำนักงานการวิจัยแห่งชาติ (วช.)
สถาบันคลังสมองของชาติ
มูลนิธิสถาบันวิจัยเพื่อท้องถิ่น